

Александар Крстаноски

**ПИСМЕНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО
НА МАНАСТИРОТ СВЕТА ПРЕЧИСТА КИЧЕВСКА**

ALEKSANDAR KRSTANOSKI

**THE WRITTEN CULTURAL HERITAGE
OF THE HOLY VIRGIN OF KICEVO
MONASTERY**

OHRID 2021

АЛЕКСАНДАР КРСТАНОСКИ

**ПИСМЕНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО
НА МАНАСТИРОТ СВЕТА ПРЕЧИСТА
КИЧЕВСКА**

ОХРИД 2021

Издава:

Македонска православна црква – Охридска архиепископија

Издавачка установа:

„Канео“ при Дебарско-кичевска епархија

Рецензенти:

Митрополит Тимотеј (Јовановски)

проф. д-р Емилија Црвенковска

Лектура:

монах Пантелејмон (Георгиевски)

Техничко уредување:

м-р Давор Јанкулоски

Печати:

„ИРИС“ – Струга

Тираж:

400 примероци

Со благослов на:
Негово Високопреосвештенство
Митрополит Дебарско-кичевски
г. Тимотеј

СОДРЖИНА

Предговор	9
Вовед	11
Просветната улога на манастирот низ историјата	15
Манастирот во минатото	15
Манастирот денес	25
Просветната дејност на манастирот	28
Книжевно наследство	43
Манастирската книжнина низ историјата	44
Ракописи	45
<i>Четвороеванџелие 1</i>	46
<i>Псалтир</i>	48
<i>Четвороеванџелие 2 (Кичевско четвороеванџелие)</i>	49
<i>Крнински дамаскин</i>	51
<i>Киевски дамаскин</i>	56
<i>Фрагменти 1</i>	58
<i>Фрагменти 2</i>	60
<i>Брждански дамаскин (Зборник со мешана содржина)</i>	61
<i>Велика ѓарусија 1</i>	62
<i>Велика ѓарусија 2</i>	68
<i>Вечен ѓоменик на Васил Икономов</i>	70
<i>Правило на свети Сѳирдон Тримѳунѳски</i>	73
<i>Служба на свети Наум Охридски</i>	75
<i>Тетѳер 1</i>	77
<i>Тетѳер 2</i>	79
<i>Други ракописи</i>	80
<i>Сѳари ѳечайѳени книги</i>	84
<i>Зайиси во сѳарииѳе ѳечайѳени книги</i>	85
Натписи и летописи од манастирот	89
Натписи врз фреските во храмот	90
<i>Олѳар на храмот</i>	90
<i>Наос на храмот</i>	101

Натписи врз иконите во храмот	112
<i>Најтйиси врз црковни йредмети, камени йлочи и друѓи майтеријали</i>	127
Географски поими поврзани со манастирот	133
Градот Кичево	133
Села поврзани со манастирот	135
<i>Село Друѓово</i>	136
<i>Село Србјани</i>	137
<i>Село Манасйирско Доленци</i>	138
<i>Село Појолжани</i>	139
<i>Село Видрани</i>	140
<i>Село Брждани</i>	141
<i>Село Кладник</i>	142
Топоними и микропоними од манастирскиот имот	144
Заклучок	147
Индекс на имиња	151
Summary	153
Прилози	155
Библиографија	191

ПРЕДГОВОР

Духовната благодатна енергија која извира од манастирот *Светиа Пречистиа Кичевска* ја почувствував уште како ученик во средното богословско училиште. Богослужбите на кои таму присуствував секогаш зрачеа со некаква посебна нетварна светлина која чинам дека Бог ја излеваше неговата местоположба, минато и уметноста вткаена во него. Подоцна, како професор по црковнословенски јазик во Богословијата, а подоцна и како свештеник, уште повеќе го почувствував интензитетот на оваа енергија, но ми се разбуди и љубопитноста за писмената култура на ова светилиште. Така, кога дојдов пред избор за тема на третиот циклус на студии на Филолошкиот факултет, темата дојде сама по себе.

Трудот содржи четири главни дела: просветната дејност на манастирот, книжевното наследство, манастирските натписи и манастирската топонимија и микротопонимија. На овој начин се обидов да дадам лингвистички, богословски, книжевни и историски коментари на најголем процент од „пишаното“ во манастирот.

За изработката на овој труд би сакал да изразам огромна благодарност до Неговото Високопреосвештенство Митрополитот Дебарско-кичевски господин Тимотеј, кој на секој начин ја поддржа мојата идеја. Особена и искрена благодарност ѝ изразувам и на мојата менторка – проф. д-р Емилија Црвенковска, која професионално и беспопштедно ме водеше низ морето на научните води, а бидејќи во катадневната работа во манастирот секогаш на помош ми притекнуваше неговото сетринство, и ним најискрено им благодарам. И, секако, голема благодарност изразувам кон моето семејство, кои беа трпеливи и секогаш ме охрабруваа во моите намери при духовните и научните подвизи вткаени во ова дело.

Александар Крстаноски

ВОВЕД

Темелот на монашкото живеење е поставен уште во првите векови на Христијанската црква, односно во ранохристијанскиот период. Негови претечи се поедини подвижници, кои откако не нашле поволни услови за подвиг во светот, се повлекле во пустина оддалечени од секојдневниот живот во општеството. Уште од самиот почеток се појавуваат два вида монашко живеење – отшелнички и општожителен. Суштината на отшелничкиот живот била во тоа, монасите наоѓајќи се под раководство на своите ави (татковци, старци) на свој начин да го уредат својот подвижнички живот. Општожителната форма на монашки живот имала построго систематизирано уредување. Животот на монасите, како манастирскиот така и келијниот, во сè се одвивал според устав или манастирски типик.

Во вакви услови неизбежна била појавата на аскетска литература, која би го потпомогнала развојот на монаштвото и би дала корисни упатства при неговото практикување. Манастирскиот устав и манастирските обичаи на изучувањето на Светото Писмо му давале такво значење што во одредени манастири писменоста на монасите била задолжителна за сите, а неписмените биле веднаш описменувани. На заедничките манастирски собири и на поединечните разговори најчесто се дискутирало и се разговарало за прочитаното. Покрај богословско-моралната поучна литература, во монашките средини се појавила и поетска литература, главно молитви во кои била изразена внатрешната микрокосмичка состојба на аскетот и неговиот однос кон Бога.

Од појавата на словенската писменост и првите ракописи на словенски јазик, па до формирањето и организирањето на првите граѓански училишта на територијата на Македонија, манастирските келии и просториите во состав на црковните храмови се главните центри во кои се шири писменоста и културата. Во нив народот не се запознавал само со основите на христијанското учење, туку доаѓал и во допир со писменоста, просветата, образованието и културата воопшто. Ваквата појава довела во овие средини да се појават голем број ракописни книги со библиска, литургиска и поучна содржина, книги со карактеристични белешки од секојдневниот живот, но и богато материјално и духовно културно наследство. Од овие причини, црковното и манастирско богатство низ вековите било тема на интерес на истражувачите од различни области.

Свој научен проблем и предмет на истражување во црковните и манастирските средини успеале да пронајдат многумина теолози, философи, историчари, лингвисти, проучувачи на книжевноста и сл.

Иако гореспоменатото се однесува на прилично голем број цркви и манастири во Македонија, кои според своите можности придонеле во овој процес, сепак одредени црковни и манастирски средини предничат во организацијата и реализацијата на духовната и културно-просветната дејност на овие простори. Несомнено на последниве им припаѓа и манастирот *Светиа Богородица – Пречистиа*, кој се наоѓа во непосредна близина на градот Кичево, па затоа е наречен уште и *Светиа Пречистиа Кичевска*, иако манастирската црква е посветена на празникот Благовештение. Овој манастир како ретко кој на ова поднебје се истакнал со организацијата на црковниот живот на месното население и пошироко, но и со грижата за негова просвета и културен развој. Ваквата историска улога на манастирот придонела во него да се насобере богато културно наследство вредно за научно иследување, а тоа, секако, го разбудило интересот на научните работници од различни области на научната мисла. Ова е причина манастирското духовно богатство да биде проучувано и за него да се пишува од различни агли.

На македонската научна сфера ѝ припаѓа монографијата *Манастир Светиа Пречистиа Кичевска*, која во себе содржи вкупно девет текста напишани од повеќе научници од различни области. Тука можат да се издвојат имињата на Петар Хр. Илиевски, Наум Корнаков, Цветан Грозданов, Јован Белчовски и др. Кратка монографија за манастирот со наслов *Манастирот Светиа Пречистиа* има напишано и Стојан Ристески, кој главно го следи историскиот тек на животот и дејноста на манастирот. Во монографијата со наслов *Пречистиа Кичевска* Сашо Цветкоски пишува за манастирот од аспект на историјата на уметноста. Историски манастирот го третира и Никола Нарев (Никола Наревъ) во *Манастир Пречистиа (Монастир Прѣчиста)*. Овој духовен и просветен центар го споменуваат и даваат информативни податоци за него и Горче Петров (Георги Петров) во *Материјали за изучувањето на Македонија (Материјали по изучувањето на Македонија)* и Јордан Иванов (Јорданъ Ивановъ) во *Бугарски сџарини од Македонија (Българскистарини изъ Македонија)*, како и Тома Смиљаниќ (Тома Смиљанић) во *Кичевија (Кичевија)*. Од лингвистички аспект во проучувањето на манастирското наследство значајни се трудовите *Крнински дамаскин* на Петар Хр. Илиески, *Декларативниите зависноложени реченици во Крнинскиот дамаскин* на Александра Гуркова, *Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин* (докторска дисертација) на Наталија Андријевска и *Киевски дамаскин* на Петар Хр. Илиевски и Красимира Илиевска. Свои описи на поголемиот дел од ракописите на манастирот дава Владимир Мошин во *Словенски ракописи во Македонија I*, но и Горги Поп-Атанасов во *Словенски ракописи од Македонија во сџрански ракописни збирки X – IX век I*.

Сепак, писменото културно наследство на овој манастир, конкретно и засебно до сега не е третирано во ниту еден научен труд. Затоа, целта на овој труд е да го разработи од повеќе аспекти. Во неговиот прв дел, кој може да се нарече и воведен, се дава преглед на историјата на манастирот и неговата просветна дејност, односно условите за појавата на писменото наследство. Во вториот дел, кој според обемот и содржината се наметнува како главен, содржински и јазично се обработуваат манастирските ракописи, старите печатени книги и записите во нив. Третиот дел е посветен на натписите врз фреските, иконите и други предмети во манастирските цркви и помошни објекти, секако, во нивното богословско, содржинско и лингвистичко значење. Четвртиот дел зборува за имињата на географските поими поврзани со манастирот и неговиот имот, и содржи солидна целина на податоци од областа на топонимијата и микротопониимијата.

Обемноста на материјалите и нивната разновидност, влева надеж дека резултатите од истражувањето ќе придонесат во одредувањето на културните јазичните и содржинските особености кои се однесуваат на македонското црковнословенско наследство и македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, но ќе ја истакнат и поврзаноста на македонската редакција со другите редакции на црковнословенскиот јазик, дијалектното влијание и историскиот развој на македонскиот јазик на сите негови рамништа. Исто така, преку иследувањето на писменото културно наследство, ќе се фрли светло и на текот на богословската мисла и културно-просветната дејност на манастирот низ историјата.

ПРОСВЕТНАТА УЛОГА НА МАНАСТИРОТ НИЗ ИСТОРИЈАТА

Неоспорен е фактот дека духовната просвета најинтегрално и најинтензивно се развивала и ширела во христијанските духовно-просветни центри, црквите и манастирите. Охридската архиепископија значително долго (околу 800 години) ја поддржувала духовната просвета што свети Климент Охридски ја наследил врз темелите положени од страна на неговите учители, солунските браќа – свети Кирил и свети Методиј. Континуитетот на таа просветна дејност не бил прекинат ни по укинувањето на самостојноста на оваа црковна организација во 1767 година. Традицијата на негување на словенската духовна просвета и книжевност продолжила главно во манастирите, кои од самиот почеток се покажале како центри и жаришта на културно-просветната и книжевната дејност. Народот бил силно приврзан кон нив и тие имале силно влијание врз него. Ваквото влијание на манастирите било особено значајно во периодот на отоманското владеење, под иноверна доминација, и не само тука, туку и на целиот Балкански Полуостров. Општо познати се податоците дека на овие простори имало голем број манастири кои играле мошне важна историска улога. Со тоа што духовната култура ја ширеле на народен јазик, тие придонесувале и за етничката егзистенција на балканските народи (Илиевски 1990: 15).

Историјата на манастирот *Светѝа Пречистѝа Кичевска* (Прилог 2.) само го потврдува кажаното. Следејќи го нејзиниот тек, повеќе од јасна станува неговата улога во појавата, развојот и афирмацијата на духовната просвета во најширокото поимање на овој термин, како и воопшто културата на овие простори и пошироко.

Манастирот во минатото

Манастирот *Светѝа Пречистѝа Кичевска*, како што укажува и самото име според кое е најпознат помеѓу народот и научната средина, се наоѓа на подрачјето на општина Кичево. Движејќи се по магистралниот пат Скопје – Охрид, во близината на крстопатот кај селото Другово, на еден километар по патот за Демир Хисар и Битола се врти лево и по пет километри асфалтен пат, низ стрмни планини се стигнува до манастирот. Тој се издига во полите на планината Цоцан, во подножјето Врвои (1079 м) на надморска височина од 920 м. Најблиско населено место е селото Манастирско Доленци, а во непосредна близина се и селата: Србјани, Клад-

ник, Пополжани, Јудово, Видрани, Брждани и Свињишта (Целакоски 1990: 40). До манастирот постои и стар пат. На два часа одење југозападно од градот Кичево, по пат меѓу нивите насадени со пченка, преку селото Србјани, оставајќи ги долу Доленечкото Речиште и Бржданска Река и движејќи се нагоре, се стигнува до местото каде што се наоѓа ова светилиште (Наревъ 1912: 7).

Местоположбата на манастирот е многу живописна. Уште од далеку се гледа како целиот манастирски комплекс блеска во прозрачна белина, опкружен со бујна дабова шума, а надолу по сртот, како островчиња, меѓу шумите се простираат зелени ливади и стрмни брегови (Целакоски 1990: 40). На југозапад од манастирот се издига Турјанската планина, која го одделува Кичевско од Дебрца (Охридско), а десно од неа стрчат конусообразните врвови на каменестата и гола планина Гољак. Зад неа, пак, се издигнуваат острите врвови на Бистра и Пашиница, кои всушност се граница меѓу Кичевско и Дебарско. На југ од нив се протега планинската верига Дреново, Стражица и Буковиќ, која ја заградува кичевската котлина и ја одделува од Полог (Гостиварско и Тетовско). Кога времето е ведро, зад тие планини се белее секогаш снежната глава на шарпланинскиот врв Љуботен. Кичевската котлина се гледа како голем триаголник во чијашто средина блескаат и жуборат мали рекички и поточиња, кои се собираат на југ од градот и ја формираат реката Велика. На дното од котлината се наоѓа градот Кичево, а околу него и манастирот се наикитени повеќе села (Наревъ 1912: 7-8).

Манастирот е најпознат под името *Свѣта Пречистѣа Кичевска* или само *Пречистѣа*, иако манастирскиот храм е посветен на празникот Свето Благовештение – Благовец (07. 04./25. 03.), а манастирскиот собор е на празникот Рождество на Пресвета Богородица – Мала Богородица (21. 09./ 08. 09.). Во минатото името му било *Крнински манасѣир*. Во старите документи (тапиите) манастирот се именува како *Крнино кешѣанеси*, а на кориците на старите црковни книги е наречен *обѣтель крнино* (Наревъ 1912: 12). Во еден Поменик од светогорскиот манастир Зограф стои: *антонѣ ермонаѣ отъ моѣ крхнинѣ*. Исто е наречен и на манастирскиот печат од 1763 година (Ивановъ 1931: 87). Професорот Григорович погрешно го бележи името на манастирот и во „Окресностей Охридскаго и Прѣспанскаго озера“ наместо „Богородицы Кърнинской“ пишува „Богородицы Керновской“ (Наревъ 1912: 12). Своето име манастирот го наследил од селото Крнино, кое некогаш запустело и веќе не постои. Во манастирските ливади се сретнуваат остатоци од тоа село, а во долот под ливадите се наоѓа и чешмата Крнино чешме, што е најжив доказ дека селото Крнино навистина постоело (Петров 2010: 233). Кога запустело селото Крнино не се знае. Според кажувањето на локалното население (пред сè повозрасни луѓе), по опустошувањето на селото неговите жители пребегале некаде во Велешко и основале населба на која

и го дале името Крнино (Нареvъ 1912: 13). Но, и во денешното кичевско село Манастирско Доленци има фамилии за кои се знае дека потекнуваат токму од Крнино. Според некои сведоштва црквата на селото Крнино била таму каде што е сега манастирот. Кога селото се запустело од злосторствата (зулумот), црквата останала цела (Петров 2016: 234). Манастирот го спомнува и поп Лука од Кратово во писмо од 1543 година упатено до братството во Слеченскиот манастир, а во кое бара неговиот „господар“ да се спомнува во молитвите во неколку манастири меѓу кои и, според спомнатите манастири кои се во негова близина, и во манастирот *Светѝа Пречистѝа Кичевска*, пишувајќи: вѣ монастирѣ прѣчѣстѣе, вѣлчѣе наше вѣѣ (Ивановъ 1931: 487).

Во врска со потеклото на манастирот *Светѝа Пречистѝа Кичевска* постојат и неколку преданија и научни факти. Некогаш тие се совпаѓаат, но некогаш се разидуваат. Заради подобар преглед и податочност на текстот ќе бидат презентирани и едните и другите.

За крнинската црква и изградбата на манастирот *Пречистѝа* меѓу народот се појавиле неколку народни преданија. Од нив прво и најраспространето е она кое го забележал и Марко Цепенков, а според кое, по разрушувањето на Кнежинскиот манастир, чудотворната икона (Прилог 3.) на Пресвета Богородица од овој манастир сама се префрлила и застанала на некоја врба на местото каде што е изворот во сегашната манастирска црква. Селаните ја зеле и сакале да градат храм на месноста Лаки, јужно од местото каде што се наоѓа сегашниот храм, но иконата сама се враќала на врбите крај изворот, па така бил подигнат денешниот манастир. Оваа чудотворна икона денес стои над лековитиот извор во северниот агол од притворот на храмот. Иконата е со две лица, од едната страна е Богородица, а од другата Христос. Своевремено ја обновил (ретуширал) Дичо Зограф, но без да се изгубат нејзините изворни особини (Нареvъ 1912: 13-15). Веродостојноста на ова предание е сомнителна, бидејќи според кажувањата Кнежинскиот манастир го основал кнез Лазар во чест на свети Георгиј Победоносец. Откако неколкупати бил ограбуван од страна на разбојничките банди кои од Полог и Река се населиле во селото Зајас и околните села, манастирот во средината на 18. век бил разрушен (Кжнчевъ 1900: 94). Според ова, преданието за иконата е историски анахронизам. Во прилог на сомнителната веродостојност на ова предание оди и фактот што постојат повеќе народни преданија со мотиви за самопреселување на икона од местото на разрушен манастир до место каде што треба да се гради нов манастир или црква. Такво предание има и за Бигорскиот манастир, манастирот *Светѝи Еразмо* – Охрид и други цркви и манастири (Целакоски 1990: 43). Освен за споменатата икона, преданието кажува дека од Кнежинскиот манастир се пренесени уште две икони: едната Богородица над животворниот извор Балаклија, а другата свети Георгиј, и двете насликани во стар византиски стил, без

натпис и датум. Едната од нив била подарена во градската црква во Кичево, а другата на црквата во село Подвис. Се споменува и една певница, која наводно потекнува исто од Кнежинскиот манастир (Наревъ 1912: 15). Во манастирот е зачуван уште еден стар материјален споменик за кој преданието кажува дека исто така бил донесен од Кнежинскиот манастир, а тоа е еден доста стар стол, издлабен со убави стари мозаици и направен од костеново дрво, врз основа на што може да се претпостави дека е пренесен од манастирот *Свети Георѓиј Победоносец*, затоа што околу селото Кнежино има цели гори од костенови дрва (Петров 2016: 235). И овие преданија, како и првото и најпопуларно, најблаго речено се сомнителни и многу поголема е веројатноста овие црковни предмети отсекогаш да му припаѓале на *Пречистанскиот манастир*.

Постојат уште две други преданија за изградбата на манастирот. Според едното, манастирот е изграден по разрушувањето на манастирот *Свети Николај* во местото викано Лаки. Според другото, кај блиското село Свињишта имало голем манастир кој бил запален и разрушен до темел, а сите монаси биле убиени, па како надоврзување на потребата од манастир и традицијата бил изграден манастирот *Пречиста* (Наревъ 1912: 17-18). Кон преданијата може да се додаде и написот на Јордан Хаџи Константинов – Џинот во „Цариградски вѣстник“ бр. 422 од 1859 година на стр. 95, а во кој пишува дека овој манастир го изградил свети Јован Владимир. Тој сосидал три манастири: еден во Слечче, посветен на свети Јован Крстител, друг во Крнино, посветен на света Пречиста и третиот што го носи неговото име, сосидан во Елбасан по неговата смрт (Џелаќоски 1990: 43). Книгата, пак, „Службата на света Петка – Параскева“ од М. С. Милоевиќ, објавена во 1872 година го бележи следново: „Во времето на цар Самуил имало град Белград, кој бил расположен од подножјето до врвот на планинскиот огранок Габер од Илинска Планина во Долна Дебрца, источно од селото Песочан. Подоцна, околу 11. – 13. век, тој град бил разурнат. Во него и источно од него сè до кај селата Велмеј и Лешани имало 30 до 40 цркви и манастири, меѓу кои: *Света Богородица Пречиста* и *Свети Јован Биџор*. Од храмот *Света Богородица Пречиста*, се вели:... постанал денешниот *Кичевски манастир* или *Кичевска Пречиста*, а од вториот храм, манастирот *Свети Јован*, така викан *Дебарски*... За постанокот и за едниот и за другиот манастир – кичевскиот и дебарскиот сега ќе го кажеме ова: живописите на тие светци одовде, кога варварите ги разурнале храмовите, одлетале и таму се настаниле“ (Ристески 2007: 9). Како што може да се забележи, во отсуство на фактографија, и оваа белешка е многу бледа и блиска до преданијата и легендите.

Сепак, преданијата остануваат преданија и со себе носат своја засебна вредност и простор за понатамошно иследување, но историските факти се тие врз кои се темели науката. Вековната историја на манастирот се базира врз историските записи, ктиторските натписи, старите ра-

кописи и уметничките дела со огромна културна вредност, но најмногу и пред сè врз шестековниот непрекинат црковен, монашки и духовен живот преку кој манастирот израснал во стожер и симбол на опстојувањето на народот во овој регион (Цветковски 2013: 7). Следејќи ги овие извори, првите вести за монашки живот и изградба на цркви во овој регион може да се забележат веќе кон крајот на 11. век. Охридскиот архиепископ Теофилакт, во едно писмо до халкидонскиот епископ Петар, хартофилак на Цариградската патријаршија, го изразува својот протест за неканонската постапка на патријархот Никола Граматик (1084 – 1111), кој издава патријаршиска ставропигија на некој монах да гради црква во Кичевско без знаење и дозвола на надлежниот охридски архиепископ (Снегаров, Сп. Цветковски 2013: 8).

Сепак, и покрај овие извори, конкретни податоци за континуитет на постоењето на манастирот *Пречиста* од ова време, па до првите децидни документи за неговото основање, тешко може да се најдат, па, за жал, може да се констатира дека минатото на манастирот *Свети Пречиста Кичевска* се крие во длабок мрак и за историјата на овој важен духовен центар не се сочувани позначајни писмени споменици. Запазените народни преданија, колку и да се занимливи, се доста противречни и даваат сосема мала светлина врз податоците за основањето и судбината на манастирот (Наревъ 1912: 9). Ова пред сè се однесува на подалечното минато пред 1316 година. Во секој случај, она што е неоспорно и засведочено во историјата е сознанието дека Кичевско и соседните предели во Западна Македонија во средниот век, периодот на доцниот среден век, а особено во времето на Преродбата, живееле и опстојувале под закрила на старите и угледни манастирски средини во регионот, Кнежинскиот манастир *Свети Георѓиј* и *Крнинскиот манастир Света Пречиста Кичевска* (Цветковски 2013: 7).

Според еден запис кој стои на една стара богослужбена книга, манастирот е започнат со изградба во 1316 година, а завршен и осветен во 1320 година. Негов основач е „царот кој владеел со оваа земја“ во тоа време. Во 1558 година е запален и целосно опустошен од страна на „безбожните Агарјани“, но обновен е набрзо во 1564 година. Во 1843 година Сарацените го запалиле манастирот, а останала само црквата. Оваа обител повторно е завршена во 1850 година (Смиљанић 1931: 363).

Во еден многу стар Псалтир, пак, има запис кој зборува за пустошењето на манастирот во 1558 година и маченичката смрт на монасите Евнувиј, Пајсиј и Аверкиј (Прилог 4.). Во истиот Псалтир има и друг запис кој го потврдува податокот за изградбата на манастирот во 1316 година, пустошењето во 1558 година и новата црква од 1564 година (Смиљанић 1931: 364).

Горче Петров сведочи дека на местото на сегашната црква, која е изградена во 1848 година имало стара црквичка уште од времето на султан Сулејман. Таа црква била од камен и била цврсто изградена, бидејќи

кога сидарите ја рушеле во 1848 година, биле принудени да корнат парче по парче од камените сидови. Била толку тесна што едвај можела да собере сто души. На празниците гостите биле принудени да влегуваат во ред по неколкумина, колку само да можат да запалат по една свеќа (Петров 2016: 236).

И според раскажувањата (лично пред Нарев) на стогодишниот старец Елисеј, игумен на манастирот од 1828 година до 1840 година, старата црква била изградена од страна на манастирските браќа на местото на една уште помала црква во која се црквувале жителите на село Крнино (Наревъ 1912: 9).

Од гореспоменатите податоци може да се заклучи дека најстарото датирање на манастирот е 1316 година, а тоа е времето на владеењето на крал Милутин (Смиљаниќ 1931: 365). Но, Смиљаниќ стариот Милутинов манастир го лоцира во селото Крнино, како што вели: „Куќишта од тоа село постојат и денес, но веќе се обраснати со шума. Во таа шума можат да се бараат и сидините на Милутиновиот манастир Света Пречиста (Смиљаниќ 1931: 366).

За обновата на манастирот во 1564 година, во времето на архиепископот кир Софрониј, кичевскиот епископ кир Герасим, еромонахот кир Герман, живописот од раката на кир Онуфриј, кир Ананиј и кир Михаил, во времето на султан Сулејман, како што пишува на неа, сведочи и мермерната плоча која била до самата врата на манастирот, но подоцна е уништена. Овој натпис Смиљаниќ го нашол како препис во една брошура на егзархискиот учител Никола Иванов од село Вранештица (Смиљаниќ 1931: 363-365). И Нарев пишува дека над западната врата на варосаниот сид имало натпис од 1564 година, којшто прецизно бил препишан од страна на манастирскиот брат јеромонах Симеон. Тој натпис бил направен врз голема камена плоча, која била поставена до самата западна врата на црквата (Наревъ 1912: 9). Треба да се нагласи дека споменатиот кир Онуфриј бил еден од најпознатите зографи во 16. век во дијецезата на Охридската архиепископија. Негови дела се сочувани и во Костур, Берат, Елбасан, Неокастро, но најмногу во црквите помеѓу Пелагонија, Демир Хисар и Кичево (Цветковски 2013: 23).

Горче Петров веројатно не бил известен за натписот од старата црква, па затоа тврди дека манастирот бил изграден во „турско време“, бидејќи констатира дека „сите околни манастири од христијанско време биле разрушени“ (Наревъ 1912: 18).

Важни и интересни податоци за историјата на манастирот дава Парусијата препишана од споменатиот јеромонах Симеон. Според неа манастирот е основан „во време и со повелба на христијанските цареви“, но податоците во неа се сиромашни со датуми и имиња. Тука не е кажано во времето на кој христијански цар е основан манастирот, ниту во кое време бил опустошен и изгорен. Се споменува само пустошењето во 1843 го-

дина (Наревъ 1912: 11-12). Ако „христијански цареви“ се поврзе со податоците кои ги дава Смиљаниќ, тогаш несомнено е дека „христијанските цареви“ се средновековните српски цареви, или поконкретно Милутин. Но, под „христијански цареви“ можат да се подразберат и Андроник II Палеолог (1282 – 1328) и неговиот син и совладелец Михаил XI Палеолог, кои се современици на Милутин и го градат манастирот Трескавец во периодот меѓу 1312 година и 1320 година (Цветковски 2013 : 13). Ова прашање останува отворено за проучување и научна дискусија.

Подемот на манастирот продолжува и во 17. и 18. век, кога за ново подигнатата црква се нарачуваат икони и други уметнички и богослужбено-уметнички предмети (Цветковски 2013: 24). Некои од ваквите предмети се запазени до ден-денес и се дел од духовното и културно наследство кое произлегува од богатата историја на овој манастир.

Сепак, најмногу податоци за историјата на манастирот *Свети Пречиста Кичевска* има од 19. век. Најзабележителен е настанот во 1848 година, кога од Дебар дошол грчкиот владика Мелетиј и ја осветил црквата, а во таа прилика биле спалени и словенските книги за што ќе стане збор неколкупати понатаму. Во обновата учествувало месното население, но и добронамерници од пошироко. Се споменуваат имињата на мијачките угледни дејци: Ѓурчин Кокале од Лазарополе, Серџо Брадина од Тресонче, Тодор Томоски и хаџи Василко од Галичник и многу други од Кичевско и Полог. Народот на коњи доброволно носел тесан камен и бигор од село Добреноец. Мајсторите биле од село Луково, оние кои ја граделе црквата во Лазарополе. Во манастирот се зачувале некои старини, како дверите од старата црква и патријаршискиот стол од костеново дрво со резба (Смиљаниќ 1931: 366-367). Особено внимание тука предизвикува ликот на Ѓурчин Кокале. Во младоста изучил повеќе занаети, а се занимавал со сточарство. Тој е меѓу првите организатори на сточарска производна задруга. Бил занаетчија и претставник на мануфактурната индустрија, земјишен големопоседник, а се занимавал и со трговија. На општествен план, бил заштитник на христијаните и борец против грчката културна и духовна доминација. Погребан е во Лазарополе, во дворот до олтарот на матичната црква, а по барање на народот. Во мијачките песни и преданија е запаметен како јунак (Фонд на Т. Смиљаниќ, МАНУ).

Со ова се исполнила желбата на тогашниот игумен Теодосиј, кој во 1846 година ја срушил малечката црквичка и во 1848 година ја привршил новата црква, а со тоа ја покажал својата силна вера во Божјата и народната помош. Народот за првпат гледал толку велелепна црква, огромната градба оставала силен впечаток на посетителите и делувала како страшна голема карпа отсечена од некоја гигантска планина (Наревъ 1912: 26). Ова е црквата која постои и е активна и денес.

Податоците за игумените на *Пречиста* датираат од почетокот на 19. век и за ниту еден игумен од претходните векови нема никакви белешки. Најверојатно во огнот во кој владиката Мелетиј ги запалил стари-

те словенски книги изгореле и бележниците за манастирските игумени (Наревъ 1912: 23).

Во првото десетолетие на 19. век, кога во манастирот монах бил Кирил Пејчиновиќ, игумен на манастирот бил Гаврил од село Србица, а во второто десетолетие раководат игумените: Унуфриј, Гаврил од Света Гора и хаџи Божил (Макариј) од село Орланци. За нивната дејност, како и за нивниот претходник Гаврил од Србица ништо не се знае (Наревъ 1912: 23).

Во 1824 година игумен на *Светиѝа Пречистиѝа Кичевска* станал Гаврил, со име Елисеј, кој управувал со манастирот до 1840 година. Во негово време разбојници од Дебар го нападнале манастирот, го ограбиле и ги изгореле сите манастирски градби кои биле малечки и стари. Останала само црквата. Игуменот Гаврил едвај можел да се соземе од страшните напади и за 2 – 3 години поднаправил неколку одаи и чардаци. Во 1836 година избувнал, пак, голем пожар кој ја изгорел манастирската шума (Наревъ 1912: 23-24).

Во 1840 година на местото од Гаврил за игумен на манастирот бил поставен Теодосиј, со световно име Теофил, кој бил внук на игуменот Макариј од село Орланци. Теодосиј е роден во 1810 година во Скопје. Родителите му биле преселени од кичевското село Орланци. Уште од мал тој бил испратен во *Пречистиѝа* кај чичко му Макариј, кој тогаш бил игумен на манастирот. Откако бил пострижан за монах, Теодосиј извесен период поминал во Гостивар, на пречистанскиот метох, доаѓајќи во *Пречистиѝа* поретко, само на гости за собирите. Во 1838 година отишол на поклонение на Божјиот гроб во Ерусалим и набрзо по враќањето е избран за игумен. Само што почнал да управува со манастирот, повторно започнале напади на разбојнички банди. Од зулумите на овие разбојници тој пребегал во Охрид и престојувал во куќата на Манчеви. Ова се случило во 1843 година, кога бил и големиот судир меѓу редовната турска војска и разбојничките банди во село С'лп. Тогаш разбојниците го нападнале манастирот и го опожариле, па освен црквата, изгорел и целиот манастир. Сведоштво за овој немил настан има во една од манастирските парусии. Кога се вратил, Теодосиј наишол само на пепел, со Божја помош, помош на собраќата и народот, тој повторно го издигнал манастирот како што стана збор погоре. Со ова огромно дело, игуменот хаџи Теодосиј си го обесмртил свето име во манастирската историја и си издигнал вечен неразрушлив споменик во срцата на поколенијата по него, кои секогаш со почит ќе се сеќаваат за светиот спомен на оној, кој според големината на манастирската црква, ја направи *Пречистиѝа* прв манастир во Македонија. Сепак, и покрај неговите дела, во рамките на внатрешните црковни судири и интриги, а со посредство на дебарскиот владика Генadiј, игуменот хаџи Теодосиј во 1862 година бил испратен на заточение во Света Гора. Против волјата на народот за игумен бил поставен хаџи Симеон, но тој сепак се застапувал за Теодосиј пред вла-

диката Генадиј и издејствувал, по две и пол години заточение, поранешниот игумен да биде вратен во манастирот *Свети Пречиста*. Теодосиј останал да живее во манастирот само како манастирски старец, оддаден на духовен мир и спокојство. Поради повторно нарушеното спокојство и притисокот од истите гореспоменати причини, тој и неговиот внук, јероѓаконот Козма, го напуштиле манастирот и извесно време поминале во *Слепченскиот манастир*. Но, народот го поткупил дебарскиот митрополит и во 1869 година повторно си го вратил саканиот игумен хаџи Теодосиј, а хаџи Симеон бил префрлен во *Биѓорскиот манастир*. Игуменот хаџи Теодосиј се упокоил на 25. 05. 1873 година, а се раскажува дека чинот на погребот бил торжествен, со присуство на сите свештеници од Кичевско и мноштво народ од градот, околината и пошироко (Наревъ 1912: 24-27).

По смртта на Теодосиј, по желба на народот и со одобрение на владиката Антим игумен станал архимандрит Козма, поранешен претседател на Солунската, Битолската и Дебарската општина, а актуелен на Кичевската. Отец Козма се оддал, согласно со духот и стремежите на времето, да служи на народните интереси, така што во негово време манастирот се претворил во светилник на просветата во Кичевско. Овој монах зел активно учество во народното движење по црквното прашање, застанувајќи на чело на народот во рамките на тоа движење, при што многу силно и самопожртвувано ја повел борбата против пропагандата на фанариотските владици. Тој и манастирот многу настрадале во таа борба. По негов поттик се распламтило дотогаш скриеното незадоволство кај народот кон владиката, избувнувајќи на панаѓурот на Пресвета Богородица во 1873 година. Тој ден народот ја затворил вратата на дебарскиот владика Антим и го принудил да служи надвор од црквата, во дворот, над гробот на игуменот хаџи Теодосиј. Поради ова, владиката издал обвинение против отец Козма и го прогласил за бунтовник, по што бил испратен на заточеништво во Света Гора. Намерно бил испратен и човек од Патријаршијата, кој го носел Козма во Света Гора, каде што го поставил под строг надзор. По заточеништвото на архимандрит Козма во манастирот завладеало безредие, а за привремен епитроп на манастирот бил поставен некој Јаким Стржанов од Кичево, за подоцна повторно од *Биѓорскиот манастир* да биде повикан поранешниот игумен хаџи Симеон. За време на неговото игуменство манастирот бил во скудност. Народот бил незадоволен и се оддалечил од манастирот. Кога игуменот видел дека манастирот пропаѓа, се сплотил со народот и дал ветување дека ќе се одметне од владиката, па народот повторно се вратил и манастирот почнал да заживува. Игуменството на хаџи Симеон завршило во 1882 година, а за игумен бил избран монах од гостиварскиот метох по име Софрониј, кој доста помогнал, така што манастирот почнал да закрепнува во секој поглед. Редот во манастирот кој го вовел Софрониј и неговото примерно поведение и живот, одново ги стоплиле разделените

срца на народот и предизвикале интерес за напредокот на манастирот (Петров 2016: 237-238). Игименот Софрониј се упокоил во 1911 година (Наревъ 1912: 46). За нештата да бидат појасни, треба да се нагласи дека ваквите чести промени на раководните места во црквите, манастирите, црковните училишта и слично се должат главно и пред сè на судирот и манипулациите на различните национални пропаганди на територијата на Македонија, а форсирани преку одредени апаратури на црковните администрации на Патријаршијата, Егзархијата и мисионерите на другите пропаганди, додека народот бил едноставен и јасен во своите барања: сакал богослужба на словенски јазик и училишта во кои ќе се учи на разбирлив мајчин јазик.

Манастирот *Пречистѝа* продолжил да игра важна улога и во тешкиот период за населението на крајот од 19. и почетокот на 20. век. Така, по страшната катастрофа во 1903 година, кога бедата кај народот на Кичевско и Дебрца го достигнала својот врв, населението од целата околина притекнувало кон манастирот, да бара утреха и поткрепа во светињата, да си го стопли срцето со верата во Бога и да најде надеж во посветла иднина. Под притисок на тешката економска и политичка состојба, оваа практика продолжила и во наредните десетина години. Во 1910 година се памети дека како никогаш дотогаш манастирот масовно бил посетен со гости (Наревъ 1912: 50).

Континуитетот на манастирскиот живот во манастирот *Пречистѝа* ќе продолжи и за време на Балканските војни и по нив. Нов духовен импулс во заживувањето и развојот на манастирскиот живот по Првата светска војна даваат руските монахињи, кои во следните децении ги продолжуваат традициите на ова вековно светилиште. Во 1937 година, монахињата Диодора, во голема схима Марија доаѓа во манастирот со 30 монахињи и останува сè до педесеттите години, кога заминува за Бугарија. Во манастирот остануваат неколку нејзини духовни чеда, меѓу кои и монахињата, а подоцна игуманија на манастирот Салафаила (1890 – 1988). Преку нивните духовни чеда манастирскиот и духовниот живот продолжува и понатаму, особено преку делувањата и заложбите на игуманијата Агнија (Ристески 2007: 28-38; Трајковски 2009: 89-93, 95).

Мошне значајна е улогата што манастирот *Светѝа Пречистѝа Кичевска* ја има во обновеното постоење на Македонската Православна Црква. Тој е лулката на монашкото раѓање на обновителот на Охридската Архиепископија во лицето на МПЦ – блажениот архиепископ охридски и македонски господин Доситеј. Во 1924 година, по тримесечен искушенички подвиг, младиот богослов Димитриј, на седумнаесетгодишна возраст, прибегнувајќи повеќе кон небеските отколку кон земните добра, се одрекува од световното име и живот, па полага монашки завет и прима калуѓерски постриг, преку што се раѓа нова личност – монахот Доситеј, духовно чедо на игуменот Григориј. Чинот е извршен на празникот Благовештение. По 34 години истиот овој монах од страна на македонското

свештенство и народ ќе биде избран за прв поглавар на возобновената Македонска Православна Црква (Пројковски 1990: 146).

Во 1967 веќе се формира Дебарско-кичевската епархија, а во нејзин состав влегуваат општините: Охрид, Струга, Дебар, Македонски Брод и Кичево. Новонастанатата ситуација отвора место за поставување на нов надлежен епархиски архиереј. Прв востолитен архиереј во обновеното постоење на епархијата е митрополитот Методиј (Ѓорѓи Попоски), а по неговото упокоение во 1977 година со Дебарско-кичевската епархија, како втор востолитен надлежен архиереј, раководи митрополитот Ангелариј (Цветко Крстевски), сè до неговиот избор за поглавар на МПЦ во 1981 година. Архиепископот Ангелариј, бидејќи соживеан со духовните вредности на манастирот, токму во него, истата година, го ракополага во јерејски чин јероѓаконот Тимотеј (Славе Јовановски), непосредно пред тој да биде посветен во архиерејско достоинство. Молитвениот амбиент на манастирската црква и руинираните конаци од тој момент ќе останат постојано врежани во неговите мисли, па кога таа година ќе биде хиротонисан за архиереј на Дебарско-кичевската епархија, митрополитот Тимотеј често ќе доаѓа на молитва токму во овој манастир (Пројковски 1990: 149).

Манастирот денес

Денешната манастирска црква, како што беше кажано, во глобала е онаа на игуменот хаџи Теодосиј. Храмот има правоаголна основа со димензии 24, 50 м x 14, 20 м мерено од надворешна страна, а висина 16, 60 м од внатрешна страна. Подот на црквата во однос на надворешниот терен се спушта пониско за 80 см. На сводот над централниот дел на храмот има купола со пречник од 10, 80 м потпрена на пандентифи и издигната на осмоаголен тамбур. На источната страна е олтарниот простор со олтарна апсида, проскомидија и ѓаконикон, а од западната страна припратата со три слепи калоти. Во северозападниот дел на припратата се наоѓа извор со света вода. Од јужната страна на црквата доградена е мала црквичка (параклис) посветена на свети Никола, која е поврзана со врата со олтарниот простор на големата црква, а служи за полесно затоплување за време на богослужбите во студените периоди. Истовремено со изградбата на црквичката од јужната и западната страна изграден е отворен трем и остава (Томовски, Паскали, Шентевски 1990: 57). Воодушевен од она што било изградено во времето кога тој го посетил манастирот, Никола Нарев инспирирано ќе забележи дека комплексот на манастирот има форма на круг и не зазема многу големо пространство, бидејќи и од исток и од југ е ограничен со стрмнини. На средината од манастирскиот двор се издига црквата. Таа е една од најголемите цркви во Македонија. Сидана е исцело од делкан гранитен камен и има форма

на големо кубе над кое се издига убава и величествена купола. Прозорите се малечки и високо се поставени, така што во црквата секогаш царува таинствен полумрак, којшто, пак, предизвикува молитвено расположение кај секој кој ќе дојде и ќе го посети (Нареџ 1912: 8).

Живописот во манастирот *Свети Пречисти Кичевска* е еден од најбогатите ансамбли во Македонија од 19. век. Пространоста на храмот овозможила изведба на обемна slikана програма. Особено внимание заслужува живописот во олтарниот простор поради тоа што тој е дело на тајфата на најпродуктивниот зограф од 19. век во Македонија, Дичо Крстев од село Тресонче и, како што запишал и самиот на средината од апсидата датира од 1852 година. Името на авторот на живописот од јужниот и од северниот ѕид на наосот и на куполата, не е познато. Единствен податок за датација на овој живопис е 1880 година, наведена на завршетокот на молитвениот текст околу долниот дел на тамбурот. Најверојатно е дека автор на живописот е синот на Дичо, Аврам, кој, работејќи со својот татко претрпува влијание кое може да се забележи пред сè во концепцијата и иконографските решенија, при што, секако, пред себе ја имал Ерминијата на својот татко. Травејот на запад воопшто не е живописан. Причината веројатно лежи во променливата економска состојба на манастирот во 19. век (Тричковска 1990: 67). Од многубројните фрески во наосот Цветан Грзданов ја издвојува претставата на Седмочислениците, бидејќи како што ќе забележи тој „и покрај тоа што ликовната вредност на оваа композиција како и на целокупниот ансамбл од 1880 година задржува само одредено занаетчиско рамниште, во неа се препознаваат искуствата, сфаќањата и идеологијата на повеќе генерации зографи и ктитори на фигурите на Седмочислениците во времето кога тие биле slikани. Имено, со сликата на Седмочислениците со свети Еразмо во *Пречисти Кичевска* се откриваат слоевите од нејзиното траење во уметноста на 18. и 19. век, и тоа онаа основна композициска варијанта што е изградена во допирот меѓу мијачките мајстори, пред сè Дичо Зограф и охридската граѓанска средина“ (Грозданов 1990: 122-123).

Што се однесува до иконописот, внатрешноста на големата црква ја краси репрезентативниот иконостас кој е дело на Дичо Зограф, со творби настанати од 1848 до 1865 година. Најраниот иконостас, веројатно од привремен карактер, до осветувањето на манастирската црква (1852 година) не е зачуван, освен престолната икона Богородица Одигитрија од 1850 година. Во манастирската црква, пак, има остварувања кои покрај на Дичо, им припаѓаат на други македонски познати и помалку познати зографи. Треба да се забележи дека при сликањето на престолните икони, Дичо Зограф, од почит кон авторот, што е својствено за него, намерно ја задржал споменатата икона Богородица Одигитрија, дело на Атанас Христос (Николовски 1990: 96-98).

Не може а да не се спомене стариот манастирски конак со неговите архитектонско-ликовни вредности, бидејќи мајсторите кои го граделе овој стар конак во манастирот *Пречиста*, придржувајќи се кон традиционалната македонска архитектура, успеале да создадат архитектонска творба со лесна структура, проткаена со складици и хармонични и конструктивни елементи. Нивната креативност посебно доаѓа до израз во обликувањето на фасадата ориентирана спрема дворот. Сувата клима и долгите жешки лета диктирале промени на отворени чардаци и тремови, со што се воспоставува непосредна врска и контакт со околината. Трехот во приземјето и широкиот и простран чардак на катот, на кој се надоврзува еркерно испуштената Еснафска соба, се јавуваат и како изразито просторно-пластични елементи со високи естетско-ликовни вредности. Употребата на природни градежни материјали придонесува објектот да се поврзува со теренот и делува како да изникнува од него, а играта на светло и сенка, полно и празно, а посебно, употребата на дрвото како природно топол материјал, на оваа архитектура и даваат високи ликовни вредности (Томовски, Паскали, Шентевски 1990: 63).

Од резбарските остварувања во манастирот можат да се издвојат: владичкиот стол од 16. век, дејсизот од 16. – 17. век, корнизот од 1737 година, царските двери од 19. век и големиот крст од 19. век (Ќорнаков 1990: 111-118).

Доизградбата на манастирот и одржувањето на неговиот комплекс и околина и понатаму продолжува. Со големото залагање и архипастирска грижа на владиката Тимотеј, манастирот *Света Пречиста* и понатаму се возобновува и го враќа некогашниот сјај. Со должина од 4, 5 км во 1988 година е асфалтиран патот до манастирот. Во 1990 година започнува реновирањето и обновувањето на манастирскиот конак. Во 1994 година започнува изградбата на трпезаријата на западниот дел од манастирскиот комплекс, а во 1995 година се обновува и се осветува новиот конак над манастирската влезна капија. Во 1996 година е осветен комплексот на двете трпезарии со монашки конак во западниот дел. Во оваа пригода, за своето самопожртвувано залагање, старешината на манастирот, монахињата Агнија е произведена во игуменски чин. Во 2007 година е осветен новиот конак. Со овој подвиг на митрополитот Тимотеј, повторно оживуваат старите вековни традиции и манастирот го добива своето место на едно од главните црковни и духовни средишта на Македонската Православна Црква (Цветковски 2013: 62).

Покрај стариот параклис слепен до манастирскиот храм и посветен на свети Никола, денес функционира и новоизградениот параклис посветен на Пречистанските маченици Евнувиј, Пајсиј и Аверкиј, кој се наоѓа на вториот спрат на јужниот конак. Со изградбата на овој јужен конак, манастирската главна црква од сите страни е обиколена со конаци, а тоа е решение што има еклисиолошка димензија, при што местото каде што се извршува Евхаристијата, како остварување на Црквата и точка

околу која гравитира целокупниот живот на христијанинот, се наоѓа на средината од комплексот, а околу него гравитираат коначите – живеалиштата на монаштвото.

По упокојувањето на многузаслужната игуманијата Агнија во 2017 година, со благослов на надлежниот архиереј митрополитот Тимотеј, во манастирот доаѓа дел од сестринството на манастирот *Свешти Георѓиј – село Рајчица*, така што духовниот живот, просветната дејност, културниот напредок и издигнувањето на манастирот до духовните висини кои ѝ му доликуваат, продолжуваат и растат и до ден-денес.

Просветната дејност на манастирот

Според влијанието што го имале врз потесната и пошироката средина на Балканот можат да се забележат три видови (категории) манастири: мали манастири со локално значење (ваквите ги имало во најголем број), манастири со средна големина чие влијание се протегало и надвор од нивната поблиска околина и манастири чиј делокруг се простирал на целиот Балкански Полуостров, па и пошироко. На последната категорија и припаѓаат пред сè светогорските манастири на планината Атон. Во средниот век, па сè до почетокот на 20. век во атонските манастири се собирале интелектуални и духовни сили од сите балкански, па и вонбалкански земји. Тука монаштвото формирало голем духовен и просветен центар чие влијание се чувствувало во целиот православен свет. Света Гора била поврзана со многу други помали манастири, не само балкански, туку и руски, грузиски, ерменски и други. Атон бил и школа, каде што православните монаси од разни места стекнувале високо образование. Таа наобразба главно била богословска, како теоретска така и практична, преку подвиг (аскеза), а истовремено се оспособувале и за книжевна дејност. Кога се враќале во своите манастири, пак, тие ги пренесувале стекнатите знаења и опит. Така, манастирски браќа од *Свешта Пречиста Кичевска* престојувале во светогорските манастири, најчесто во Зографскиот, се дообразувале и ги пренесувале светогорските традиции во матичниот манастир. На овој начин, манастирите од втората група вршеле слична функција како светогорските, само во помал обем. Во нив се собирале духовни сили на народот и се оспособувале за вршење на културно-просветна дејност, преку која ги одржувале и продолжувале народните традиции, а заедно со тоа ја буделе и ја одржувале националната самосвест. Такви биле српските манастири по долините на реките Ибар и Морава, а особено на Косово и Метохија. Иста улога имале и бугарските манастири: *Свешти Јован Рилски*, *Бачковскиот манастир*, *Тројанскиот*, *Дреновскиот* и други; во Грција: *Студийскиот манастир* во близината на Цариград, *Мешеора* и многу други. Во Македонија од ваков вид се манастирите: *Лесновскиот*, *Осоѓовскиот*, *Трес-*

кавец, Наџоричино, Свети Никола Тоџлички, Полошкиоџ Свети Георџиј, Свети Јован Крстиџиџел во Слџпче, Свети Јован Крстиџиџел – Биџорски и се разбира, Света Пречиста Кичевска. Последниов е еден од најважните културно-просветни центри каде што будно се чувала и ревностно се ширела словенската писменост во цела Западна Македонија. Во манастирот отсекогаш се богослужело и се проповедало на словенски. Неговото, пак, влијание врз верниците од селата на кичевската околија и на Бистра било извонредно големо (Илиевски 1990: 15-16).

До пред крајот на 19. век во келијното училиште на овој манастир своето образование го стекнувале скоро сите свештеници од Кичевско, Демирхисарско, Дебрца, Охридско и Гостиварско (Целакоски 1990: 49). Не треба да се заборава и фактот дека поради близината со Охридскиот книжевен центар голема е веројатноста во текот на средниот век на овие простори да постоела жива книжевна активност (Илиевски 1996: 11). Ова особено произлегува од влијанието и авторитетот што Охридската школа го имала од самиот почеток како книжевно средиште, а кој произлегува од нејзиниот втемелувач – свети Климент Охридски. Во централна и југозападна Македонија настанале голем број ракописи кои ги имаат обележјата на оваа школа, на пример: *Добромирово еванџелие*, *Охридски аџосџол* и *Биџолски џриоџ* (12. век), а и особините на некои подоцнежни ракописи, како: *Гриџоровичево еванџелие бр. 9*, *Македонско еванџелие*, *Ваџаџки минеј* (14.-15. век) и други, покажуваат дека предлошка им биле ракописи токму од Охридската школа (Срvenkovska 2016: 112). Во прилог одат и податоците дека во овој регион функционирале повеќе книжевни центри. На пример, *Слеџченскиоџ манасџир Свети Јован Крстиџиџел* кој е еден од најзначајните средновековни македонски книжевни центри. Основан околу 1200 година, тој мошне брзо прераснува во активен скрипторски центар во кој работеле даровити книжевници и илуминатори (Поп-Атанасов 1997: 323). Помал, но не незначаен скрипторски центар е и манастирот *Свети Аџанасиј* во близина на кичевското село Премка како и манастирот *Трескавец* кај Прилеп (Миловска 2000: 137). И секако, манастирот *Свети Јован Крстиџиџел – Биџорски*, каде што богослужбата секогаш се одвивала на словенски јазик, а тоа придонело да се развие богата литургиска и поучна литература (Поп-Атанасов 1997: 11). Иако сиромашни со конкретни податоци и извори директно за манастирот, овие историски факти до некаде го надополнуваат преддамаскинарскиот период од просветната историја на манастирот *Света Пречиста Кичевска*, се разбира, врз база на аналогија и претпоставка.

Треба да се нагласи дека, во христијански контекст, содржината што ја има зборот „просвета“ од 17. век и наваму е поинаква од значењето на зборот „просвештение“ од првите векови на христијанството па сѐ до средниот век. Словенскиот збор *просвџџеніе* е превод на грчкото *φωτισμός*, како и латинскиот *illuminatio*, технички термин за светата тај-

на Крштение и високо духовно совршенство. Партиципот φωτισόμενοι (просветени, синови на светлината) станува синоним за христијани (Илиевски 1990: 21).

Поради фактот што човекот е психофизичко битие и е создаден според образ Божји, тој има потреба да се стреми кон еден вид на друга светлина, мистична, духовна, несоздадена. Еден дел од човековото битие секогаш е отворен за примање, доживување или мистичен опит на некаква светлина, т. е. просветлување (Таковски 2006: 11).

Просветата во манастирите се реализирала главно на три начини: преку црковните богослужби, преку усни поуки пред потесен круг и проповеди во храмот пред верниците на библиски и литургиски теми, и преку писмен збор, т. е. преку книжевна дејност, или „просвета со букви“ како што ја нарекува свети Климент. Во манастирот *Свети Пречисти Кичевска* се практикувале сите овие видови на просвета. Богослужбите се извршувале редовно и од нив не се отстапувало дури ни кога монасите се наоѓале во животна опасност, како што се гледа од записот за пожарот и грабежот во 1558 година. Во манастирот делувало и келијно училиште каде што, меѓу другото, се подготвувале кадри за свештеници и учители за неколку околии. Тука воопшто не заостанувала ни книжевната дејност, условена од литургиските, црковно-правните и проповедничките потреби (Илиевски 1990: 22). Воопшто, следејќи ја традицијата, како и во останатите поголеми манастири, просветата се одвивала на веќе воспоставените начини кои ги употребувал и свети Климент: „со букви“, преку Светите Тајни и христијанските добродетели: братољубие, вера, молитва, пост, смирение, милостина, чистота и љубов (Таковски 2006: 131-205).

Централното место, секако, го имаат богослужбите, бидејќи црковните богослужби не се само формален ритуал, туку и осмислена просветна активност. Во нив се читаат делови од Новиот и Стариот Завет, синаксари, житија на светиите што се празнуваат тој ден и песни што се пеат на разни гласови. Содржината на црковните служби всушност е книжевност во различни жанрови. Литургијата е драма на животот на Христос од раѓањето до смртта, воскресението и вознесението, благодарствена служба (Евхаристија) во која христијаните принесуваат земни дарови како жртва на љубов. Химнографските остварувања од христијанското богослужение, пак, се поезија во различна метрика и гласови (мелодии), компонирани заради хармонична разнообразност. Според црковните оци „Црквата поучува со песни“, т. е. просветува и, преку песна човекот комуницира со Бога изразувајќи ги своите чувства на благодарност, како и своите молитви во моментот на тага и жалост. Манастирската тишина, пак, бледата светлина од црковните кандила што трепка пред иконите, предрасполага за буђење на такви мисли и чувства. Затоа, многу луѓе од далечни места се упатувале во манастирската тишина на црковните служби, за да ја искажат својата благодарност за постигнатите успеси,

а уште почесто за да бараат утеха за своите маки и страдања, додека на манастирската слава, народот си давал заслужена починка и се предавал на веселба (Илиевски 1990: 22-23).

Во османлискиот период воопшто, Охридската Архиепископија многу повеќе се трудела да ја одржува својата блискост со народот, кој за разлика од порано претставувал единствената сила на која таа можела да се наслони. Сега, на историската сцена веќе ги нема моќните цареви, севастократори, тимарси и дикасти, кои се јавуваат како ктитори, па безмалку целокупната грижа околу храмовите и нивното украсување ја преземаат сиромашните верници. Духовниот живот, Охридската архиепископија настојувала да го одржи на што повисоко ниво и да го сочува своето паство од влијанието на исламот (Белчовски 2006: 104). Меѓу другото, за ова биле потребни интензивни беседи кои повлекувале создавање на соодветна книжнина.

Во исто време Западна Европа е под влијание на силниот подем на световната просвета, побудена од хуманистичкото движење кое се јавило како резултат од враќањето на средновековните образовани теолози, поети и философи кон класичните грчки и римски извори. Просветителските прогресивни идеи се појавиле и на Балканот, но тие не се дојдени од Запад, туку Ренесансата во Западна Европа е побудена од грчките теолози кои пред османлиската наезда побарале засолниште на Запад и таму ги пренесле своите идеи за враќање прво кон патристичките, а потоа и кон класичните извори.

Но, на Балканот и воопшто на Исток не бил прекинат контактот со средновековната традиција. Просветните дејци на Балканот почнуваат да ги поврзуваат своите идеи со средновековните содржини. Така, еден од најистакнатите културно-просветни дејци, којшто се стремел кон таа „учена побожност“ (*docta pietas*), како и оние на Запад, бил солунјанинот Дамаскин Студит. Своите знаења и инспирација тој ги црпел од истите извори: патристиката и грчките класици, со кои врската во Грција никогаш не била прекината, се служел со исти средства за просвета – пишување на народен говор и на книжевен грчки јазик, како и многумина хуманисти од тоа време. Како што хуманизмот и Ренесансата поттикнале развој на национални книжевни јазици во западна и централна Европа, така и преводите на беседите на Дамаскин Студит им дале поттик на балканските народи за воведување на народниот јазик во книжевноста, секако, по углед на Дамаскин Студит, кој во насловот на секое слово нагласува дека тоа е на прост народен говор. Како и неговиот учител Теофан Елевулк, тој живо ја почувствувал потребата за осовременување на црковната проповед и успеал со својот зборник *Θησαυρός* („Сокровиште“) да создаде религиозно-поучна лектира, каква што тогаш особено одговарала на потребите на народот. Покрај содржината од чисто верски и етички карактер, што претставува продолжување на средновековната традиција, неговите слова содржат материјал и од други об-

ласти: философија, психологија, лингвистика, историја, географија, астрономија и друго. Богатата и интересна содржина на словата, предадена на разбирлив јазик, како и драматичниот начин на раскажување, придонесле зборникот да биде прифатен не само од Грците во оригинал, туку и во преводи од другите балкански народи. Во период од околу 300 години словата на Дамаскин Студит станале мошне омилена лектура на Балканот (Илиевски 1990: 25-26).

Развојот на дамаскинарската книжевност води до постепено преминување од црковнословенски, кон различни типови на македонски писмени типови на дијалектен јазик, преку комбинирање на јазични елементи од повеќе македонски дијалекти, за да се претвори во писменост со наддијалектна основа, која ќе се пројави во делата на македонските преродбеници (Белчовски 2006: 107). Во овој период и фактичката ситуација многу важно е да се нагласи на каков јазик се пишувало и говорело. Под османлиско владеење како Грците така и другите балкански народи имале речиси единствена заштита во православната црква. Но, меѓу црквата и народот имало бариера од јазична природа, т. е. диглосија (двојазичност). Хетерогена диглосија имало и во западноевропските земји, каде што латинскиот јазик бил административен, црковен и книжевен, додека народите зборувале на своите природни јазици. Поради тоа, почнувајќи од 15. век, а некаде и порано, се појавуваат движења чија цел е да издејствуваат пишување на народен јазик. На Балканскиот Полуостров диглосијата била хомогена, но сепак претставувала голема пречка во комуникацијата меѓу народот и црквата. Во црквата и во книжевноста се употребувал архаичен јазик кој бил неразбирлив за народот. И старословенскиот, којшто во 9. век бил изграден врз основа на говорниот јазик во Солунско, кога станал книжевен, тежнеел да се сочува во неговата архаична форма. Но, кога црквата веќе не била поддржувана од династии и феудалци, туку од народот, морала да направи отстапка и црковните луѓе да проговорат на народен говор (Илиевски 1990: 26).

Прв превод на Дамаскиновиот зборник на словенски направил Пелагонискиот владика Григориј. Тој превод е полн со примеси од македонскиот говорен јазик и тоа претставува прв чекор за создавање на нов писмен јазик во Македонија. Во ниту еден од поранешните црковни ракописи не проникнале толку многу елементи од македонскиот народен говор, како во преводите на Дамаскините на Григориј Пелагониски. Во лексиката на Григоријевиот превод се наоѓаат народни зборови кои се во употреба и денес и се разликуваат од лексиката на соседните јазици (Белчовски 2006: 106). Преводот е направен околу 1570 година и во науката овој превод е познат како Македонски превод на дамаскиниот. Авторот на преводот, епископот пелагониски и прилепски Григориј, имал можност многу рано да се запознае со просветната дејност на Дамаскин, бидејќи со Пелагониската епархија управувал токму кога Дамаскин Сту-

дит бил во соседната Полијанска (Кукушко-дојранска) епархија. Преводот на епископот Григориј од околу 1100 ракописни страници всушност е на црковнословенски од српска редакција, каков што бил во тоа време во употреба кај православните Словени на Балканот и во Романија. Но, во јазикот на преводот на Григориј свесно се допуштени и многубројните елементи од говорниот македонски јазик, што е од посебен интерес (Илиевски 1990: 26-27). Подоцна, од зборници наменети за читање во црква, Дамаскините се претвориле во ракописни книги на чист дијалектен јазик, користени како домашно четиво (Белчовски 2006: 107). Дамаскините (особено оние поновите) се карактеризираат со значително слободна парафраза: скратувања или проширувања на некои места со свои зборови. Овие зборници се наменети за широка читачка публика со пониска книжевна култура (Угринова-Скаловска 1975: 11).

Овие прогресивни идеи на Дамаскин Студит многу рано проникнале и во манастирот *Свети Пречисти Кичевска*. Доказ за тоа е фактот што тука е најден примерок од еден од најстарите преписи на Григоријевиот превод, познатиот *Крнински дамаскин*, со првите 20 слова од зборникот $\Theta\eta\sigma\alpha\upsilon\rho\acute{o}\varsigma$ на Дамаскин Студит. Па така, и покрај општиот пад на писменоста во османлискиот период, идеите за проповед на народен јазик од овој зборник придонесле да се јават повеќе обиди од познати и анонимни црковно-просветни дејци за воведување на говорниот јазик во писменоста. Со овие идеи биле задоеени и првите овдешни просветители Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, кои и се поврзани со манастирот *Пречисти*, а со право се сметаат за дамаскинари на 19. век. Словата на Дамаскин Студит директно и индиректно послужиле како основа за нови зборници од ваков тип. Има сигурни докази дека и монасите од *Пречисти* се занимавала со проповедничка дејност, како усна така и писмена. И тие составувале вакви зборници, но ракописите од овој манастир, како и од многу други манастири, доживеале тешка судбина. За еден ваков зборник со понов датум од манастирот *Пречисти* ќе стане збор подоцна (Илиевски 1990: 27). Сепак, со сигурност може да се констатира дека знаменосците на просветителството во Македонија (а таков е и манастирот *Пречисти*) ги следат прогресивните идеи, и вешто, според фактичките услови и можности, ги пласираат помеѓу народот.

Иако срамежливо и со помал интензитет, просветителските процеси од Западна Европа почнале да се појавуваат и да се развиваат и во Македонија, се разбира, во средиштата на тогашната просветна дејност - духовните центри (Сталев 1981: 45). До ова довело и тоа што македонското население нашло релативно спокојство во новата градска средина и како резултат на тоа почнало да се занимава со занаетчиство и со трговија. До него доаѓале просветителските идеи од Европа. Новото време барало нови просветни кадри, така што дотогашните келијни училишта околу манастирите и црквите не биле доволни. Заменувањето на црковнословенското писмо со современо, на македонски говорен јазик, всушност

овозможило да се постават првите темели на македонската нова книжевност (Димевски 1965: 103).

Се разбира, во манастирите и црквите особено се водело грижа за поорганизирано просветување и воспитување на младите. Во османлискиот период речиси во секој манастир, па и во *Пречистџа*, имало така наречено келијно училиште. Познато е дека во манастирот се подготвувале лица за свештеници, но бидејќи манастирските училишта биле единствените достапни, нив ги посетувале и световни лица. Ракописите со мешана содржина од типот на *Тиквешкиоџи зборник* покажуваат дека на учениците им се нуделе содржини и од други области: философија, географија, зоологија, астрономија и други, иако материјата која се предавала според овие прирачници, реално, била далеку од вистинска наука. Со исклучок на некои градови, во Македонија продолжува средновековната практика сè до 19. век, а од почетокот на 19. век на говорен јазик почнуваат да се преведуваат делови од богослужбите, особено од Евангелието и Апостолот (Илиевски 1990: 24). Но, веќе се чувствувало дека се потребни промени и прогрес во образованието и просветата, а манастирот *Светџа Пречистџа Кичевска* тука не дозволил да заостане.

Меѓу најраните македонски духовници – просветители се: Јоаким Крчовски и јеромонахот Кирил Пејчиновиќ – Тетоец. Со желба да се приближат до народните маси и да ги изнесат своите христијански поуки појасно, тие дале да ги „штампосаат“ своите книги (Димевски 1965: 104).

По своето замонашување во Света Гора, Кирил Пејчиновиќ – Тетоец (? – 1845 година) е монах и собрат во манастирот *Светџа Пречистџа Кичевска* (Илиевски 1990: 24). Бидејќи чувствувал недостиг од практична богослужбена литература, а во настојувањата да им се приближи на своите верници на што поразбирлив начин – на црковнословенски и на народен јазик, Кирил Пејчиновиќ се оглушувал на императивите на Патријаршијата за служење на Литургија на грчки јазик. Така, неговите две печатени книги партиципираат на своевиден начин во отпорот против туѓинските настојувања за асимилација на македонскиот народ. За да го исполни овој недостиг, од една страна, а од друга, заинтригиран од творештвото на својот учител, Пејчиновиќ го напишал своето прво дело „Огледало“, кое веднаш по објавувањето ги покажало своите ефекти: станало популарно и потребно, колку од практична гледна точка, толку и како масовна лектира на оние што знаеле да читаат и на оние што сакале да слушаат додека друг им читал. Недостигот од печатени примероци заинтересираните ги поттикнал да направат и неколку рачни преписи (Сталев 1981: 62). Во рамките на својата грижа за световна просвета, Кирил Пејчиновиќ во своето „Огледало“ составил и едно „сказание како треба заучати отроки азбуки“ (Илиевски 1990: 24).

Како резултат на параноичниот страв кај непросветениот и наивен „лјуд“, Пејчиновиќ се нафрлил против суеверието, одделувајќи ја

апокрифната мрачна фантазија од библиските чудеса. Тој се обраќа како свој на своите, но сепак чувствувајќи се супериорен над средината, на која макар и неволно – сепак ѝ се потсмева на извесен начин. Просветителот се спушта на нивото на јазикот на народот, но негува стил во секој овде релевантен поглед, при кажувањето/соопштувањето, во прекорумањето, во поучувањето, во заклучоците и воопшто, во комуникацијата со верниците кои отстапиле или се наклонети да отстапат од „вистинските патишта“. Ги критикува пороците кај народот и свештенството и вешто ги користи толкувањата на библиските примери. Како вистински просветител, монахот Кирил Пејчиновиќ на своевиден начин ја пропагира книгата, се разбира, христијанско-морализаторската, во која се крие Божјата вистина за празниците, за трудот и леноста (мрзата), за милосрдие, за братската љубов, за пристојното поведење, за простувањето, за народните обичаи кои му се пријатни и мили на Бога, за себичноста и несебичноста и воопшто – за вистината во Христа. Пејчиновиќ е автор и на „Утешение грешним“, книга со исто така поучна содржина, но чиешто печатење ќе претставува своевиден куриозитет. „Житието на кнез Лазар“, пак, е последно дело во македонската литература од ваков вид, а долго време останало во ракопис. Во него авторот изнесол низа податоци за себе, за манастирот *Свети Аџанасиј* – село Лешок, за извесни состојби во Тетовско и, се разбира, за личноста на српскиот кнез Лазар и Косовската битка. Во основа, и овој текст е напишан на македонски народен јазик. Најпосле, Кирил Пејчиновиќ – Тетоец е првиот македонски индивидуален/именуван стихотворец, чии што стихови врежани како епитаф, се сочинети, исто така, на македонски јазик, кај кои амбицијата за римување, покажува стремеж кон уметничко изразување на авторот кој, и покрај целата наивност, имал чувство за „необичноста“ на убавиот збор (Сталев 1981: 62-67).

Иако мали и со црковно-обреден карактер, без голема научна и литературна вредност, дури и без многу оригиналност, но културно-историски многу важни, делата на Пејчиновиќ од првата половина на 19. век ја пробиваат книжевната темнина во македонската литература, карактеристична за претходниот период. Пишувани на народен јазик, делата на овој просветител и писател ќе останат како сведоштво за искреното настојување на игуменот Кирил да ја просвети и културно да ја издигне својата паства (Поленаковиќ 1973: 94).

Идеите, ставовите, поуците и јазичните решенија во делата на Кирил Пејчиновиќ, значително влијаеле врз манастирското братство во *Свети Пречиста Кичевска*, особено што и самите монаси и народот биле повеќе од свесни за големината на просветителот кого Бог го донесол да им биде собрат и наставник.

Низ манастирската школа на *Пречиста* веројатно минал и Јоаким Крчовски, за кого се смета дека родум бил од кичевскиот крај, а подоцна бил учител во манастирот *Свети Јован Крстиштел* – *Бигорски*, по-

тоа во Кичевско, Крива Паланка, Кратово, Самоков и други места. Во 1814 година тој сè уште се потпишувал како „даскал“, а во 1817 година – „монах“, во 1819 година – „јеромонах“. И откако бил замонашен тој продолжил да се занимава со учителство и проповедништво во Штип, Мелник, Кустендил и други места. Во Кратово организирал училиште со мешан состав од машки и женски ученици. Ова зборува за извесен прогрес во образованието, макар што школството сè уште било во доменот на црквата и пред сè од верски карактер. Според примерот на манастирските келијни училишта започнале да се отвораат училишта и покрај градските и селските цркви. Згради од такви „чколии“ и денес можат да се видат во повеќе градови и села (Илиевски 1990: 24-25). Јоаким е жесток и ревносен проповедник, па ако се повлече некаква паралела со христијанската патристичка литература од Златниот период која била актуелна во манастирските средини, тој може да се спореди со свети Кирил Александриски, кој, пак, е ожесточен полемичар, кој во словенската црква, т. е. во општословенската книжевнојазична средина е на самиот почеток на псалтирните последованија, или на самиот крај, бидејќи ритуално, секој крај е вовед во нов почеток. Мислите на Кирил Александриски се забележуваат кај Јоаким Крчовски во онаа смисла во која тој го заменува првото лице на Кирил со трето, односно емотивноста ја заменува со нарација и прекор (Пандев 2015: 224).

Од еден друг аспект, делата на Крчовски говорат дека во македонското општество во тој период веќе се формирал еден силен економски фактор, којшто сака и може да ја стимулира македонската просвета и култура. Тој фактор е градскиот елемент. Формиран од македонските селани, избегани од селата поради лошата социјална и политичка ситуација, а раководен од занаетчиите и трговците, овој социјален слој ја менува физиономијата на градот на почетокот од 19. век. Економски силна, со разгранети трговски врски внатре во османлиската држава и во главните трговски центри во Австрија, Германија, Италија, Франција, Русија – македонската буржоазија на своите патувања ќе го види расцутот на книжевноста и просветата (Поленаковиќ 1973: 13).

Сепак, што се однесува до содржината на делата и јазикот на Крчовски, ако постои збор со кој би можело да се опфати одеднаш сè во знакот на простодушноста, едноставноста, природноста, наивноста, а во исто време и со акцент врз разбирливоста и достапноста, тогаш со него би можела да се опфати и карактеристиката на литературното дело на првиот македонски автор кој своите книги ги објавил на народен јазик, секако, со секакви примеси во него, но затоа, пак, читлив, со словенска кирилица од црковна провениенција, со понекој редок модифициран знак. Тоа се првите македонски печатени книги: „Слово исказаное заради умирање“ (1814 година), „Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христова“ (1814 година), „Сија книга глаголаемаја Митарства“ (1817 година), „Чудеса пресвјатија Богородици“ (1817 година) и „Различ-

на поучителна наставленија“ (1819 година). Содржината на сите книги е христијанска и поучна, исполнета со библиски примери и примери од секојдневниот живот, но особено внимание предизвикува јазикот на кој се пишувани. Говорот на кој се реализирани овие пет дела, без сомнение е македонски, честопати интересна комбинација на источномакедонски говори со доминација на кратовскиот дијалект, што дава простор да се развива теоријата за неговото потекло од Кратовско. На некои места има повеќе примеси од западните наречја; и сето тоа проткаено со црковно-словенска бродерија како „знак на ученост“ и со одомаќена турско-грчка мутуација, па и со бугарско-српска лексичка паралипомена (Сталев 1981: 50-58). Оваа лексика во изобилство е користена во времето на Јоаким Крчовски, особено во западните делови на Македонија, а некои зборови и денес се употребуваат во Кичевско и пошироко. Морално-поучните, пак, слова на овој монах, слично на оние на неговиот следбеник Пејчиновиќ биле радо читано и слушано четиво за пречистанските монаси и народот.

Особено вредна за внимание е врската помеѓу Крчовски и Пејчиновиќ. Меѓу овие двајца просветители можат да се направат повеќе паралели, пред сè во однос на приказната во функција на беседата, се разбира, црквоната. И едниот и другиот се врвни беседници на своето време, елоквентни медиуми на својот народ, меѓу градот и селото, бидејќи говорот на Крчовски има градска конотација, а на Пејчиновиќ – селска. За да ја фати онаа селска нишка во македонската народноразговорна традиција и народната поезија, особено внимание на Пејчиновиќ му посветува и Конески. На пример, во функција на своето „Слово исказаное заради умирание“ Крчовски користи релативно нова приказна, раскажана од негова перспектива. Пејчиновиќ, пак, во „Слово за празниците“ користи библиска парабола, која соодветно ја цитира. Првиот го редуцира текстот од нагледното житие, а вториот, пак, ја надополнува својата беседа со ситни детали кои не се далеку од евангелските параболи (Пандев 2015: 325-326). Ова значи дека благодарение на присуството на Крчовски и Пејчиновиќ, манастирското братство на *Пречиста* имало можност да се запознае со различни видови на проповеди актуелни во своето време на овие простори, а потоа стекнатото искуство да го примени меѓу себе и населението.

Во средината на 19. век во *Свети Пречиста Кичевска* дошол и Јордан Хаџи Константинов – Џинот (1821/22 – 1882) (Илиевски 1990: 25). За него може да се каже дека е вистински родоначалник на македонската поезија во 19. век. Творештвото му е разнообразно по жанрови и форми, а биографијата му е мошне комплицирана. Меѓу другото, Џинот се јавува и како учебникар и лингвист. Неговите печатени статии сведочат дека сериозно се занимавал и размислувал за јазичните прашања, а неговиот став и заложба се за поархаична варијанта на јазикот за комуникација на балканските словенски простори. Голема штета е што од оваа област

не останало ништо поопипливо од него. Јордан хаџи Константинов е журналист, драматург, но и филозоф. Во врска со последново можат да се доведат две збирки (тетратки) со запишани афоризми, кои тој обилно ги ползувал во своите писанија и секојдневниот живот. Во првата тетратка ги запишувал мислите во врска со меѓусебниот однос со луѓето, а во втората се согледува филозофската димензија на релацијата „живот – смрт“. Може да се заклучи дека Џинот со своите литературни обиди бил под влијание на повеќе меѓусебно измешани струења, кај нас, за жал, главно задоцнети. Тој бил и просветител од световна провениенција, некаков рационалист, на некој начин романтичар, но во неговото творештво ќе се најдат знаци и на „псевдокласичарското“, особено во сценските приказни со антички обележја. Којзнае колку и самиот бил свесен за таа испомешаност на стилските определености, а што очигледно и не му било којзнае колку битно. Тој пишувал, без сомневање, да се експонира како творец, но би се рекло, далеку повеќе за да си помогне самиот себе во работата и, секако, да им сугерира на своите сограѓани сознание за суштините околу нив (Сталев 1981: 101-109).

Неопходно е да се нагласи и поетската дејност на Џинот, кој две децении пишувал стихови. Пишувани со одредена намена, стиховите на Јордан хаџи Константинов доаѓале како резултат од неговите потреби за морализирање, за искажување восхит за успехите на школството во Македонија и во Бугарија и своите патриотски чувства (Поленакоски 1973: 109).

Ученик на Џинот бил славниот пречистански игумен Козма, кого уште како дете (Константин), за време на игуменот Теодосиј, го зел во Велес за да го образува (Наревиќ 1912: 28). Ставовите и размислувањата на Јордан хаџи Константинов – Џинот од сите области, несомнено влијаеле врз неговиот ученик, младиот и надарен Константин, подоцна пречистански игумен и митрополит дебарски Козма. Веројатно долги, инспиративни и драматични биле нивните разговори околу филозофско-богословските погледи за односот меѓу луѓето и прашањата кои нив ги „тиштат“, односно одговорите за животот и смртта, кои Џинот како филозоф и литературен деец, а Козма како подвижник и теолог, особено ги интригирале. Секако, тука е и јазикот и потребата за негова извесна стандардизација при употребата во богослужбите, а особено во живата комуникација со народот и црковната и световната книжевност.

Своето образование Козма подоцна го продолжил во Крушево и Битола, кај Манчев и Жинзифов (Наревиќ 1912: 29). Овие податоци се важни бидејќи преку творештвото на овие „даскали“ и нивното влијание врз игуменот Козма, може да се донесе заклучок какви идеи се ширеле и за што се полемизирало во пречистанската обител. Особено е значењето на Рајко Жинзифов (1839-1877), еден од пролетерите на македонскиот романтизам. Во однос на неговото влијание врз Козма, а со тоа и врз

идеите и научно-културната атмосфера во манастирот *Пречиста* и просветата во него воопшто, важни се неколку погледи на Рајко Жинзифов: панславизмот, морализмот и традиционализмот, односот кон црквата и негативната критика кон високото (најчесто грчко) духовништво, социјалните погледи во време на тешката финансиска состојба на обичниот народ и на крај, следејќи го Партениј Зографски, ставот за општ бугарско-македонски јазик со предност на „западните“ говори на чијашто варијанта ги пишува и своите творби (Сталев 1981: 181-205). Колку од овие свои ставови Жинзифов му ги внушил на Козма или барем го навел да размислува за нив, не може да се тврди со сигурност, но дека биле „тема на разговор“ во манастирот, тоа секако. Сепак, следејќи ја наобразбата на хаџи Козма, а се разбира и на други монаси и мирјани кои гравитирале околу манастирот *Света Пречиста Кичевска*, како и проблемите кои ги третирале нивните „даскали“, неоспорно може да се дојде до заклучок дека во овој манастир зборот „просвета“ веќе го надминал обемот на неговата чисто христијанска содржина и во себе го впил и неговото современо западноевропско значење. Ова е мошне важно во историјата на просветата на овие простори, бидејќи ваквата дејност во манастирот *Пречиста* фрла сосема ново светло во сфаќањето и поимањето на делувањето на црквите и манастирите во минатото, следењето на традицијата, но и начинот на кој пробивале современите духовни, културно-уметнички и научни трендови на овие простори.

По завршувањето на образованието кај споменатите учители, дедо Козма се вратил во *Пречиста*, силно вдахновен со пламени мечти и идеи за борба. Во тоа време тој бил најподготвената личност да го фрли просветното семе во Кичевско. Тој уште веднаш се зафатил со организација на училишниот живот. Овој игумен е првиот што во кичевскиот крај освен богослужбените книги вовел и граѓански. Во своето залагање да го издигне манастирското училиште на онаа висина на која биле училиштата во Охрид, Прилеп, Битола и Крушево, архимандритот се обратил до општините во Охрид, Скопје и Прилеп за да му испратат учител кому би му плаќал по 50 лири годишно. Така бил избран прочуениот скопски учител Стојанчо, кој по Џинот, бил сметан за најинтелигентен и најпочитуван учител во Западна Македонија (Наревъ 1912: 30-31).

Во манастирот отсекогаш постоела грижа за книжнината, па посебни грижи за зачувување на книгите се полагале и преку подврзување. Еден од познатите такви книговесци во *Пречиста* бил и еромонахот Гаврил, којшто своевремено бил и игумен на манастирот под името Елисеј (Илиевски 1990: 23).

Ревносен љубител и пазител на манастирските старини бил и игуменот хаџи Симеон. Тој го направил преписот од плочата на старата црква. Познат е по тоа што по испраќањето на дедо Козма во Света Гора, отворил училиште во кое „граѓанската програма“ на Козма, ја заменил

со старите „наусници“, т. е. учење наизуст, на памет (Наревъ 1912: 41). Така, во однос на прогресивниот Козма, Симеон секогаш се јавува како традиционалист.

Во *Свeй̃а Пречис̃та Кичевска* секогаш имало солидни учители. Од 1884 година таму бил учител Тасе Петков од село Подвис, Кичевско, кој имал завршено втор клас во Битола. Во 1886 година во ова училиште предавал Васил Икономов од Лазарополе, а од 1887 година цели 17 години децата ги учел јероѓаконот Јосиф, кој завршил 5. клас во Солунската гимназија. Од 1888 година во училиштето предавале по два учители и биле формирани четири одделенија. Во 1901 година учител бил Серафим Крстев од село Орланци, Кичевско (Целакоски 1990: 50). Треба да се нагласи дека споменатиот Васил Икономов (1848-1934) е еден од најголемите фолклористи на овие простори, во која област има објавено повеќе зборници од народни песни и обичаи од Дебарско и Кичевијата, со посебна публикација од бајачки содржини, поговорки и слично. Често бил во конфликт со Егзархијата (Сталев 1981: 207). Ѓаконот Јосиф, пак, родум од Крушево, кој дошол во манастирот во 1887 година и учителствувал до својата смрт во 1902 година, останал запаметен по своите пламени црковни слова и пријатен глас, а со својата висока интелигенција значително го засилувал просветното и национално будење на околното население. Кичевчани долго време го паметеле неговиот мелодичен глас во храмот и неговите слова, запечатени со пламенот на непосредното вдахновение и неговиот моќен интелект, предодреден за друго (повисоко) поле на дејност (Наревъ 1912: 47-48).

Својата духовна и културно-просветна дејност, секако, манастирот ја продолжил и за време на балканските војни и Првата светска војна, се разбира, во рамките на своите можности. За време на Кралството СХС (подоцна Југославија), исто така, Српската православна црква не пропуштила да го користи овој веќе развиен духовен центар.

Според кажувањето на мештаните, а потврдено и од актуелниот одделенски наставник во сегашното училиште (кое не е на истото место со старото) Јованка Алексоска, во текот на Втората светска војна, првото училиште на македонски јазик на слободна територија во село Подвис, отворено во 1943 година, извесен период, кога територијата била повторно под закана на окупаторот, функционираше токму во манастирот *Свeй̃а Пречис̃та Кичевска*.

Од сè гореспоменато, може да се заклучи дека манастирот *Пречис̃та* отсекогаш претставувал и просветен и книжевен центар, но и вистинско светилиште, каде што се сочувале длабоките корени, традициите и духовното богатство на народниот живот. Колку бил сакан и популарен манастирот меѓу народот се гледа и по тоа што, според водичарските традиции игуменот бил прифатен за заеднички кум на целото кичевско население. Манастирот бил место каде што се причестувале, крштевале, каде што младите за време на празниците се запознавале, склучувале

бракови и што е најважно, низ сите векови на неговото постоење во манастирот се негувале возвишените чувства за националното сознание. Токму и во тоа, меѓу другото, се враснати длабоките корени на историската мисија што ја имал манастирот низ историјата (Целакоски 1990: 50).

Социјалната дејност на оваа обител се гледа и од памтивек се забележувала во тоа што неговата економија секогаш била од материјална помош на посиромашните мештани, кои, пак, од своја страна, никогаш не изоставиле да бидат на располагање на манастирот, физички и духовно, буквално, едвај чекајќи на некој начин да помогнат на обителот. Во прилог на ова е традицијата на „кумство“, кога одреден човек со своето семејство една година бидува „кум“ на манастирот, станувајќи најблизок соработник, помошник и „десна рака“ на манастирското братство, односно сестринство. Постоела и практика, ако некоја жена која немала пород, дојде и се помоли во манастирот (особено пред чудотворната икона на Богородица) и добие рожба, името на детето да му го даде игуманијата (Белчовски 1990: 144). Од значењето што манастирот го имал во животот на народот, во неговиот секојдневен говор се појавиле дури и благослови, заклетви и клетви поврзани со ова свето место, како на пример: „Жими манастирон!“ или „Манастирон да ме пресече!“ (Симјаноски 1996: 113). Интересно е што овие заклетви навлегле и помеѓу муслиманското население, особено меѓу популацијата на Ромите муслимани, кои се чести посетители на манастирот.

Денес, од духовен аспект, секако, особено место треба да се посвети токму на значењето и лековитата моќ на спомнуваната и прочуена чудотворна икона Богородица Крнинска, која според верата и делата на оние кои се молат, ја целиваат и се поклонуваат пред неа, произлегува од неа, т. е. Бог и Мајката Божја ја излеваат како дар, па во манастирот кон неа притекнуваат поклоници од сите вери, националности, раси и идеологии. Така, на секој начин, манастирот *Света Пречиста Кичевска* не останува само христијански центар сам за себе, туку придобивките од својата богата христијанска, просветителска и преродбенска историја, штедро ги дарува на секој кој жедува за духовното.

КНИЖЕВНО НАСЛЕДСТВО

Ракописната традиција во Македонија свој зародиш има уште при самата појава на словенската писменост. Најстарите сочувани словенски ракописи свое потекло водат од Моравија, од Македонија и од Бугарија. Глаголските старословенски ракописи преку нивните локални особености покажуваат врска со македонската територија, односно тие се настанати во рамките на Охридската книжевна школа во која се одвивала дејноста на свети Климет Охридски, најистакнатиот продолжувач на кирилometодиевската дејност (Црвенковска 2016: 200). По овој пример, на територијата на Македонија голем број на цркви и манастири низ вековите опстојуваат и се развиваат како книжевни центри.

Во манастирот *Свети Пречисти Кичевска* како и воопшто во поголемиот број на манастири кои воедно биле и скрипторски и книжевни центри, обновувањето на книжевниот фонд за богослужбени потреби било една од главните грижи на манастирското братство. Уште од 894-916 година свети Климент Охридски создавал химнографски текстови кои ги пополнувале потребите на секојдневното (манастирско) богослужење (Темчин 2004: 59). Регуларно секојдневно богослужење на словенски јазик било возможно само во услови на словенска црковна структура со словенски епископ, словенски клир и словенски манастири (Пентковски 2016: 72). Свети Климент Охридски спровел литургиска реформа од големи размери, која може да се смета за негов самостоен проект, со цел да се обезбеди манастирска литургиска практика на словенски јазик. Оваа реформа според местото на спроведување може да се нарече македонска, а по името на нејзиниот организатор климентовска (Темчин 2004: 60). Реформата на Климент Охридски (894-916) ги поставила основите на самобитната македонска писмена култура.

Колку манастирските браќа биле побројни, толку повеќе се создавала потребата од книги, особено од оние за секојдневна употреба во богослужбите: часослов, псалтир, октоих, житија и други, бидејќи покрај богослужбата во храмот, браќата извршувале и засебни богослужби во своите келии, а за тоа биле потребни книги. На почетокот, за да се снабдат со потребните книги монасите препишувале. Ова бил единствениот начин за збогатување на книжевниот фонд сè до 17. и 18. век, кога во манастирот почнале да се пренесуваат руски печатени изданија. Но, препишувачката дејност продолжила и подоцна, на што укажуваат соодветните ракописни преписи на делот кој е оштетен во печатените книги (Илиевски 1990: 23).

Манастирската книжнина низ историјата

За жал, многу ракописи и печатени книги исчезнале од различни причини. Еден дел од книгите изгореле во неколкуте пожари што го зафатиле манастирот, а другите биле уништувани од владиците – фанариоти, додека останатото е изнесено и се чува во разни институции надвор од манастирот (Поп-Атанасов 1997: 131) Освен ова, голема е и веројатноста дека многу книги биле уништувани од самите монаси, пред манастирот да биде напаѓан од разбојнички банди, а во тие текстови имало и историски податоци за манастирот, а може и грамоти на христијанските владетели (Наревъ 1912: 12).

Првото документирано големо уништување на книги, се разбира, е во 1558 година, кога манастирот е уништен од страна на разбојничките банди (Поп-Атанасов 1997: 134).

Слично, околу три векови подоцна, во 1843 година голем дел од книжевното наследство е уништен при нападот на разбојнички банди од дебарскиот крај (Милетич 1919: 32).

Сепак, се чини дека најголем број на книги на словенски јазик се уништени во 1845/6 година, од старана на дебарскиот Митрополит Мелетиј, кој наредил сите стари книги да се запалат во фурна (Петров 2016: 233). Најверојатно истиот настан Нарев опширно го опишува и временски го лоцира во 1848 година, при осветувањето на новата манастирска црква од страна на дебарскиот митрополит Мелетиј. Имено, од својот протосингел, Димитар Константинов од село Грешница - Поречко, владиката Мелетиј разбрал дека во горниот спрат на трпезаријата, кој, пак, додека манастирската црква била срушена се користел како параклис, има голем број на книги кои биле собрани при разрушувањето стариот храм, па при осветувањето на новата црква, на почетокот од мај во 1848 година, го искористил моментот за да го уништи сочуваното словенско книжевно наследство. Со изговор дека е греота богослужбените книги да се расфрлаат и секој да може да ги префаќа, дебарскиот архиереј предложил да биде ископана дупка (трап) и во неа сите да бидат запалени. Тогашниот игумен Теодосиј се спротивставил на ваквата одлука и барал книгите да се сосидаат во кубето на новиот манастирски храм, но неговиот предлог поддржан од останатите браќа бил залуден, па патријаршискиот владика ја остварил својата цел. Се претпоставува дека меѓу ракописите имало и глаголски, бидејќи хаџи Симеон, кој во одредени периоди бил и игумен на манастирот и кој добро го познавал црковнословенскиот јазик, некои од ракописите не можел да ги прочита. Како последица на овој гест на владиката Мелетиј од манастирската библиотека исчезнале и голем број на историски документи, но и световни литература (Наревъ 1912: 19-20). И Смиљаниќ говори дека ова се случило во 1848 година (Смиљаниќ 1931: 366). Според сведоштвото, пак, во Поменикот (Парусијата) кој го опишува Милетич, осветувањето било

во 1849 година, а со тоа и овој немил настан се случил тогаш (Милетиќ 1919: 32-33).

Голем број на словенски книги биле уништени во времето на владиката Антим. Откако во 1873 година народот се побунил против овој владика, а игуменот Козма бил на суд во Битола, по наредба на владиката Антим негови луѓе дошле во манастирот и слично како во времето на Мелетиј, во присуство на самиот Антим запалиле и уништиле мноштво книги, ракописи и записи (Петров 2016: 237). Илиевски настанот го лоцира во 1874 година (Илиевски 1990: 73).

Во периодот од 1949 година до 1952 година манастирот е оставен без надзор, па можно е тогаш да бидат пренесени од манастирот или оштетени повеќе печатени и ракописни книги (Илиевски 1990: 29). Така, белградската Универзитетска Библиотека „Светозар Марковиќ“ купила од Алексо Кицорачки од Скопје два ракописа од 15. век – *Четвороеванџелие* РС 64 и *Псалтир* РС 65, и еден дамаскинарски *Зборник* од 19. век РС 66, пронајден во село Брждани. Со оглед на ова, не се исклучува и давата први ракописа да потекнуваат од село Брждани или манастирот *Света Пречиста Кичевска* (Поп-Атанасов 2017: 23).

Од запазените книги во манастирската библиотека може да се заклучи дека монасите во богослужбите и за своето лично образование, но и при просветата на другите се служеле главно со книги на црковнословенски јазик, но од 19. век и почетокот на 20. век, во манастирот доаѓаат и книги на српски, бугарски и ограничен број на грчки и турски книги на арабица. Од посебна важност е фактот што од крајот на 18. век во овој духовен и книжевен центар може да се најдат и први обиди за преведување на библиски текстови, како и самостојни авторски состави на проповеди за поголемите празници и за некои важни богословски теми, од црковнословенски на локален дијалект (Илиевски 1990: 30-31).

Ракописи

Од манастирската библиотека на манастирот *Света Пречиста Кичевска* потекнуваат и се достапни за научно иследување следниве ракописи: *Четвороеванџелие 1*, *Псалтир*, *Четвороеванџелие 2*, *Крнински дамаскин*, *Киевски дамаскин*, *Фрагменти 1*, *Фрагменти 2*, *Зборник со мешана содржина (Брждански дамаскин)*, *Парусија 1*, *Парусија 2*, *Вечен ѿменик на Васил Икономов*, *Правило на свети Сиридон Тримитуниски*, *Служба на свети Наум Охридски*, *Тештер 1* и *Тештер 2*.

Акаџаистѿоѿ на свети Јован Преѿеча којшто го споменува Петар Хр. Илиевски (Илиевски 1990: 30) и кој, всушност, е препишан од и на руска варијанта на црковнословенски јазик, од непознати причини не може да се најде во манастирската библиотека и манастирскиот комплекс воопшто.

Ракописите можат да се поделат на три групи: стари ракописи од 15. и 16. век, пишувани со ресавски правопис, понови ракописи од 19. и почетокот на 20. век, пишувани на руска варијанта на црковнословенскиот јазик со примеси на народен говор во објаснувањата и насоките за нивна употреба и, тефтери пишувани на народен говор поретко украсен со црковнословенизми.

Особен акцент заслужуваат ракописите од првата група, бидејќи со својот ресавски правопис сведочат дека идеите на хуманизмот и ренесансата во македонските манастири, конкретно во манастирот *Свeйтa Пречистa Кичевска*, продреле не само во богословската и книжевна мисла (пред сè тоа се однесува на дамаскините), туку и на правописен, односно лингвистички план. Ова се темели врз фактот што постанокот на Ресавската правописна школа се поврзува со почетокот на 15. век, дворот на деспотот Стефан Лазаревиќ и културните центри: манастирот *Ресавa (Манасија)* и, секако, Белград. Се смета дека манастирот *Ресавa* бил главен скрипторски центар во средновековната српска држава, но и еден од поистакнатите европски скрипториуми, т. е препишувачки центри. Во овој правопис се тежнее кон враќање на старите ортографски норми во пишувањето, а по пример на предрашките ракописи, старите грчки ракописи и воопшто старите јужнословенски правописи карактеристични пред сè за светогорскиот книжевен круг, што претставува видливо навестување на хуманизмот и ренесансата на овие простори (Милановиќ 2004: 45). Од друга страна, книжевните споменици од втората и третата група нудат не помалку значаен материјал за развојот на македонскиот јазик во 19. и почетокот на 20. век, како и застапеноста на рускиот црковнословенски во богослужбените книги и неговото влијание врз говорниот јазик.

Четвороеванѓелие 1

Споменикот *Четвороеванѓелие 1* (Прилог 9.) датира од 16. век, пишуван е со ресавски правопис и се чува во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград, РС 64 (Илиевски 1990: 30). Ова Четвороеванѓелие всушност е комбинација од избрани евангелски текстови и избрани текстови од Апостолот, приспособени за литургиска употреба. Ракописот содржи 109 сочувани листа, почетокот и крајот недостасуваат, пишуван е на хартија со полууставно кирилско писмо со црн и црвен колорит. Со ретки исклучоци секоја страница содржи по 22 реда, а писарот се трудел тие симетрично да завршуваат. Илуминацијата на ракописот е сиромашна и ограничена само на флорални мотиви на иницијалните букви. Во него нема заставки, цртежи, или украси со зооморфни или тератолошки мотиви. Ракописот е пагиниран во долниот лев агол.

Анализирајќи го нацртот на буквите може да се заклучи дека се работи за сигурен и извежбан писар, кој веќе имал востановен нацрт за

знаците, но честопати знаел и да си „поигрува“, калиграфски исцртувајќи одредени букви.

Писарот често пишувал на долниот дел од маргините. Овие записи се значително избледени и за жал се тешко читливи, но судејќи според нивната зачестеност тие најверојатно се укажувања и насоки за читањето на горните текстови или како што е чест случај во богослужбените книги, тоа се првите зборови од наредната страница, за да нема прекин во јавното читање, односно пеење на текстот.

Оштетувањата на ракописот се главно на рабовите од листовите, но некаде фалат парчиња и од нивната средишна површина. Оштетувања најчесто има на горната половина, која на лист 36 целосно му недостасува. На некои листови има капки, а на некои поради влажност, мастилото е прокиснато и разлеано. Овие оштетувања ракописот на одредени листови го прават тежок за расчитување.

Ресавскиот правопис во ракописот, кој тежнее кон враќање на одредени предрашки норми се манифестира преку следниве примери:

1. Употреба на на многубројни спиритуси (*spiritus asper* и *spiritus lenis*) и акценти (оксија, варија и периспомена), преземени од грчкиот правопис: $\delta\rho\acute{o}\sigma\epsilon$ 4v21, $\acute{\epsilon}\zeta\upsilon\iota\sigma\iota$ 12r13, $\omega\beta\tau\omicron\upsilon\alpha\nu\iota\alpha$ 56v9, $\delta\upsilon\epsilon\tau\acute{\iota}$ 78v18, $\lambda\rho\chi\acute{\iota}\epsilon\rho\epsilon\omicron\mu\acute{\iota}$ 84r19, $\acute{\iota}\eta\epsilon$ 90r21;

2. Употреба на графемите ξ , ψ , ν , ω и ϕ , особено во грцизмите: ϕ ини ζ 37r13, $\sigma\alpha\mu\psi\sigma\omicron\tau\acute{\iota}$ 5r11, $\mu\omega\nu\sigma\iota$ 4v19, $\beta\alpha\nu\lambda\omicron\sigma\tau\acute{\iota}\mu\acute{\iota}$ 6v12, $\iota\epsilon\phi\phi\alpha\iota$ 5r11, $\phi\alpha\mu\alpha\rho\upsilon$ 6r11, $\lambda\alpha\zeta\alpha\rho\epsilon\phi\alpha$ 8v14, $\tau\acute{\iota}\mu\omicron\phi\epsilon\epsilon$ 39r4, $\epsilon\phi\alpha\phi\alpha$ 56v22;

3. Употреба на записки, повторно според грчкиот правопис: $\kappa\upsilon\iota$ храмъ $\sigma\beta\eta\eta\acute{\epsilon}\tau\epsilon$ $\gamma\lambda\bar{\iota}\epsilon$ $\bar{\gamma}\bar{\iota}$, или кое мѣсто $\mu\omicron\kappa\omicron\nu\sigma\tau\omicron\upsilon$ $\mu\omicron\epsilon\omicron\mu\omicron\upsilon$ 14r6, $\beta\upsilon\sigma\tau\alpha\bar{\nu}\tau\epsilon$ $\iota\delta\epsilon\mu\acute{\iota}$, се приближи се $\pi\rho\acute{\epsilon}\delta\alpha\epsilon\iota$ $\mu\epsilon$ 75v12, $\tau\alpha\kappa\omicron$ $\bar{\omega}$ $\nu\eta\gamma\omicron$ $\epsilon\sigma\mu\acute{\iota}$, и $\tau\bar{\iota}$ $\mu\epsilon$ $\mu\omicron\sigma\lambda\alpha$ 95r15, $\bar{\omega}$ $\beta\tau\kappa\alpha$ $\nu\acute{\epsilon}\tau\sigma\tau$ $\sigma\lambda\upsilon\sigma\eta\alpha\mu\mu\omicron$, $\tau\alpha\kappa\omicron$ $\kappa\tau\omicron$ $\bar{\omega}$ $\nu\rho\gamma\zeta\epsilon$ $\omicron\chi\iota$ $\sigma\lambda\epsilon\pi\omicron\omicron\upsilon$ $\rho\omicron\zeta\eta\epsilon\mu\omicron\upsilon$ 100r11;

4. Употреба на буквата s и нејзино разликување од z : $\kappa\eta\iota\sigma\tau\acute{\iota}$ 4r17, $\delta\rho\upsilon\sigma\iota\iota$ 5v3, $\sigma\beta\acute{\epsilon}\zeta\upsilon$ 9v14, $\sigma\phi\lambda\omega$ 35v22, $\mu\omicron\sigma\lambda\alpha$ 56r1, $\mu\omicron\mu\omicron\sigma\iota$ 58v4, $\mu\omicron\sigma\tau\acute{\iota}$ 68v5;

5. Повторно враќање во употреба на z : Оваа појава, за разлика од другите ресавски книжевни споменици, во овој ракопис не е регистрирана, т. е. препишувачот ја задржал рашката практика на употреба само на малитот ер;

6. Употреба на предвокално \bar{i} наместо i : $\mu\omicron\sigma\lambda\iota\epsilon$ 3r7, $\beta\lambda\bar{\gamma}\omicron\chi\sigma\tau\acute{\iota}\epsilon$ 11r18, $\nu\iota\delta\bar{\iota}\nu\iota\epsilon$ 33v21, $\sigma\rho\bar{\tau}\epsilon\eta\iota\epsilon$ 69r13, $\zeta\eta\mu\epsilon\eta\iota\epsilon$ 75v12, $\omega\beta\nu\omega\lambda\epsilon\eta\eta\iota\epsilon$ 83v18, $\omega\beta\rho\bar{\tau}\zeta\alpha\eta\iota\epsilon$ 94v15;

7. Намалена дистрибуцијата на прејотувани вокали, па наместо \bar{a} често се пишува a , наместо $\bar{i}\bar{a}$ се бележи $\acute{i}a$, а наместо $\bar{a}\bar{a}$ многупати се користи aa : $\mu\bar{\rho}\bar{a}$ 6r20, $\lambda\zeta\bar{a}\bar{r}\bar{a}$ 69r6, $\omega\beta\bar{\tau}\bar{\omega}\bar{\nu}\bar{a}\bar{\nu}\bar{i}\bar{a}$ 4r19, $\rho\bar{a}\zeta\bar{o}\bar{\mu}\bar{\mu}\bar{\nu}\bar{i}\bar{a}$ 68r3, $\beta\bar{y}\bar{z}\bar{d}\bar{a}\bar{a}\bar{n}\bar{i}\bar{\epsilon}$ 5r8, $\alpha\lambda\bar{\epsilon}\bar{x}\bar{a}\bar{n}\bar{d}\bar{r}\bar{s}\bar{k}\bar{a}\bar{a}$ 13r8, $\mu\bar{o}\bar{\upsilon}\bar{\chi}\bar{y}\bar{s}\bar{h}\bar{a}\bar{a}$ 56r18.

Ваква практика да се печатат Четвороевангелието и Апостолот заедно денес не постои и е знак на литургиски архаизам, бидејќи најчесто

богослужбите се без ѓакон и свештеникот Евангелието го чита од солеата (на воскресните Утрени од јужната страна на престолот), а Апостолот го чита црковниот пеач од средината на храмот, и бидејќи текстовите се читаат еден по друг, попрактично е да бидат печатени во две книги, Четвороевангелие и Апостол, отколку да се пренесува истата книга од средината на храмот до солеата или олтарот. Во минатото и давата текста се читале од средината на храмот, т. е од амвонот, па ваквата комбинирана книга како ова *Четвороевангелие 1* била практична и можела да стои на аналогјата (аналојот, пултот) на амвонот. И денес, оваа стара практика на читање се задржала во таканаречените архиерејски Литургии (кога со Литургијата чиноначалствува епископ), а кога и Апостолот и Евангелието се читаат од средината на храмот, од аналој поставен на амвонот.

Псалтир

Псалтирој (Прилог 10.) од манастирот *Свети Пречисти Кичевска* потекнува од 15. век, пишуван е со ресавски правопис и се чува во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград, РС 65 (Илиевски 1990: 30). Ракописот всушност е комбинација од вообичените псалми, библиски песни и избрани молитви и Акатисти. Псалтирот содржи 261 лист, пишуван е на хартија со уставно кирилско писмо со црн и црвен колорит, а на 24v15 иницијалот е украсен и со сино мастило. Со ретки исклучоци секоја страница содржи по 20 реда, при што писарот се потрудил тие симетрично да завршуваат. Илуминацијата на ракописот е едноставна и се ограничува само на флорални мотиви на иницијалните букви, главно во вид на ситни листови и цветови. Споменикот не содржи украси со заставки, цртежи, или претстави со зооморфни или терато-лошки мотиви. Пагиниран е во долниот лев агол.

Според нацртот на графемите може да се дојде до заклучок дека се работи за сигурен и извезбан писар, кој веќе имал востановен нацрт за буквите.

Писарот на неколку листови пишува на маргините. Ови записи се јасни и читливи и пред сè се допишани испуштени зборови во текстот. На лист 78v, на десната маргина, од непознати причини, единаесет пати е запишан назалот ѡ, што може да укажува и на проба на перото.

Оштетувањата на ракописот се главно на рабовите од листовите, а на лист 91 недостасува парче на неговата средишна површина. Овие оштетувања ракописот на одредени листови го прават тежок за расчитување.

Ресавскиот правопис, со неговите норми карактеристични за пред-рашкиот период се манифестира преку следниве примери:

1. Употреба на многубројни спиритуси и акценти преземени од грчкиот правопис: ѡѓнѡ 69v7, ѡтрѡѡѡѡ 115v7, ѡѡѡ 129r1, ѡсноѡѡѡѡ 153r16, ѡнтиѡѡѡѡ 183r18, ѡѡѡѡѡѡ 192v5, ѡѡѡѡѡѡ 216r9;

2. Употреба на графемите ξ , ψ , ν , ω и ϕ , особено во грцизмите: $\psi\alpha\lambda\omega\mu\zeta$ 11r3, $\psi\alpha\lambda\tau\dot{\iota}\rho\eta$ 11r7, $\mu\omega\nu\sigma\epsilon\lambda$ 103v20, $\epsilon\gamma\nu\pi\tau\beta$ 106r1, $\kappa\upsilon\mu\beta\alpha\lambda\tau\beta\chi\eta$ 150r13, $\beta\alpha\rho\phi\omicron\lambda\omicron\mu\epsilon\lambda$ 207v17, $\mu\alpha\phi\epsilon\lambda$ 207v19;

3. Употреба на записки, повторно според грчкиот правопис: на те $\overline{\Gamma}$ и оуповахъ, да не постиждъ се въ вѣкы бv7, и гють винъ, да възвеличит се $\overline{\Gamma}$ ь 57r10, помозы ми $\overline{\Gamma}$ и бѣ мои, и спси мѣ 112v13, съ покааніемъ въззпї, ты ми еси бѣ и $\overline{\Gamma}$ ь 250r4;

4. Враќање на буквата s и нејзино разликување од z : $nos\tau$ 7r10, $kn\epsilon\sigma z$ 11v5, $\beta\rho\alpha\sigma y$ 17r13, $\beta\rho\chi\sigma y$ 104r15, $s\tau\lambda\omega$ 112r3, $s\zeta\mu\dot{\iota}\alpha$ 208v10, $\mu\omicron\lambda\sigma\upsilon$ 217v4;

5. Враќање во употреба на z : $\mu\rho\alpha\kappa z$ 9v7, $\mu\tau\overline{\rho}z$ 10v8, $\mu\dot{\iota}\rho z$ 13r1, $\mu\omicron\mu\omicron\chi$ никъ 29v12, $\sigma\beta\tau\dot{\iota}\lambda\mu\dot{\iota}\kappa z$ 214r1, $\zeta\rho z$ 216r2, $\mu\omicron\mu\epsilon\mu\dot{\iota}\kappa z$ 225r14;

6. Употреба на i наместо и пред вокал: $\mu\omicron\mu\omicron\sigma\epsilon\mu\dot{\iota}\epsilon$ 7r18, $\beta\epsilon z\alpha\kappa\omicron\mu\dot{\iota}\epsilon$ 7v19, $\omicron\rho\chi\mu\dot{\iota}\epsilon$ 13v2, $\iota\omega\rho\delta\alpha\mu\dot{\iota}\kappa\dot{\iota}\epsilon$ 25v10, $\iota z\beta\alpha\upsilon\lambda\epsilon\mu\dot{\iota}\epsilon$ 107v1, $\omicron\sigma\tau\alpha\upsilon\lambda\epsilon\mu\dot{\iota}\epsilon$ 207r4, $\delta\tau\eta\alpha\mu\dot{\iota}\epsilon$ 216v5;

7. Намалена е употребата на прејотувани вокали. Наместо $\epsilon\alpha$ често се користи α , наместо $\eta\alpha$ се пишува $\dot{\iota}\alpha$, а наместо $\alpha\eta$ се бележи $\alpha\lambda$: $\mu\omicron\alpha$ 12r14, $\beta\omicron\alpha\tau\dot{\iota}$ 20r1, $\omicron\beta\sigma\tau\omicron\alpha\mu\dot{\iota}\alpha$ 8r10, $\rho\alpha\delta\omicron\upsilon\alpha\mu\dot{\iota}\alpha$ 25v1, $z\lambda\alpha\alpha$ 24v6, $\mu\omicron\rho\sigma\kappa\alpha\lambda$ 29v16, $\beta\lambda\gamma\alpha\alpha$ 111v4, $\omicron\kappa\alpha\lambda\mu\omicron\upsilon\tau\omicron$ 113r3.

Книгите во кои Псалтирот се комбинира со библиските песни, избрани Акатисти и други молитви, своевременно биле во честа употреба, а за тоа сведочат и нивните печатени варијанти од 19. век и порано. Овие богослужбени прирачници биле практични не само за заедначка молитва во храмовите, туку и за монашките ќелијни молитвени правила, т.е. правилото кое монахот го чита сам во својата ќелија. Денес поретко се печатат книги од ваков вид, најчесто Псалтирот и библиските песни се сместени во посебна книга, а утринските, вечерните, молитвите за разни поводи и потреби и Акатистите се печатат во Молитвениците, преведени на стандарден македонски литературен јазик и наменети пред сè за индивидуална употреба.

Четвороеванџелие 2 (Кичевско четвороеванџелие)

Четвороеванџелието 2 (Прилог 11.) датира од 16. век, пишувано е со ресавски правопис и се чува во Историскиот архив во Охрид (Илиевски 1990: 30). Ракописот содржи 290 листа, пишуван е на хартија со уставно кирилско писмо со црн и црвен колорит. Содржински *Четвороеванџелието 2* ги содржи четирите Евангелија со краток вовед и содржина пред нивниот сам почеток. Со ретки исклучоци секоја страница содржи по 22 реда (некаде 20), а писарот се трудел тие симетрично да завршуваат. Илуминацијата на иницијалните графемии е сиромашна и ограничена, но затоа пак на почетокот од секое од четирите Евангелија има богато ук-

расени заставки. Цртежи и украси со зооморфни и тератолошки мотиви нема. Споменикот е пагиниран во горниот десен агол.

Следејќи го нацртот на буквите може да се заклучи дека се работи за сигурен и искусен писар, кој веќе имал востановен нацрт за знаците, кои, пак, се читливи и јасни.

Писарот понекогаш пишува на маргините, но тоа се записи кои упатуваат на соодветното евангелско зачало наменето за неделното или празничното читање.

Ракописот е добро сочуван и тоа придонесува да биде уште полесен за расчитување. Недостасува само мал дел од воведот на почетокот од Евангелието според Матеј и самиот крај на ракописот.

Ресавскиот правопис, кој, како што е општо познато, тежнее кон враќање на одредени предрашки норми се манифестира преку следниве примери:

1. Употреба на на многубројни спиритуси и акценти, преземени од грчкиот правопис: $\delta\bar{\alpha}$ 224v15, $\omega\bar{\beta}$ ласти 236v8, $\bar{\iota}$ акоба 267r3, $\bar{\lambda}$ миињ 272r18, $\bar{\lambda}$ зъ азаръ, $\omega\bar{\beta}$ рѣзаніе 281v3, оубити 281v14;

2. Употреба на графемите ξ , ψ , ν , ω и ϕ , особено во грцизмите: $\bar{\xi}\bar{s}$ 225v4, ψ ы 224r11, въвѣлѣнскоѣ 5r1, сѣмона 10v16, мѣнси 237r12, ϕ амари 4v2, на зареѣа 99r5;

3. Употреба на записки, според примерот на грчкиот правопис: амин во главо вѣмъ, до идеже прѣидеть нѣво и зѣмла, иота єдина, илы чрѣта не прѣидеть $\bar{\omega}$ закона донѣже сѣа вѣса бѣуть 12v13, иди и подаѣѣ именіе, и даѣѣ ницимъ 60r10, ты ли єси грѣди, или иногѣ чаемъ 184v15, вѣсако црѣтво само вѣ себѣ раѣелѣе се, запоустетъ 204v1;

4. Дистрибуција на графемата s и нејзина дистинкција од z : свѣздн 6v4, свѣздоу 6v13, сѣло 7r17, мноси 101v11, посѣбаше 106v1, сиѣоушомоу 182r19, мносѣ 223r12;

5. Повторно враќање во употреба на z : ємманѣилъ 5v15, снъ 9v18, народъ 106r2, нѣкодимъ 263v1, огънъ 270r13, хлѣбъ 277r12, пастиръ 290r7;

6. Употреба на предвокално \bar{i} наместо i : прѣселеніе 4v20, риданіе 7v5, ω чищеніе 101r20, основаніе 182r21, фаріссєе 234r3, каменіе 234r7, крщєніе 235r10;

7. Се намалува дистрибуцијата на прејотувани самогласки. Наместо \bar{a} често се пишува a , наместо \bar{i} се користи \bar{i} а, а наместо \bar{a} а се пишува a а: вѣа 8r19, црѣа 275v6, бѣговѣствованіа 4r1, сѣгрѣшеніа 105v15, бѣја 230r10, иѣрданскаа 8r20, зѣлаа 181v19.

Кичевскоѣ четвороеванѣлие е класично престолно Четвороевангелие поделено на зачала за богослужбена употреба. Според примерот на ваквите Четвороевангелија се печатат и современите богослужбени престолни Евангелија, преведени на литературен македонски јазик.

Крнински дамаскин

Крнинскиоѝ дамаскин (Прилог 12.) временски датира од периодот помеѓу 1580 и 1610 година. Ракописот содржи 281 хартиен лист (а киевскиот дел од Зборникот 246 листа). Пишуван е со кирилско писмо. Насловите и иницијалите се со црвено мастило, со извивки карактеристични за 16. век. Овој Зборник во себе содржи дваесет, од вкупно триесет и шест опширни слова од зборникот на Дамаскин Студит „Сокровиште“. Во манастирот *Света Пречиста Кичевска* споменикот е пронајден во 1956 година, а бидејќи како што е познато овој манастир се викал уште и *Крнино*, или *Крнински манасѝир*, Зборникот е наречен *Крнински дамаскин*. Се чува во Скопје, ИМЈ, инв. бр. 594 (Велев, Макаријоска, Црвенковска 1998: 110).

Најисцрпна анализа за јазикот и стилот на *Крнинскиоѝ дамаскин* прави Петар Хр. Илиевски во монографското издание „Крнински дамаскин“, Скопје 1972, но одредени негови карактеристики поконкретно ги третираат и Александра Гуркова во „Декларативните зависносложени реченици во Крнинскиот дамаскин“, Скопје 2002, и Наталија Андријевска во „Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин“, Скопје 2007. На овие студии се темели и лингвистичкиот опис на ракописот во трудов.

Приложените општи карактеристики на ракописот се според изданието на Илиевски.

Содржински *Крнинскиоѝ дамаскин* е составен од следниве 20 слова и поуки: слово за Благовештение, слово за Рождество Христово, слово за Богојавление, слово за Сретение, слово за воскресението на Лазар, слово за Цветници, слово за погребението Христово, слово на Пасха, слово на Вознесение Христово, слово за Педесетница, слово на Преображение, слово за Успение на Богородица, слово за Воведение на Богородица, слово за свети Георгиј, слово за тоа да не се плаче прекумерно за умрените, поука за постот, слово за Теодор Стратилат, слово за светите архангели Михаил и Гаврил, слово за свети Евстатиј - новиот Јов и слово за свети Никола.

Во врска со потеклото на овој дамаскин, не може со сигурност да се потврди дали ракописот е пишуван во манастирот *Света Пречиста Кичевска* или е пренесен од друго место. Секако, манастирот *Крнино* бил важен културно-книжевен центар во Западна Македонија. Од манастирските поменици може да се заклучи дека тој бил поддржуван не само од кичевското население, туку и од подалечните околии, како: гостиварската, тетовската, дебарската, охридската, крушевската и други. Во минатото манастирот економски стоел многу добро, но богатството ги привлекувало апетитите на иноверните разбојнички банди и манастирот често станувал нивни плен. Се знае дека на двапати значително тешко пострадал. Првот пат во 1558 година, кога била опожарена и црквата, манастирското братство се состоело од 15 монаси, кои можеле

да претставуваат солидна преписувачка школа. Од натписот на новоизградената црква од 1564 година се гледа дека по пожарот калуѓерите не се растуриле. Тука се споменува јеромонахот кир Герман, веројатно игумен, заедно со манастирските браќа кои се грижеле за изградба на храмот. На тоа братство веројатно му припаѓал и споменатиот Онуфриј, кој ја зографисал манастирската црква. Во обновениот манастир сосема е природно да се очекува поактивен книжевен живот, бидејќи старите книги изгореле, а за да се воспостави вообичаеното богослужение и манастирски живот воопшто, неопходни биле нови книги, а тоа значело засилување на интензитетот на преписувачката дејност. Според тоа, голема е веројатноста *Крнинскиоѝ дамаскин* да биде напишан тука, во манастирот *Пречисѝа*, но не е исклучена и можноста да бил донесен од друго место, како подарок на манастирот по неговото обновување. За ова говори фактот што во вториот дел од овој книжевен споменик има запис дека ракописот бил споственост на манастирот *Свѝи Никола* во Топлица, Демирхисарско: *сиѝо дамаскинѝ стомоѝ николоѝ топлица*, кој се повторува четири пати на последниот лист. Пренесувањето на книги од едно на друго место било вообичаена практика, а неретко тие и останувале на местото каде што биле донесени.

Што се однесува до графичките особености на Зборникот, целиот е пишуван со убав полуустав и е дело на еден писар со добро извежбана рака. Од почетокот до крајот ракописот, кој инаку изобилува со графички варијанти и дублети, се карактеризира со сигурност во потезите и еден ист, востановен нацрт на графемите. Нацртот на буквите е типичен за полууставното писмо, но кај некои графемии се забележуваат траги и од најстарото кирилско писмо, но и влијанија од грчкото писмо. Писарот има тенденција да не остава недопишани редови. Во зависност од текстот и просторот каде што тој треба да биде поместен, особено на крајот од редовите, се допуштаат едни исти скратувања, лигатури или развлекување на одделни букви, што претставува позната практика во полууставното писмо. Писмото има, главно, права и вертикална положба.

Од правописен аспект, во *Крнинскиоѝ дамаскин* доминантен е ресавскиот правопис, којшто од 15. – 17. век бил општо распространет на целиот словенски југ, па сѐ до Влашко и Молдавија. Но, сепак, во овој ракопис, како и во многу други ракописи од овој период, во однос на правописот се среќава голема разновидност. Така, покрај карактеристиките на ресавскиот правопис и српската редакција, заедно со некои одлики на Трновската реформирана правописна школа, се преплетуваат и елементи од македонскиот традиционален правопис.

Поради мешаниот правопис во најстарите преписи од Македонскиот превод на Дамаскиноѝ, прилично е тешко да се даде веродостојна слика на неговата фонетика. При анализа на текстот тука можат да се издвојат три јазични слоја:

1. База на црковнословенскиот јазик, карактеристична со своето големо богатство на архаични форми наследени од старословенскиот јазик и верно предавани во книжевната традиција;

2. Српско влијание преку ресавскиот правопис и српската редакција воопшто, кое не е мало, но бидејќи србизмите му се туѓи на писарот, може да се констатира недоследност во нивната примена;

3. Народниот говор, кој, пак, во фонетските црти, главно поради ученоста на пишуваачот, сосема оскудно е претставен, за разлика од морфо-синтаксичкото и лексичкото јазично ниво.

Забележливо е дека на морфо-синтаксичко ниво се застапени безмалку сите типични структурни црти на современиот македонски јазик кои им се истовремено заеднички и на други балкански јазици:

1. Губењето на деклинацијата што започнало уште во старословенскиот период, тука постигнува кулминација;

2. Засилената примена на предлозите укажува на аналитизам, а во нивната хаотична употреба со различни падежи, видливо се изделува општата падежна форма која доминира помеѓу различните неправилни поврзувања на падежите;

3. Замена на генитивот со датив и употребата на некои дативски предлози со генитивска функција;

4. Изразување на генитивниот однос со јукстапозиција на две именки, како и во другите балкански јазици;

5. Појава на член;

6. Удвојување на објектот;

7. Описна компарација, и тоа не само кај придавките, туку и кај други видови зборови;

8. Употреба на кратки заменски форми како во современиот македонски јазик;

9. Искажување присвојност со кратки заменски форми во енклитична употреба;

10. Губење на инфинитивот;

11. Фразеологија типична за балканските јазици.

Сепак, од сите овие морфо-синтаксичките особености, најкарактеристични се примерите на појава на членот, удвојување на објектот и описната компарација.

Примерите покажуваат дека вистинскиот член во раписот се употребува исто како и во современиот македонски јазик:

вз вѣсточноу страну град єс (т) иже нарицаѣтсе патара. прѣмоуши град (о) тѣ въ ѡбластѣи киіскіе, л. 256; и елико да сѣть рабзть нивіе и направит доугане и коуке ѡтноуд же быше расипанѣ, л. 164; вззрѣвъ авраамъ и видѣ

и бѣ единь овнь свѣзань за рогы въз едино дрѣво. тогда въззет овньовнь и закла его, л. 228; ѡтнеси его въз храмѡвн, л. 191; видѣ явленіе ѡно, л. 247; имоутъ бѡ водоу тою даже до дньс, л. 245. Како што може да се забележи од последниве примери, контракцијата на некои места не е извршена и поради тоа членуваните форми се дадени со два акцента, а заменките сѣ уште ја пазат својата деиктичка функција.

Примери со удвоен објект можат да се забележат и во постари споменици од Македонија, но во ниеден од нив оваа конструкција не зачестена како во *Крнинскиоѡт дамаскин*. Во употребата на оваа особеност се забележуваат извесни разлики од кои можат да се извлечат податоци за нејзиниот развој во македонскиот јазик. Примерите се класифицирани според морфолошките категории на кои им припаѓаат зборовите (заменки или именки) и дали објектот е директен или индиректен.

Директен објект со заменки:

менѣ ме имѣше вѣрнѣиша ѡт възсѣх, л. 147, іако егда их възкрѣси ѡнѣх, л. 74, іакоже ме видите менѣ, л. 117’.

Директен објект со именки:

іако милостиню вашоу да ю не творет явленно, л. 178’, гдѣ его погрѣвосте лазара, л. 63’, не могоуше привлеще мрѣжоу, л. 103’.

Индиректен објект со заменки:

іако въз ми рече и мене, л. 233’, помощи ми и менѣ равоу твоемоу, л. 193.

Индиректен објект со именки:

хс... іако им глаше оученикомъ, л. 46, іави бѡ се еи женѣ въз сзѣ ѣе, л. 191’.

Ако текстот на овој споменик се спореди со грчкиот текст на дамаскиот, воочливо е дека при употребата на удвоен објект, преведувачот само во една третина го следел оригиналниот грчки текст, додека во останатите две третини овој јазичен балканизам е својствен само за словенскиот текст на *Крнинскиоѡт дамаскин*.

Во однос на придавките, може да се забележи дека во официјалниот книжевен јазик синтетичките компаративни форми сѣ уште правилно се употребуваат, но во текстовите каде што има послободно раскажување, проникнуваат и описни компаративи, кои многу веројатно веќе се употребувале во живиот народен говор. Така, во Крнинскиот дамаскин, каде што има свесно допуштање на елементи од народниот говор, примерите со описна компарација ги има во голем број:

іакоже глетъ понапрѣд тз еѡггистъ, л. 53; аще же хошеши изыскати потзѡкоу, л. 102’; мало нѣчто тзчїю иже ес (тъ) члкъ подолѣ ѡт аггль, л. 112’; іако мсѣъ стонт подолѣ слѡнца и забавляеть его свѣтити, л. 12.

Најмногу елементи од народниот говор во текстот на овој дамаскин има проникнато во лексиката. Епископот Григориј добро ја проучил ораторската вештина на Дамаскин Студит и во преводот го следи со сите можни средства. Зборникот изобилува со народни зборови од словенско потекло, но и позајмени од други јазици, пред сè од грчкиот и латинскиот (*олѿар*, *ѿорѿа*, *скала* и други), автентично пренесени, но и адаптирани според народниот говор. Се разбира, највпечатливи и најзанимливи за научно иследување се примерите на чисто народни зборови, селектирани според нивните граматички категории.

Именки:

гоуѿмно, л. 232', перница: сзкрише емоу ипоѿета штздоле въ перници, л. 241, срзпъ: аще сзтвориши иакоже срзпъ, л. 78', трап: сзкроуши ногоу шт трап, л. 18.

Придавки:

гнил: гнила дзска, л. 50, начешлиани: власи начешлиани и възпсане, где лицезимвенное и помазанное, л. 203, роуць: роуць въ власи, л. 259'.

Народната фразеологија во овој Зборник најдобро се гледа во употребата на кратките заменски форми: и азъ хошоу повелѣти единой вдовицы да те питать, л. 105; да ю взвѣдѣтъ въ олтарь, л. 176; да вѣроуотъ иако ти ме посла, л. 84.

Глаголи:

бричит: бричит се, л. 231', заемлють, л. 226, сзтлзче: ты сзтлзче главы змиѣмъ въ водѣ, л. 31.

Прилози:

дома: маѿа же дома сѣдѣше, л. 60, шпако: седмь свѣзды... ходет шпако, л. 125, штздолѣ: бѣше же коло шно шѣсенно горѣ и штздолѣ имѣше дзски, л. 182, 240', 241, оутре (употребено како именка): въ оутре иже нарѿд мноуъ приздше въ праздникъ, л. 74'.

Од изложениве примери од сите јазични рамништа, може да се заклучи дека, преку анализа на текстот и јазикот на овој споменик се добива прилично јасна слика за тоа на кој степен бил развитокот на македонскиот писмен јазик во соодветниот период, но и говорниот јазик, чии елементи, како што може да се види, ги содржи *Крнинскиоѿ дамаскин*. Навистина, поради мешаниот правопис, фонетиката тука е прилично затемнета и нејасна, но морфосинтаксичките карактеристики на говорниот јазик од југозападна Македонија нашле свој одраз во голема мера. Ова, секако, претставува битна конекција со современиот македонски литературен јазик.

Киевски дамаскин

Општите карактеристики на дамаскинов кои ќе бидат приложени се според изданието на Петар Хр. Илиевски и Красимира Илиевска.

Киевскиот дамаскин (Прилог 13.) потекнува од крајот на 16. век, пишуван е на 247 хартиени листа, 315 x 210 мм со полууставно писмо. Правописот е двоеров, јусов и со значително влијание на македонскиот народен говор во ортографијата и јазикот. Пишуван е од една рака. Иницијалите се скромни од киноварен тип. Подврзијата му е од штици во орнаментирана кожа. Од повеќето маргинални и не толку битни записи се издвојува оној дека ракописот бил сопственост на *Тојличкиот манастир – Свети Никола* кај Демир Хисар. Овој споменик од Македонија го зел архимандритот Антонин Капустин во 1865 година и го подарил на Киевската Духовна академија, каде што и своевремено се образувал. Денес се наоѓа во Националната библиотека во Украина – Киев, ф. 301, бр. 290 (Поп-Атанасов 2017: 375).

Опширна анализа на *Киевскиот дамаскин* прават Петар Хр. Илиевски и Красимира Илиевска во монографскиот научен труд „Киевски дамаскин“ Скопје 2015, од каде што можат да се извлечат најзабележливите особености на овој Зборник.

Содржински дамаскинов е продолжение на *Крнинскиот дамаскин* и ги содржи словата 21 – 36, и тоа: слово за митарот и фарисејот, слово за Недела на страшниот суд, слово за Сиропусна недела, слово за Недела на православието, слово за Крстопоклона недела, слово за Недела на Марија Египетска, слово за Томина недела, слово за Недела на мироносиците, слово за Недела на раслабениот, слово за Недела на Самарјанката, слово за Недела на слепиот, слово за Недела на светите 318 отци од Никејскиот собор, слово за Недела на сите светии, слово за свети Димитриј Солунски и слово за свети Теодор Тирон.

Како и за *Крнинскиот дамаскин*, така и за овој тешко може да се одговори на прашањето каде точно е пишуван, бидејќи податоците за тоа се крајно оскудни. Може да се претпостави дека потекнува од *Тојличкиот манастир*, според записот на него, но поголема е веројатноста преписот да биде направен во манастирот *Свети Пречиста Кичевска*, кој откако бил обновен во 1564 година имал големо братство и бил значаен културно-просветен центар во Западна Македонија и пошироко.

Бидејќи фонетиката е најподложна на различни влијанија, не изненадува и фактот што одредени фонетски појави се наоѓаат и во најстарите зачувани ракописи. Во тие први векови нормите на традиционалниот правопис биле значително силни и карактеристиките на народниот јазик многу тешко можеле да продрат во ракописите, но фонетските, сепак, можат да се забележат во не мал број.

Во *Киевскиот дамаскин* преовладува ресавскиот правопис. На крајот од зборот апсолутно доминира малиот ер, како што е карактерис-

тично за ракописите од српска провениенција, но вокализираните ерови, покрај примерите од типот $z, ь > a$, (песакъ 44, писаць 201, стараць 231) под влијание на ресавскиот правопис, често се изјаснуваат и онака како што е карактеристично за македонските ракописи, $z > o, ь > e$, пример: петокъ 277, вѣецъ 284, стѣденецъ 345, кладенецъ 346, чѣтець 417 и други.

На морфо-синтаксичко ниво може да се констатира дека ракописот е извонредно разнообразен, богат, изразен и колоритен, подеднакво како и Крнинскиот дамаскин. Ваквата слобода при користење на јазичните средства за изразување може да ја има само писар што перфектно го владее јазикот и е доволно едуциран да користи најразлични игри на зборови.

Лексиката во дамаскините, како што можеше да се види, е особено занимлива, и од аспект на богатството, со оглед на разнообразните теми што се третираат во него, но и од аспект што таму за првпат се појавува народниот јазик паралелно со писмениот јазик, а соодветно се употребуваат и голем број зборови и конструкции непознати во таков контекст во дотогашната писмена традиција. Влијанието на лексиката е значително големо од едноставна причина што во процесот на пишување и преведување лексиката е, сепак, најподвижниот дел од јазикот, па одделни зборови навлегуваат во јазикот или во говорот често и без да биде свесен за тоа и самиот пишувач или говорител.

Во *Киевскиоѿ дамаскин* се евидентираат зборови кои се наоѓаат само во мал број на ракописи, или се наоѓаат само во македонскиот превод на дамаскинот.

Именки:

вепрь: не шпиваемсе ѱко вепри 275, жега: жего^М ѿ слнца 213, кромидз: тамо имѣх^М вѣса добраа и лѣка и кромидѣ 324, самарь: вложи по^А самарь вельвѣжы 350, фѣрка: ѿ ржкы мои живѣ^Х. когѣ^А сѣ фѣркѣ, когѣ^А сѣ инѣми работами 231.

Придавки:

безкнижнь: ѱко безкнижнь и ненаказань иже бѣ 165; варенз: варена пшеница 491, изгнетен: вино изгнетеное 433, травливь: травливи миѣаиль иже бѣ ѿ амореа 202.

Прилози:

взскран: взскран мора 231, некни: како сѣа иже бѣ до вѣчера и некни вѣ цр^С твѣе 438, очинавленно: видѣтѣ очинавленно 259.

Глаголи:

зати: да не затидеть слнце 107, карати: вийть два члка иже се караютъ 107, настинѣти: егда настинет главѣ члкѣ 78.

Внимание заслужува и глаголската функција на изразот на **ти:** и на **ти** и **три злати**^{цн} **вѣры ради** 463, која и денес е во употреба во современиот македонски разговорен јазик.

Како и за *Крнинскиоѝ дамаскин*, така и за овој споменик може да се заклучи дека во него се наоѓа големо количество особености, оформени или во фаза на оформување, кои укажуваат на една средна фаза во долгиот пат на развоток на јазикот, од состојбата во старословенскиот период до современиот македонски јазик.

Фрагменти 1

Текстовите на овој *Фрагмент 1* (Прилог 14.), Владимир Мошин ги опишува како две молитви: кон Богородица и кон Христос, кои потекнуваат од почетокот на 19. век и се пишувани на руско-македонска варијанта на црковнословенски јазик (Мошин, Опис бр. 164 Сп. Илиевски 1990: 30). Но, сепак, станува збор за фрагмент од службата на свети Спиридон Тримитунтски Чудотворец (12. 12./25.12) и тоа, на првиот лист: завршниот дел од стихирата на слава... и **нынѣ** од стихирите на господи **воззвахъ...** на Вечерната, упатство за Входот, прокименот и паримиите и почетокот од литијската стихира на светителот на слава... и на вториот лист: останатиот дел од стихирата и самиот почеток на стихирата на и **нынѣ...**

Содржински занимлива е литијската стихира на светителот на слава..., која зборува за улогата на свети Спиридон во потврдувањето на православно учење, наспроти она на аријаните, за догмата за Света Троица при неговото учество на 1. Вселенски собор во Никеја. Имено, како што е опишано и во самата стихира и според преданието, свети Спиридон сакајќи сликовито да ја објасни оваа догма зел тула во своите раце и силно ја притиснал. Од тулата излегол оган, потекла вода и останал прав во рацете на светителот, па како што овие три елементи од кои што е направена тулата биле соединети во едно и сочинувале една тула, така свети Спиридон укажал дека постои еден Бог во три Лица – Отецот, Синот и Светиот Дух.

Расчитани текстовите на двата листа на *Фрагмент 1* се следниве:

Лист 1.:

...дати пѣніе: сегш во чѣдеса превосходатъ всакъ оумъ, оубо премѣдріи сѣ
енноначалнче всегда съ мѣрїю іисовою и по преставленїи молиса непрестанно
сохранити и спасти ѿ всакагш прираженїа противнагш достоанїе твое, твое
во предстательство стажадомъ во вѣки блгогласно оублажающе.

по входѣ. прокименъ дне. посемъ слѣдующите стителски чтенїа

перваа II оуста праведнагѡ каплютъ.

втораа I паматъ праведнагѡ.

третаа III праведникъ аще постигнетъ.

на литїи слава, гласъ ѿ

преподобне оче изъ младенства прилѣжно обѣчилса еси. како хрта облекса: тѣмже та стража овецъ своихъ поставлаетъ, та ловца волковъ и всемѡдрагѡ плевелѡвъ ѡбодѣнишныхъ

Лист 2.:

исторгателю. сѣатела же правихъ догматѡвъ всеѡднаго, гонителя еретичествѡущихъ сѣлѡ крѣпчаншаго, арїа безѡмнаго и безбожнаго лестъ прогнавша, оуста философѡвъ заградителя. на соборѣ блгосказаномъ словесъ твоихъ, и тѣмъ вса оумствованїа оупразднилъ еси, и стѣя трїцы державѡ во всемъ мирѣ наснѡ возвѣстилъ еси, въ рѡцѣ держа плинѡѡ истиснѡвъ онѡю изыде огнь, вода и брение врѡцѣ ѡстаса. сице и въ стѣи трїцѣ три лица а единъ бгъ словесы подвердилъ еси тѣмже стителю оче, пристѡпаѡще днесъ съ веселїемъ, и сщєнное и стѡе тѣло твое, со страхомъ цѣлѡемъ радѡщеся величаемъ прославшагѡ та гда, емѡже молиса ѡ дшахъ нашихъ. нынѣ, гласъ тоиже

вертепе блгѡвкрасиса агница бо градетъ чрево...

Руската редакција на црковнословенскиот јазик во овој *Фрагмент* се проследува низ следниве примери:

1. ж > ѡ: прѣмѡдрїи л. 1, всемѡдрагѡ л. 1, врѡцѣ л. 2;
2. а > а: сщєннаочалниче л. 1;
3. ѣ > е: прѣмѡдрїи л. 1, прѣставленїи л. 1;
4. Вокализација з > о: превосходатъ л. 1, волковъ л. 1, возвѣстилъ л. 2;
5. Вокализација ь > е: лестъ л. 2;
6. Вокалното р > ер: державѡ л. 2, вертепе л. 2;
7. *tj > ѡ под јужнословенско влијание: сщєннаочалниче л. 1, сщєнное л. 2;
8. Правилна употреба на з и ь: прокименъ л. 1, бгъ л. 2, гласъ л. 2, лестъ л. 2, огнь л. 1. Исклучок прави паматъ л. 1, наместо памать.

Како влијание од народниот говор може да се забележи појавата на постпозитивен член во партиципот слѣдѡущите: слѣдѡущите стителски чтенїа л. 1., што всушност е вообичаено кога не се работи за богослужбен

текст, туку за некакво објаснување, каде што народниот говор имал многу посилено влијание.

Фрагменти 2

Фрагмент 2 (Прилог 15.) всушност е заштитен лист на корица на минеј подврзан во 1853 година (Мошин, Опис бр. 74 Сп. Илиевски 1990: 30). На горната страна од листот се наоѓа самиот завршеток на молитва кон Пресвета Богородица со следниот текст:

...и сподоби ма быти наследника црѣвїа твоегѡ, со всѣми стѣими во безконечнїа вѣки вѣковз, аминь•

✠ ѡѡнѣ ѡктомрїа ѡл (1853 октомври 31)

Под молитвата стои запис:

написаса при ѡѡа нашегѡ. ѡгѣмена архимандрита ѡеѡдосїа поклоникз;
написа сїа молитва, богородична: папа софронїа еромонахз...

На понатамошниот дел од листот можат да се видат само траги дека постоел некаков текст кој е нечитлив.

Од зборовите „написа сїа молитва“ може да се дојде до претпоставка дека составувањето на молитви и негувањето на жанрот молитва во манастирските скрипторски центри како што е манастирот *Светѡа Прецистїа Кичевска* во 19. сè уште било актуелно. Во христијанската молитвена практика ова е многу битен податок, бидејќи при употребата на молитвите и останатите богослужбени текстови и составувањето на богослужбените книги, најчесто се користат веќе прифатените традиционални остварувања на познатите и докажани христијански химнографи.

При пишувањето на горната молитва кон Богородица, како што може да се забележи од нејзиниот крај, веројатно е користен руски црковнословенски, а во записот подолу веќе се забележуваат елементи од народниот говор, што е вообичаено кога се работи за слободен авторски текст. Од лексички аспект впечатлив е изразот папа, често употребуван во записите од 19. век, како паралела на деношното „поп“, „отец“, секако, со исто значење на духовно татковство.

Вообичаено за 19. век, веќе се употребуваат латинските имиња на месеците, во *Фрагмент 2*: ѡктомрїа, но специфично, во комбинација со црковнословенските буквени знаци за цифри, на пример: ѡл.

Брждански дамаскин (Зборник со мешана содржина)

Овој *Зборник со мешана содржина* (Прилог 16.), наречен уште и *Брждански дамаскин* потекнува од втората половина на 19. век и е напишан на хартија 92 + 2 листа со брзопис и црковнословенски правопис од народен тип. На задната корица има белешка на македонски јазик: „Најдено во село Брждани – Кичевско“ (Маневик 1953: 122).

Содржински Зборникот опфаќа слова на Дамаскин Студит во слободна парафраза и тоа: за Недела сиропусна, „На погребение човека“, за Велика сабота, за Воскресение Христово, за Крстопоклона недела, за Воведение Богородично, за Богојавление и за Недела месопусна и Страшниот суд. Покрај словата на Дамаскин Студит, ракописот содржи и уште две други слова: слово на свети Јован Златоуст за Воскресението Христово и едно слово, слободно составено, за 20-ти декември – „за покаанието и причаќението“.

Споменикот е пронајден во село Брждани – Кичевско, но најверојатно потекнува од манастирот *Светија Пречиста Кичевска*, а од белградската Универзитетска библиотека е откупен во 1953 година. И денес овој Зборник се чува во истата библиотека со РС 66 (Поп-Атанасов 2017: 418).

Што се однесува до јазикот на овој дамаскин, забележително е дека во црковните служби (молитви и други песни) јазикот е, со мали исклучоци, сосема коректен црковнословенски, додека појаснувањата за тоа какви дејствија се извршуваат за време на одделни молитви или црковни песни, или кои песни или молитви следат, се дадени на говорен јазик. Во преводите авторот се служи со секојдневниот говор, со извесен број на русизми под влијание на црковнословенскиот јазик од руска редакција. Така, во словото за Воскресение пишува: *Денеска секои да се возрадовай... ако некои на 6 часа вијасал во црква, нищо да не се соумясий... и ако некои вијасал во 11 часа и тио иаке да не ся устаршиий... коде е ивовяиа смърий жало; коде е ивоиоий айъ (агъ), се иобеди...*

Како највоочлива фонетска карактеристика се забележува рефлексот *o* од *ж*, наместо *a*, на пример: *гносно, зноейъ, излочи, коде, изложейъ, ложа, ложно, модор, мока* и други, а тоа е одлика на локалните говори.

Од морфолошките особености специфична е формата на партикулата *ѓа* од *хшииѓейъ* за образување на футур: *иаке ѓа одиийъ*; отсуство на личната наставка прво лице еднина -*мъ*: *защо ме иѓерашъ да иѓе крѓсиа, иѓи мене иѓребеийъ да ме крѓсийишь...*, како *мога я ѓрѓињи да очистиа безѓрѓинаго...*, како *да клада рока на ивовяиа ирѓчисиа глава*. Наставка -*t* во 3 л. едн. сегашно време, на пример: *возрадовай, соумясийъ, устаршиийъ...* е одлика на западномакедонските говори. Кај заменските форми за прво лице еднина е формата *я*, дативната форма за трето лице множина *ними* се употребува и за акузатив – *нив*; причинскиот сврзник *зашийо* се употребува со значење на прашалното *зошио*. Наместо ис-

казниот сврзник *дека* се употребува *џи*: *кажал за аниџхрисџа џи џа до-еџ со џолемо име..., сам боџ зноеџ за овие џри џророчесџва џи џа се сџориџ и сџино..., ни кажуваџ св. Иџолиџ Римски џи коџа џа набли-жџиџ вџоротиџ џришесџвие Хво, џоџаи џа се родџиџ Аниџхрисџ..., Хрисџияни, џомислиџе џи наџиоџиџ живоџиџ џреминуваџиџ, а смерџни-оџиџ часџ џриближаеџиџ.. Дух свџџи кажуваџ за нџи џи џие џа одаџ...*

Во текстовите од црковните служби, како и во други слични зборници, не се среќаваат турцизми, додека во поуците на говорен јазик нив ги има во избилство, на пример: *инсаџ* (има мноџу инсанџ), *инаџиџ* (ако имаџиџ со некоџо некоя џизма или инаџиџ), *колаи* (имаме џодемџ колаи), *џишманџ* (се сџори џишманџ), *џабиеџиџ* (во каков џабиеџиџ џа џорасна-џиџ, во џаковџ и џа умраџиџ... Како што може да се забележи, ова е стилот во кој претходно пишувале народните просветители Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ (Илиевски 1990: 32-33). Во прилог на ова оди и преданието на народот во овие краеве, според кое, свештениците во селата и во манастирот, честопати евангелието го читале на македонски јазик (Маневиќ 1953: 122).

Откако ќе се проследат содржината и јазикот на овој ракопис може да се дојде до заклучок дека духот на слободната мисла, јазик и стил на двајцата споменати просветители, а кои своевремено престојувале во манастирот *Светџа Пречисџа Кичевска*, продолжил и понатаму да се негува и доразвива во оваа духовна, просветна и скрипторска средина.

Велика џарусџа 1

Според христијанското учење, како што Црквата се моли и за своите живи членови, така се моли и за починатите, бидејќи и по нивната смрт тие не престануваат да џ припаѓаат на таа заедница. Потребата за молитва особено ја имаат грешниците. Бидејќи одлуките на посебниот суд на душата по смртта не се конечни туку привремени, постои можност состојбата на нечија душа да се промени до Општиот суд. Грешниците може да добијат олеснување во своите страдања, па дури и ослободување од маките. Ваквите олеснувања и ослободувања не ги добиваат според своите заслуги, бидејќи душата по смртта не може самата да се поправи и покае, туку по Божјото милосрдие, молитвите и добрите дела на живите во име и за спомен на починатите. Формите на молитви на Црквата за починатите се: заупокоените Литургии и споменувањето на починатите на нив, Опелата и Парастосите, молитвите на деновите наречени Здушници, личните молитви, палењето свеќи, кадењето и слично (Ракиќ 1968: 180).

Како резултат на потребата од вакви заеднички молитви за починатите членови на Црквата, настанале Зборници со општоприфатени чинови на молење за упокоените, или таканаречени Вечни поменици или

Парусии, а на чиј крај се запишувале имиња на починати кои се читале и споменувале во текот на богослужбата или делот од богослужбата посветен на нив. Кога местата за запишување имиња ќе се исполнеле, се препишувале нови Парусии и нови имиња, така манастирите и црквите располагале со значително голем број на ваков вид на богослужбени книги.

Великаѿа ѿарусија 1 (Прилог 17.) е препис од 1863 година пронајден во манастирот *Свѣѿа Пречистѿа Кичевска*. Пишувана е на хартија, 22 x 16, 1+26 лист на руски црковнословенски јазик (*Мошин*, Опис бр. 89 Сп. Илиевски 1990: 30). Се чува во Историскиот архив во Охрид.

На почетокот од ракописот има упатство (Типик) за тоа кога и како се читаат молитвите за починатите и се споменуваат нивните имиња. Имено, според ова упатство, за време на светата Четириесетница (Великиот пост) се прави таканаречена Литија за упокоените, од понеделникот кога започнува постот до Велика среда, на Утрената и напладне, во деновите кога нема да се служи Литургија на Претходноосветените дарови (Преждеосвештена Литургија). По Отпустот на Првиот час, кој вообичаено се служи веднаш по Утрената, еклисиархот и служителите свечено одат во притворот на храмот пред чудотворната икона и го започнуваат чинот за упокоените. Додека се оди, на средината од храмот, бидејќи манастирската црква на *Свѣѿа Пречистѿа Кичевска* е посветена на празникот Благовештение, во оваа *Велика ѿарусија 1* поместена е и предвидена да се пее стихирата на овој празник на 1. глас: вѣ шѣстыи мѣсацѣ архистратигѣ посланѣ, высть..., која го опишува настанот кога архангелот Гаврил ѿ ја соопштил радосната вест на Богородица дека таа е избрана да стане мајка на Спасителот на светот.

Пред чудотворната икона започнува самиот чин запишан во Великата парусија 1:

сѣѣникѣ глаголетѣ: бловенѣ бгѣ нашѣ... еклисиархѣ: стѣи бже... очѣ наш...
какѡ твоѣ црѣтво...

Тропари за упокоените, глас 4.:

со дѣи правѣдныѣхъ скончавшихса, дѣшѣ раба твоегѡ спасе оупокон,
сохранаа ю во блженней жизни, раже оу тебе челобколѡбче.

вѣ покоиши твоємѣ гди, идѣже вси стѣи твои оупокоевѡютса, и покои и
дѣшѣ раба твоегѡ, како единѣ еси челобколѡбецѣ.

СЛАВА:

ты еси бгѣ сошедын во адѣ, и оузы шкованныѣхъ разрѣшивыи, самѣ и
дѣшѣ, раба твоегѡ оупокон.

и нынѣ:

ЕДИНА ЧТАА И НЕПОРОЧНАА ДѢВО, БГА БЕЗЪ СѢМЕНЕ РОЖДШАА, МОЛИ СПАСТИСА ДѢШЫ ИХЪ.

Со овие тропари се упатуваат молитви кон Бога по својата милост да ги успокои душите на починатите, се споменува неговото слегување во адот и овозможувањето бесмртност на човештвото и се повикува Богородица, да се застапува пред својот Син за душите на починатите.

Ектенија за упокоените:

ПОМИЛѢИ НАСЪ БЖЕ ПО БЕЛИЦѢИ МИЛОСТИ ТВОЕИ, МОЛИМТИСА ОУСЛЫШИ И ПОМИЛѢИ: ЛЫКЪ: ГДИ, ПОМИЛѢИ, ТРИЖДЫ
ЕЩЕ МОЛИМСА Ѡ ОУПОКОЕЊИИ ДѢШЫ И ОУСОПШИХЪ, РАБѠВЪЗ БЖИИХЪ, Ѡ ВѢКА ПРЕСТАВЛИХСА, БЛГОЧЕСТИВЫХЪ ЦАРЕИ, И БЛГОВѢРНЫХЪ ЦРЦЪ: И ВЕСЪ СИГКЛИТЪ ВОЕХЪ ИХЪ, ПАТРИАРХОВЪЗ, АРХИЕРЕЕВЪЗ, ІЕРЕЕВЪЗ И ІЕРОМОНАХОВЪЗ, МОНАХОВЪЗ, РОДИТЕЛЕВЪЗ, БѢЛЦЕВЪЗ, И СРОДНИКОВЪЗ, НАШЫХЪ, И КТИТОРОВЪЗ, ЕПИТРОПОВЪЗ И ПРИЛОЖНИЦИ ВО СТѢИ ШЫТИЕЛИ СЕИ, ѠЦЪ И БРАТІИ НАШЫХЪ, ДАВШЕ НАМЪ МИЛОСТИНО, ЗДѢЛАЮЩИХЪ, И ПО ВСЮДА, ПРАВОСЛАВНЫХЪ ХРТИАНЪЗ, И ПИСАЮЩИ ИХСА ВО ПОМАНЫКЪ НАШЫХЪ: ИМКЪ:

И Ѡ ЕЖЕ ПРОСТИТСА ИМЪ ВСАКОМЪ, ПРЕГРЕШЕНИЮ ИХЪ ВОЛНОМЪ ЖЕ И НЕВОЛНОМЪ:

НАКЪ ДА ГДЪ БГЪ ОУЧЫНИТЪ ДѢШЫХЪ, И ДѢЖЕ ПРАВЕДНЫИ ОУПОКОАЮТСА:

МИЛОСТИ БЖІА, ЦРТВІА НЕНАГѠ, И ѠСТАВЛЕНІА ГРѢХѠВЪЗ ИХЪ, ОУ ХРТА БЕЗМЕРТНАГѠ ЦРА И БГА НАШЕГѠ ПРОСИМЪ: ЛЫКЪ: ПОДАИ ГДИ.

ІЕРЕИ: ГДЪ ПОМОЛИМСА: ЕКЛИСИАРХЪ ГДИ ПОМИЛѢИ.

ІЕРЕИ: БЖЕ ДХѠВЪЗ И ВСАКІА ПЛОТИ, СМЕРТЪЗ ПОПРАВЫИ И ДІАВОЛА ОУПРАЗДНЫИИ, И ЖИВОТЪЗ МИРЪ ТВОЕМЪ ДАРОВАВЫИ, САМЪ ГДИ ПОКОИ ДѢШЫ ОУСОПШИХЪ РАБЪЗ ТВОИХЪ: ИМКЪ: ВЪ МѢСТѢ СВѢТЛѢ, ВЪ МѢСТѢ СЛАЧНѢ, ВЪ МѢСТѢ ПОКОИНѢ, ѠННОДАЖЕ ѠБѢЖЕ БОЛѢЗНЬ, ПЕЧАЛЬ, И ВОЗДЫХАНІЕ. ВСАКОЕ СОГРѢШЕНІЕ, СОДѢАНОЕ, ИМЪ, СЛОВОМЪ, ИЛИ ДѢЛОМЪ, ИЛИ, ПОМИШЛЕНІЕМЪ, НАКЪ БЛГІИ ЧЛОВѢКОЛЮВЕЦЪ: БГЪ ПРОСТИ. НАКЪ НѢСТЬ ЧЛѢВѢКЪ, ИЖЕ ЖИВЪ, БѢДЕТЪ, И НЕ СОГРѢШИТЪ: ТЫ БО ЕДИНЪ КРОМѢ ГРѢХА, ПРАВДА ТВОА ПРАВДА ВО ВѢКИ И СЛОВО ТВОЕ ИСТИНА: ВОЗГЛАСЪ: НАКЪ ТЫ ЕСИ ВОСКРѢНІЕ, И ЖИВОТЪ, И ПОКОИ, ОУСОПШИХЪ РАБЪЗ ТВОИХЪ: ИМКЪ: ХРТЕ БЖЕ, НАШЪ, И ТЕБѢ СЛАВЪ ВОЗСЫЛАЕМЪ, СОБЕЗНАЧАЛНЫМЪ ТВОИМЪ ѠЦЕМЪ, И ПРЕСТЪМЪ, И БЛГИМЪ, И ЖИВОТВОРАЩИМЪ ТВОИМЪ ДХѠМЪ, НЫНѢ И ПРИСНѠ, И ВО ВѢКИ ВѢКОВЪЗ: ЛЫКЪ: АМИНЪ.

Ектенијата всушност претставува дијалог помеѓу свештеникот и народот во кој се молат за упокоените. Читајќи ја молитвата бже дхѠвѠз... свештеникот укажува на Божјата победа над смртта и врз основа на тоа заедно со народот бара прошка на гревовите на починатите, потенцирајќи

на Божјата безгрешност и човечката грешност. Во возгласот на молитвата се прославува Света Троица и се констатира дека и човековата смрт и воскресението се во власт на Бога.

ГЛАГОЛЕТЪ СЩЕНЫКЪ: ПРѢМЪДРОСТЪ: ЕКЛИСИАРХЪ: ЧТНѢИШЮ ХЕРВѢИМЪ...
СЩЕНЫКЪ: СЛАВА ТЕБѢ, ХРТЕ БЖЕ, СЛАВА ТЕБѢ... ЕКЛИСИАРХЪ: СЛАВА И НЫНѢ... ГДИ
ПОМИЛВИ, ТРИЖДИ, И БЛГВИ. СЩЕНЫКЪ ТВОРИТЪ ШПѢСТЪ ЗА ОУСОПШИХЪ:

Отпуст:

ВОСКРѢСЫН, ИЗЪ МЕРТВЫХЪ ХРТОСЪ ИСТИННЫИ БГЪ НАШЪ, МЛИТВАМИ ПРЕТѢА
СВОЕА МТЕРЕ, СТЫХЪ СЛАВНЫХЪ И ВСЕХВАЛНЫХЪ, АПЛЪ, ПРЕПОДОВНЫХЪ И
БГНОСНЫХЪ ОЦЪ НАШЫХЪ, И ВСѢХЪ СТЫХЪ, ДШЫ, Ш НАСЪ ПРЕСТАВЛИХСА РАБЪ
СВОИХЪ, ВЪ СЕЛЕНИХЪ ПРАВЕДНИХЪ ОУЧИНИТЪ, ВЪ НѢДРѢХЪ АВРААМА ОУПОКОИТЪ, И
НАСЪ ПОМИЛѢЕТЪ ТАКЪ БЛГЪ И ЧЛѢВКОЛЮБЕЦЪ.

ПО СИХЪ ЖЕ ГЛАГОЛЕТЪ СІЕ: ВѢЧНАА ПАМАТЪ, ДОСТОВАЖЕНІИ ОЦЫ И БРАТІА
НАШИ, ПРИСНѢВОСПОМИНАЕМИ, ТРИЖДИ. ТАЖЕ ГЛЕТЪ САМЪ СЩЕННИКЪ И ПРОЧИИ
БРАТІА: БГЪ ДА ОУБЛАЖИТЪ И ОУПОКОИТЪ, ИХЪ И НАСЪ, ПОМИЛѢЕТЪ ТАКЪ БЛАГЪ И
ЧЕЛОВѢКОЛЮБЕЦЪ.

КОНЕЦЪ И БГѢ СЛАВА

Во Отпустот се споменува Христовото воскресение како залог за сечие воскресение. Се просат молитвите од Божјата мајка и другите светители и се бара покој на душата во „преградките на Авраам“, каде што според библиското верување и начин на изразување престојуваат праведниците.

По Отпустот има кратко упатство, или повеќе поука за важноста на Поменикот и постојаното споменување на имињата на починатите. На крајот од чинот стои запис за година:

✠ АШЪГ ІѢЛІА КѢ (1863 јули 29)

Руската редакција на црковнословенскиот јазик со која е пишувана оваа *Парусија* ја потврдуваат следниве примери:

1. ж > оу: ДШѢ, МОЛИТВѢ, БДѢТЪ, СЛАВѢ;
2. а > а: БЕЗНАЧАЛНЫМЪ;
3. ѣ > е: ПРЕГРѢШЕНІЮ, ПРЕСВАТЫМЪ, ПРЕЧИСТЫА;
4. Вокализација з > о: СОГРѢШЕНІЕ, СОДѢАНОЕ, СОГРѢШИТЪ, ВОСКРѢНІЕ, СОВЕЗНАЧАЛНЫМЪ;
5. Вокализација ь > е: ЧЕЛОВѢКОЛЮБЕЦЪ, КОНЕЦЪ;

6. Замена на вокалното р со ер: мѣртвѣхъ, смѣрть;

7. Појава на полногласие: чѣловѣколѣбецъ;

8. Правилна употреба на еровите во финална позиција: адъ, животъ, чѣловѣкъ, смѣрть, болѣзнь, пѣчаль;

9. Под јужнословенско влијание се премините:

- *tj > џ: сѣѣныкъ;

- *dj > жд: рождшаа.

Запишувачите кои ги запишувале имињата строго воделе сметка да биде нагласен и црковниот чин на покојникот кога се работи за клирици, но сосем природно, како што биле пријавувани, без азбучен ред. Во списокот на мирјаните нема класификација според полот, ниту според азбучниот ред, што, пак, денес, од научен аспект би било многу попрегледно и попрактично при евиденцијата и проучувањата на имињата. За жал, некои имиња се тешко читливи од различни причини.

Имиња на починати архиереи:

анѣимъ архиереи, мѣлетиа архиереи, панаретъ архиереи, парѣенїа архиереи

Имиња на починати јеромонаси:

гаврилъ јеромонахъ, григориа јеромонахъ (2x), ефросинъ јеромонахъ, козма јеромонахъ, киприанъ јеромонахъ (2x), макарїа јеромонахъ, неѡфитъ јеромонахъ, прокопїа јеромонахъ, самонлъ јеромонахъ, самѣилъ јеромонахъ, сѣрафимъ јеромонахъ, симѡнъ јеромонахъ (2x), спирidonъ јеромонахъ, тѣѡфанъ јеромонахъ

Имиња на починати свештеници:

гѣѡргїа ѣреи, димитриа ѣреи, евстатиа ѣреи, ѡѡаннъ ѣреи, мартинъ ѣреи, петре ѣреи

Имиња на починати монаси:

иларїонъ монахъ, митрофанъ монахъ, онѡфриа монахъ, паисиа монахъ, харитонъ монахъ

Имиња на починати монахињи:

вирсавиа монахина, кїракиа монахина, магдалина монахина, пѣлагїа монахина, стѣфанида монахина

Машки имиња на починати мирјани:

аврамъ, ангеле, андонъ (3x), анѣле, андреа, андрѣа, апостолъ (4x), богданъ, божинъ (3x), вѣѡв, василе (2x), веланъ (2x), герасимъ, геѡргиа (3x), грѣѡв, грѣне (2x), грѣнѡ, дабе, даманъ, дане, данилъ (2x), деѡв, диле, димитриа, димитрѣа (5x), димкѡ (2x), динкѡ, дичо, доичинъ (2x), дѣкѡ (2x), ѣинѡ, ѣоре, ѣрчинъ, еманѣилъ, иванъ, исакъ, илиа (2x), илѣа, иѡе поклоникъ, исо, исанлъ, исианъ, иѡаннъ (2x), иѡанъ (4x), иѡе (2x), иѡсифъ (3x), калино, калинѡ, караца, кипрѡ, киракъ, китанъ, костадинъ (3x), костѡ, крсте (2x), кѣзманъ (3x), лазаръ (2x), максимъ, мале, мананлъ, маркѡ (2x), мате, маѣимъ, менѡ, мирко, мирче, митре, миѣанлъ (2x), миланъ, наѡмъ (2x), неѡв, никола, ѡе, ѡкола, павле (2x), пандилъ, паѣнъ, петко, петре (3x), ристе, ристо, ристѡ, силанъ, симонъ (2x), симанъ, синадинъ, смиле, смилкѡ, сотиръ, спасенъ (3x), србинъ (2x), станиша (2x), станко, стефанъ, стефѡ, столе, стоанъ (5x), темелкѡ, тодоръ (2x), трианъ (2x), траанъ (4x), трипѣнъ, трпе (4x), трпкѡ, трпѡ, трпе, ѣкимъ, ѣѣимъ, ѣанакѣа, ѣанне (2x), анне, цветанъ, цветкѡ, ѣеѡдоръ, ѣома

Женски имиња на починати мирјанки:

аѣѣлика, алеѣандра, анна, аѣка, блажна (2x), божана, василиа, василѣа, велика (3x), велана, владимира, гаита, грозда, дафина, деѡа (2x), деѣка, деѡпа, деѡпина, дилберка, донка, доста (3x), дѣнаѡа, екатерина, елена, зѣна, иѡана, илѡана, иѡана, караѣилка, ката (2x), кита, краина, кѡраца, макрина, марѣа, менка (3x), мивѣѣа презвитера, милка, митра (4x), налѣа, петкана, петра (3x), риста, роса, соѣѣа (2x), спаса, стамена, сѡсана (2x), темана, тоска, трена, трендаѣилка (2x), трпана, трѡпана, цвета, аѣлика.

Според годината по нив, но и според нацртот на графемите некои имиња се допишани подоцна, на пример: *Драѣѡљуб 1933*, *Зора 1932*, *Сара 1931*, а има и други имиња запишани на несоодветни места од Поменикот. Извесни народни имиња запишани во овие *Парусии* се особено карактеристични и ги нема ни во Зборникот на Миладиновци, иако белешките потекнуваат од ист временски период.

На маргините од Поменикот покрај некои имиња со помалечки букви има допишано и година и место од каде потекнувало лицето, на пример: Ѧ велиѣа, Ѧ срѡани, Ѧ карѡѣница, Ѧ кладникъ и други.

На крајот од *Великаѣа ѣарусиѣа 1* има запис:

преписаса сиа великаа парѡсиа Ѧ старѡ на ѡѡѡ, во врема смиреѡагѡ оѣа и ѣѡмена, симеѡна архимандрита со повелѣѣниѡмъ ѣгѡ:

во лѣтѡ хѣѡѡѡ аѦѦѣг (1863)

авгѡстѡ ѦѦ (август 12)

Според примерот на овие Вечни поменици или Парусии денес постојат слични прирачници наречени Поменици, кои во себе содржат упатства за односот на верниците кон починатите, лични молитви за починатите и празни места за впишување на имиња. Слични се и книгите со списоци на починати познати по сrbизмот „читуљи“, од кои се читаат имиња на починати за време на јавни богослужби.

Самиот богослужбен чин, пак, кој се наоѓа во *Великаѿа ѿарусија 1* популарно се нарекува „Трисагија“ (Трисвето), или краток помен, кој според црковното правило се служи во домот на покојникот, пред да биде изнесен, но и на гробовите или во храмовите на деновите на Задушница, или по посебно барање на верниците.

Велика ѿарусија 2

Великаѿа ѿарусија 2 (Прилог 18.) е препис од 1864 година и е пишувачан на руска варијанта на црковнословенски јазик (Мошин, Опис бр. 90. Сп. Илиевски 1990: 30). Содржи 15 хартиени листа. Се чува во Архивот на Македонија.

На почетокот Поменикот содржи два записа, првиот е за припадноста, а вториот за времето кога е препишан.

Запис 1.:

сен споменикѿ монастырѿки нарицаемагѿ кернино храмѿ благовещеные пресватыа бѿѿы

Името на манастирот кернино запишано во записот со вокализација ѿ > ѿ може да упатува на претпоставка дека е пишувачан од руски писар, или под руско влијание.

Запис 2.:

преписаса сѿа великаа парѿсиа ѿ старѿ на новѿ, во време смиренегѿ оѿѿа и игѿмена смѿешна архимандрита, со повелѿбеніемѿ егѿ,

во лѿтѿ хѿтово аѿѿѿг феvрѿаріа кѿ (1863 февруари 25)

Структурата на ракописоти содржината на богослужбениот чин се идентични со оние на *Великаѿа ѿарусија 1* и лесно може да се забележи дека се препишувани една од друга, или, пак, од трета заедничка основа. Многу од имињата се повторуваат.

Имиња на архиереи:

анѿимѿ архіереи, мелетіа архіереи, панаретѿ архіереи, парѿеніа архіереи.

Некои имиња се забележува дека се внесени доста подоцна: *Ванђел*, *Драгољуб*, *Киѝро*, *Сарафила од Госѝивар* и други, а некои се запишани и на несоодветни места од различни раце.

Како во случајот со Великата парусија 1, така и овде, покрај некои од имињата, од страните на Поменикот, со помалечки букви се запишани и години и места од каде потекнуваат починатите, на пример: ѿ карѝница, ѿ кладникѝ, ѿ мидимѝи, таимиѝа и други.

Од имињата запишани во Парусиите многу воочливо може да се забележи кои имиња биле најчесто употребувани меѓу народот (со таа цел и се повторувани при расчитувањето, онолку пати колку што се и запишани во Поменикот) во тој период, како: апостолаз, василе, веланѝ, димитрија, митре, спасенѝ и неколку останати од машките и: менка, митра, петра, софија и други од женските имиња, очигледно популарни во тоа време. Употреба на името србинѝ, пак, во контекст на случувањата помеѓу црковните пропаганди на овие простори во 19. век, може да укажува на наклонетоста на одреденото семејство во кое е дадено тоа име кон српската црковно-училишна јурисдикција во Западна Македонија.

Покрај преземените имиња најчесто од грчко потекло, словенските преводи, обнародените форми и чисто народните имиња, во ономастиката во 19. век, од кога е и овој ракопис, се забележува и влијанието и на турскиот јазик, за што во Помеников сведочат имиња како: караѝа, земрија и други, кои не се изолирани примери на христијани со имиња карактеристични за припадници на муслиманската вероисповест. Иако поретки, такви примери има и до денес, секако, помеѓу повозрасното население, на пример името Гулфида(н), регистрирано во кичевското село Малкоец, како име на христијанка погребана во православните христијански гробишта во истото село во 2017 година.

Ако се направи споредба со денешната тенденција да се даваат имиња во нивната чиста словенска транскрипција или превод, или, пак, под културолошко влијание според транскрипцијата на некој од западните јазици, а најчесто од нивната основа во грчкиот и латинскиот јазик, во минатото, конкретно во 19. и почетокот на 20. век, имињата се во многу поголема мера народни, или во нивната обнародена форма на изговор и запишување, а често и позајмени од други словенски средини кои преку црковно-училишната и државната администрација имале влијание во овој регион. Често се употребуваат библиски имиња, а има хипокористици и слично.

Вечен ѝоменик на Васил Икономов

Ракописот *Вечен ѝоменик на Васил Икономов* (Прилог 19.) е препис кој потекнува од 1885 година и пишуван е на хартија на руско - македонски црковнословенски јазик (Мошин, *Оѝис* бр. 91, Сп. Илиевски 1990:

30). Ракописот содржи 25 листа со формат 8 и се чува во Архивот на Македонија. Од палеографски аспект во очи паѓа краснописот на главниот преписувач, како и умешноста во систематизацијата и класификацијата на текстовите и имињата. За разлика од него, останатите раце не воделе сметка за овие перформанси.

Структурата на Поменикот е иста како и на двете претходни Парусии, а на почетокот има два записа:

Запис 1.:

настоаџии вѣчньи поманикѣ, преписаса ѿ старо на ново, во време настоатела (игѣмена) и архимандрита обывтела сегѡ оца господина софрониа

Запис 2. (на левата маргина, вертикално од долу на горе):

Прѣйисася ойѣ В. Икономовѣ ѣрѣзь 1885 гоѡ. февр. 23

Под првиот запис има еден, во голема мера, избришан запис, кој според зачуваното од него може да се заклучи дека ги содржи истите податоци од вертикалниот запис наведен погоре:

... непотребный... 188... Мѣсяць февруарий 23 ий в обийѣль Пречистѣа Кѣрнино

Овој *Вечен ѣоменик* изобилува со имиња на починати, а за разлика од другите два, и со лични податоци поврзани со нив, најчесто читко и естетски убаво запишани на маргините покрај имињата. При описот и разработувањето на Парусијата ова овозможува лесна селекција на нејзините највпечатливи содржински и други елементи.

Имиња на починати архиереи (дѣвѣрски и кически митрополити):

антимѣ архиеереи, мелетѣи архиеереи, панаретѣ архиеереи, партени архиеереи

Имиња на починати јеромонаси (именна јеромонашески):

гавриль јеромонахѣ, григориѣ јеромонахѣ (2х), григориѣ јеромонахѣ (родомѣ ѿ село лѣзорополе), даниль јеромонахѣ (родомѣ галички), ефросинѣ јеромонахѣ (родомѣ отѣ лѣзорополе), козма јеромонахѣ (бившиѣ настоателѣ обитела сегѡ), кѣприанѣ јеромонахѣ, кѣприанѣ јеромонахѣ, макариѣ јеромонахѣ, неѡфитѣ јеромонахѣ, прокопиѣ јеромонахѣ, самѣиль јеромонахѣ, самѣилѣ јеромонахѣ, самшилѣ јеромонахѣ (1887 лешочки), сѣрафимѣ јеромонахѣ, симѣонѣ јеромонахѣ (игѣменѣ обывтела сегѡ, во време егѡ живописаса храмѣ сеи, родомѣ ѿ село лѣзорополе созданоски), софронѣ јеромонахѣ, софронѣ јеромонахѣ (настоателѣ сего свѣтаго обитела, родомѣ ѿ село вранѣница), спѣридонѣ јеромонахѣ (2х), миѣхѣилѣ јеромонахѣ (игѣменѣ дѣвѣрсагѡ обитела свѣтагѡ иѡанна пр. родомѣ отѣ село галичникѣ), теѡфанѣ јеромонахѣ, ѡѣѡдосѣи јеромонахѣ (игѣменѣ и создателѣ свѣтыѣ цркви обитела сегѡ).

Имиња на починати монаси (именна монашески):

Иларионз монахз, кѳрилз монахз (таткомѳ на хаджи Симеона отз село лажорополе), митрофанз монахз, неофитз монахз, онѳфрин монахз, паисиа монахз, самѳилз монахз (родомз ѿ тетовскамз околини многотрѳдившииса во обѳтеле семз), харитонз монахз

Имиња на починати монахињи (именна монахинѳхз):

вирсаѳиа монахина, каллиста монахина (родомз ѿ село вѳрждани), магдалина монахина, пелагиа монахина, стеѳанида монахина

Имиња на починати свештеници (именна мирскихз ѿѳеников):

гешургии ѳереи, димитрѳи ѳереи, димитрин ѳереи (со друг ракопис: с. Подвисѳ окт. 1895 г.), евстатиа ѳереи (икономз голѳмореканскии, родомз ѿ село величица), ѳваннз ѳереи (родомз ѿ село вранеѳица), квстадѳинз ѳереи (велица), мартинз ѳереи (икономз ѿ село лажорополе), ѳешѳилз ѳереи (со друг ракопис: убиѳен 1884 год.).

Имиња на починати мирјани (мирски именна):

антониа (ѿ село доленѳи белостенско, се однесува на кичевското село Бигор Доленѳи), благѳна (ѿ с. колариѳи), веланз (бачотз, слѳга обѳтеле сеѳо), грѳиш, димитрѳи (ѿ с. ижиѳа), тодорз (горните две имиѳа грѳио и теодорз братиа, ѿ село кракорница подарили едно св. еванѳелие златно), гѳурчинз (изѳранныи началникз, родомз ѿ село лажорополе), димитрина (ѿ село дѳхз), еѳда (сестрамѳ на ха симешна отз лажорополе), земриа (ѿ кичевѳица), миланз (ѿ реканска величица), петре (ѿ село дѳхз), неѳѳлкѳ (нечо слѳгата манаѳирскии), рѳменна презѳвитера (ѿ маѳрово), трааманз (ѿ ѳаголз), тренѳаѳилка (ѿ село леѳново), стоаманз, соѳѳиа (тетовски), темана (ѿ галичникз).

Некои имиња се забележува дека се запишани подоцна, пример:

киска, спасенз (*слуѳи на манаѳѳирскиа Чифлик*)

На некои места има наведено повеќе имиња и покрај нив вертикално има запис со податоци за нив, пример:

сите овѳа седомнаесетѳ имиѳа се ѿ село леѳново гостиварско писан мѳсеѳз јуѳиѳ 1922

Има и имиња кои што ги оставиле поклоници од подалечни православни земји, пример:

Василије (Кубанскаѳ област. Россѳа).

Некои имиња се од значително подоцнежен период, пример:

Сара (Тешово 1933).

Од податоците поврзани со имињата, повторно се потврдува фактот дека овој манастир имал регионално значење, а тоа го сведочат наведените имиња на починати со потекло од Кичевско, Реканско, Дебарско, Мавровско, Полошко, Битолско и Прилепско и други. *Вечниџе ѿмениици (Паруси)*, пак, сведочат за надежта на човекот во вечното, исконското верување дека сè што е создадено е создадено за вечен живот и постоење преку заедницата со вечниот Создател.

Правило на свети Сѳирidon Тримијунѳски

Правилоѿо на свети Сѳирidon еѳиској Тримијунѳски (Прилог 20.) е препис од 1886 година (Мошин, Опис бр. 72, Сп. Илиевски 1990: 30). Текстот на богослужбата е пишуван на руска варијанта на црковнословенски јазик, на хартија 20, 7 x 17, 1 + 17 лист, а од кои 13 – 17 се празни. Се чува во Историскиот архив во Охрид.

Богослужбата започнува со Голема Вечерна: блаженз мѳжз..., на господи воззвѳахз... 8 стихири, глас 1.: неѳныхз чинѳвз радованїе... и другите. На слава, и нынѳ...: бѳоначальнымз мановенїемз... По Входот следува Прокимен на денот и три Паримии. На Литиските стихири, на слава...: преподобне очѳе..., на и нынѳ...: вертепе блѳоѳкрасиса... На Стиховни стихири, на глас 5.: радѳиса архїереѳвз правило... и останатите. На слава... глас 2.: стїтелеи вѳестевенныи сосѳдз... на и нынѳ...: се време приближиса спасенїа нашеѳо... Тропар, глас 1.: собора перваѳо показалса еси поборникз...

На Утрената, на богз господь... Тропарот на светителот двапати и на и нынѳ...: Богородичен, па катизми. Прв седален, глас 1.: градите вси вѳрнїи воистинѳ..., слава...: спѳридѳне премѳдре..., и нынѳ...: марїе чѳтное... Втор Седален, глас. 8.: сѳенноначальствомз истиннымз... слава...: авраанѳвѳ станполюбномѳ правѳ ты оѳподовѳса..., и нынѳ...: премѳдрѳстз и слово... По Полиелеите се пеат Тропарите, глас 5.: алѳгелское множество... и останатите, со припев: блѳословенз еси гди, наѳчимса спѳрдѳна пѳти. На слава...: поклонимса оѳѳ..., и нынѳ...: живоподателнаа оѳтроба твоа... Ако се следи Типикот на светителските празници, пеењето на овие тропари е специфика во богослужбата посветена на овој светител. Следува мала Ектенија и Седален, глас 3.: смїѳо прѳтворилз еси..., слава...: цареви и таиникѳвз..., и нынѳ...: ѳакѳ дѳѳ и единѳ вѳ женахз... Степени и Прокимен, глас 4.: чѳтна рѳдз гдѳемз..., всакое дыѳанїе... Евангелие и 50. псалм, па стихира, глас 4.: прѳславное всемѳдре житїе твоѳе... Светилен: славно краситсѳ днесз свѳтозарное торѳество... Хвалитни стихири 4, глас

1.: д̄ховнѣ оучреждающеѣ днесѣ братіе... и другите. На слава..., глас, 4.: преподобне очѣ..., и нынѣ...: все оупованіе наше... Големо Славословие, Тропар и упатства за Литургијата.

Главниот мотив во стихирите на богослужбата на свети Спиридон Чудотворец е, секако, неговата одбрана на догмата на Света Троица на 1. Вселенски собор, пред сè чудото со тулата, но и добродетелите што го краселе како архиереј и подвижник. Од истата причина во иконографијата се слика заедно со свети Николај Чудотворец, кој исто така учествува на 1. Вселенски собор при полемиката со аријаните, а кон тоа придонесла и календарската близина на деновите кои им се посветени.

На крајот од ракописот има запис дека е напишан од страна на Васил Икономов од Лазарополе во 1886 година во месец април, а нацртот на графемите во богослужбениот текст и ракописот на записот го потврдуваат тоа, бидејќи се совпаѓаат со оние на *Вечниоѡ ѡменик* препишан од страна на истиот писар, познат по своите калиграфски квалитети:

...Василиј А. Икономовъ... въ с. Лазарѡполе 1886 ѡод. Аѡрилий

Руската редакција на црковнословенскиот јазик на овој ракопис се претставува преку примерите:

1. ж > ѡ: мѡжз л. 1, рѡками л. 2, прѣмѡдрїи л. 4, сосѡдз л. 6;
2. а > а: чадд л. 2, б̄гоначалнымз л. 3;
3. ѣ > е: прѣмѡдрость л. 8, прѣславное л. 10, преподобне л. 12;
4. Правилна употреба на еровите: градз л. 2, наслѣдникз л. 5, пѣснь л. 3, прѣдстатель л. 11;
5. Вокализација з > о: возвахз л. 1, вопросилз л. 2, воистинѡ л. 7;
6. . Преминна вокалното р > ер: оутвержденїе л. 3, держимомѡ л. 5, смѣрти л. 8
7. Под јужнословенско влијание:
 - *tj > ѡ: ѡсващенз л. 2, ношїѡ л. 6;
 - *dj > жд: оутвержденїе л. 5, л. 10, рожденномѡ л. 9, зиждителя л. 10.

Празникот на свети Спиридон Тримитунтски Чудотворец се одбележува на 25./12. 12., а неговото нераспаднато тело почива на островот Крф. Занагачискиот еснаф овој светител го смета за заштитник на чевларите, додека, пак, Марко Цепенков запишал дека свети Спиридон и свети Андонија (се мисли на свети Антониј) биле „да лекуат улаите“. Во Дебарско-кичевската епархија овој светител како домашна слава го празнуваат 37 семејства, најчесто со влашко потекло (Никовски 2014: 291).

Во врска со свети Спиридон, Блаже Конески во Прилеп запишал едно предание:

„Некогаш немало ден, немало ноќ: сејго било шемница. Коа рекол Госјо да биди, зел свей Сјириден една жерамийка – ја сџиснал вака в рака. По божја џовела водаџа си се одделила и џагнала долу. А над жерамийкаџа осџанало свейлина“.

Во записот се запишани особеностите на говорот. Името *Сјиридон* народната етимологија го преправила во *Сјириден* според имињата на празниците како *Велиден*, *Пейровден*, *Илинден* (Конески 2018: 219). Чудото на свети Спиридон со тулата, правејќи анахронизам и без доволно богословско познавање, народот го сместил во библиското собитие на создавањето на светот.

Служба на свейи Наум Охридски

Ракописот Служба на свети Наум Охридски (Прилог 21.) содржи 12 хартиени листа и е напишан на руски црковнословенски јазик. Пронајден е во манастирот *Свейа Пречиста Кичевска*. Сужбата всушност е запишана во бугарска училишна тетратка печатена во Солун. На насловната страна, каде што вообичаено во тетратките се запишува име и презиме на ученикот и наставен предмет за кој се користи тетратката, стои запис:

слџба сџомџ наџмџ охридскомџ
писал. свџщеникџ георги. п. анџеловџ
слатино 1904 фџрвори 25

Богослужбата започнува со Голема Вечерна, на господи воззваџ... стихири, глас 2.: киими пџсненными... и другите. На слава, глас 6.: премџдрости блџдатель... и нынџ...: кто тебе...По Входот следува Прокимен на денот и три Паримии.Литиски стихири: свџздџ бџосвџтлџю... и останатите, на слава...: прџбене оче..., на и нынџ...: блџимџ та бџе дџбо... На Стиховни стихири, на глас 5.: радџиса мџсикџи свџтильничџ... и останатите. На слава... глас 8.: молџвы житџнскџа... на и нынџ...: безнџвџстанаа дџво... Тропар, глас 4.: мџрџ џставџлџ еси...

На Утрената, на богџ господџ... Тропарот на светителот двапати и на и нынџ...: Богородичен, па катизми. Прв седален, глас 3.: нынџ краснџиши..., слава...: истиот, и нынџ...: красоте дџвџства... Втор Седален, глас. 1.: самодџлатель чџдџсџ... слава...: истиот, и нынџ...: марџе чџстное... По Полиелеите, следува мала Ектенија и Седален, глас 4...: подраџатель апостоловџ..., слава...:истиот, и нынџ...: оџдивиса џџсифџ... Степени и

Прокимен, глас 4.: чѣстна прѣ. гдѣмъ..., всакоє дыханіе... Евангелие и 50. псалм, па стихира, глас 6.: изліаса бл҃годать... Канон со Седален, глас 8.: ѱако мѣдръ и быстроуменъ..., слава: истиот, и нынѣ: небеснѣю дверъ... Кондак, глас 3.: свѣтлыхъ подвигъ твоихъ... и Икос: штецъ нашъ..., па Светилен: посѣти хр҃тосъ..., слава: чѣдєсъ потока..., и нынѣ: б҃городителънице маріе... Хвалитни стихири, глас 4.: апостолѣвъ соображени... и другите. На слава..., глас, 8.: плодъ бж҃твенныхъ трѣдовъ..., и нынѣ...: бл҃гѣе пріими... Големо Славословие, Тропар и упатства за Литургија.

На крајот има запис:

попъ георги п: ангеловъ

*свѣщ. Георгѣи ѿоѣ ангеловъ оѿ село слашѣно охридско
ѿисана 1904 г. мѣсець фервори 25 и*

Главен мотив во стихирите посветени на свети Наум Охридски во неговата служба е неговата просветителска дејност како ученик на свети Кирил и свети Методиј и сотрудиик на свети Климент Охридски. Но, сепак, акцент се става и на неговиот монашки подвиг, како еден од основоположниците на монаштвото на овие простори.

Руската редакција на црковнословенскиот јазик на овој ракопис се манифестира во примерите:

1. ж > ѝ: сосѣда л. 1., мѣжен л. 2., мѣчителен л. 9;
2. а > ѡ: чада л. 2.;
3. ѣ > е: прежде л. 2., превлажене л. 2., прелести л. 9., предстательнице л. 11.;
4. Правилна употреба на еровите: мѣрз л. 6, отецъ л. 9, плоть л. 4, бл҃годать л. 6;
5. Вокализација з > о: воскреси л. 8, восхвалю л. 9;
6. Вокализација ь > е: конецъ л. 13;
7. Преминна вокалното р > ер: оутверженіе л. 2., црковь л. 5, мѣртва л. 9;
8. Под јужнословенско влијание:
 - *tj > щ: помощами л. 8., помощница л. 9.;
 - *dj > жд: прежде л. 2., оутверженіе л. 2., наслажденіе л. 10.

Празникот на свети Наум Охридски се одбележува два пати во годината (зимски и летен свети Наум) на 05. 01/23. 12 и 03. 07/20. 06. Култот на овој светител значително е развиен во југозападниот дел на Македонија, но не како домашна слава, туку повеќе како именден,

особено во Охрид, каде што многумина ги носат имињата Наум, Номе, Номче, Номка и слично (Никовски 2014: 71-72).

Тефџер 1

Со развитокот на општожителното монаштво се појавила и потребата од таканаречена манастирска економија, т.е. начин на кој манастирот ќе може матреијално да се издржува и опстојува. На почетокот, секако, купопродажбата се одвивала во натура, но подоцна и со парични средства, а за кои неопходно било да се води потребна документација. Како резултат на таа потреба се појавиле манастирските тефтери преку кои братствата или сестринствата имале увид на финансиската и воопшто материјалната состојба на манастирот во кој живееле и од кој егзистирале.

Тефџероџ 1 (Прилог 22.) од манастирот *Светџа Пречистџа Кичевска* потекнува од втората половина на 19. век, содржи 19 хартиени листа, хартиени корици и има воден печат. Пишуван е на руски црковнословенски јазик и македонски говорен јазик. Содржински може да се подели на два дела: самите податоци од *Тефџероџ 1* и *Соноџ на Пресветџа Богородица*. Првиот дел е пишуван на македонски говорен јазик со црно мастило, а вториот на руска варијанта на црковнословенски со сино мастило. Ракописот се чува во библиотеката на Митрополијата на Дебарско-кичевската епархија (Илиевски 1990: 30).

Важно е да се нагласи дека, иако овој *Тефџер 1* е пронајден во Крининскиот манастир, според местата коишто се спомнуваат во него и насловот за долгови на манастирот, несомнено е дека потекнува од манастирот *Светџи Јован Биџорски*. Околностите под кои се нашол во Кичевско не се познати и можат да се темелат само на претпоставки.

На почетокот од ракописот има два црковнословенски записа, од чија, пак, содржина може да се заклучи дека тетратката од тефтерот била наменета за текст на житие, па подоцна искористена како тефтер, или пак, кориците и првите листови од житието биле ползувани како своевидна подврзија за тефтерот.

Запис 1.:

во славу стџа единосџннџа, животворащџа и нераздџлимџа трџџы оџа, и сна, и стагш дџха. аминз:

Запис 2.:

житие прешвџштџенџишемџ митрополџтџ дџворскомџ и крчовскомџ господинџ. г. нџ геннадџџ

Првиот дел се дели на наслови за приход, расход и долг на манастирот. Приходите се од села, празници, конкретни лица и слично.

Наслов за приходи:

теФтерз шо земаме отз година до година, начинаетса ѿ месеца иѢннїа
кД: лѢта,

хАѡѡБ

Приходи од села:

ѿ кутїата тресанечка зедофме ----- гр: --- ч̄е

ѿ кутїата Лазорополе ----- гр: --- т̄к

ѿ кутїата Врбенска ----- гр: --- р̄л

Приходи од празници:

на иванденъ м̄лтина зедофме ----- гр: --- б̄ѡкз

на петровденъ м̄лтина ѿ Галичникъ ----- гр: --- ф̄н

на ст̄ы илїа м̄лтина се собра ----- гр: --- т̄н

Приходи од конкретни лица:

ѡеофиль ѿ Цари – Град’донесе ----- гр: --- є̄

на иванденъ отъ турцыте м̄лтина ----- гр: --- т̄ли други.

Расходите се за најразлични намени, од исплата за физичка работа до намирници и сѣ друго што е неопходно за секојдневниот манастирски живот:

Наслов:

теФтерз шо харжиме за цѢла година, начинаетса, ѿ кД месеца иѢннїа

хАѡѡБ

Расходи:

стефану за аргатлукъ ----- гр: --- г̄

пазарлокъ во Гостивар ----- гр: --- с̄ис

на демчета еђюптинотъ ----- гр: --- т̄

за коньот шо го купихме ----- гр: --- х̄н

за граф’ шо купихме дадохме ----- гр: --- н̄и

кога доиде Владиката у Раичица харчъ ----- гр: --- н̄

кога доиде каимакамот’ у Раичица ----- гр: --- о̄ и останати расходи од различен вид.

Имајќи предвид дека финансиската состојба на манастирот варира-ла, долговите биле сосема вообичаени и се однесуваат главно на физич-ки и правни лица.

Главните наслови даваат податоци за намената на потрошените материјални средства и соодветните датуми и години, на пример:

настоаши тектеръ содрѡава слугите монастирски кои колкѡ е погоденъ за година 1888 априли 23, л. 1;

За бележвамъ слугите които и погагамъ ѿ 23 априли, 89, година, л. 9;

За бележвамъ слугите които и погагамъ за година 1892, априли 23, л. 42;

За бележвамъ слугите които погагамъ ѿ 23 априли, л. 68 и други.

Поднасловите содржат податоци за конкретното лице, услугата и количината која е потрошена, на пример:

Ника ѿ добреноиць, го главихме козаръ, за година гр = 550, л. 3;

Никола магеротъ е погоденъ за година гр = 650, л. 22;

Тодоръ ѿс = Белица е главенъ мом = за год = гр = 400, л. 40;

Алия сеименотъ е погоденъ за година гр = 1200, л. 103 и други.

Под секој понаслов се прокнижени и забележани трошоците за секој од месеците одделно.

Народниот јазик на којшто е пишуван споменикот го претставуваат примерите од различни видови на зборови и граматички категории: *бележвамъ, погагамъ, слугиѡе, главихме, магероѡъ, сеименоѡъ* (турцизмите како овој пример се вообичаени за говорниот јазик во овој период), *погоденъ* и други.

Ваквите тефтери даваат многу важни податоци за секојдневниот монастирски живот, основните човекови потреби и начинот на кој функционирала монастирската економија. Според тоа, ракописите може да бидат проучувани од различни научни аспекти и да станат важен извор за делувањето на манастирот *Свѡѡа Пречисѡѡа Кичевска* во втората половина на 19. век.

Други ракописи

За некои ракописи со сигурност се знае дека во одреден временски период се наоѓале во монастирската библиотека, но сега се наоѓаат или на друго место, или се изгубени и за нив се знае од делата на проучувачите на историјата на манастирот во кои се спомнуваат. Има неколку такви.

Во манастирот *Свѡѡа Пречисѡѡа Кичевска* своевремено се наоѓала *Иловичкаѡѡа крмчија* од 1262 година. Овој важен словенски ракопис Кирил Пејчиновиќ го зел од *Пречисѡѡа* и го однесол во *Марковиоѡѡ манастир*, од каде што подоцна најверојатно од страна на Михановиќ е пренесен во Хрватската академија во Загреб, бидејќи во 1844 година

ракописот веќе бил во неговата библиотека во Солун. Ова е најстариот словенски сочуван препис на номоканонот и претставува компилација од византиските правни зборници на Аристин и Зонара. Меѓу другото, во крмчијата се наоѓаат и прописи од црковниот собор организиран од страна на Охридскиот архиепископ Лав Пафлагонски (1036-1056), како и најстариот зачуван препис од толкувањето на Константинополскиот Символ на верата, од којшто се идентификувани само десетина јужнословенски преписи. Во подврзијата на овој ракопис Миклошиќ открил два пергаментни листа од глаголски Апостол од 12. век, коишто во науката се познати како како Михановиќеви односно Миклошиќеви листови (Поп-Атанасов 2017: 7-8).

Во Софиската народна библиотека под број 172 се чува еден Псалтир со последование од 14. – 15. век кој потекнува од манастирот *Пречиста*. Врз л. 188 од овој ракопис уште во далечната 1617 година некој запишал:

писа сиа шван. да се знае кога е зчиль 8 прѣтавь лето з і тисць рѣе
(Цоневъ Сп. Поп-Атанасов 1997: 135).

Во времето кога Петар Илиевски престојувал и истражувал во манастирот *Светѡа Пречистѡа Кичевска*, таму се наоѓал ракописен *Окѡих* од 16. век, неколку кодици и поменици (Поп-Атанасов 1997: 135). *Окѡихоѡи* имал 166 листа и бил пишуван приближно во истото време со *Крнинскиоѡи дамаскин*. Овој *Окѡих* бил пренесен во Историскиот архив во Охрид (Илиевски 1971: 52). Но, во описите на Мошин на македонските ракописи овој споменик го нема, ниту во Историскиот архив во Охрид, ниту во Архивот на Македонија, меѓу ракописите што се депонирани како сопственост на манастирот *Пречистѡа* (Мошин Сп. Поп-Атанасов 1997: 137).

Во научната средина познат е и *Кичевскиоѡи зборник* од 16. или самиот почеток на 17. век, судејќи според водените знаци на него, кој се наоѓа во Русија, а таму го има пренесено рускиот славист Александар Ф. Гилфердинг, кога ги обиколувал македонските и метохиските манастири, или кога го придружувала и неговата внука Марија Карлова. Во 1876 година од неговата збирка зборникот е пренесен во Хлудовата збирка под бр. 123, а сега во „Российская государственная библиотека“ во Москва, повторно под ист број. *Кичевскиоѡи зборник* е обемен ракопис со мешан состав, пишуван во две колони на 457 листа, формат кварто. Содржината му е енциклопедиска: богослужбена, поучна, црковноправна и богословска, и е поделена на шест дела. Иако со сигурност не може да се тврди дека зборникот потекнува од манастирот *Светѡа Пречистѡа Кичевска* има неоспорни докази дека во 18. век извесен период се наоѓал таму. Од записите на неговите marginи може да се следи историјата на движењето на овој споменик. Така, на л. 125' има запис од раката на Кирил Пејчиновиќ: таа книга за продаванѣ кои кѣ ѣ сака нека готви шсомз грошз нѣкаа коупи шт пшпа

кирила шт мнстрѡз прчсто крпно глаголаѡми велаѣимз и шсмз на десетз даѡтз пак ѡ малш спроти неа како ѡтз шна ста книжица. кирил неромонаѡ. Познато е дека Пејчиновиќ во Пречиста бил до 1880 година. Во 1801 година веќе бил игумен на Марковиот манастир во близина на Скопје. На л. 446' се потпишани и неговите ученици Тимотеј и Арсениј во 1839 година. На л. 451' има запис: сеи сти монастирз аѡанасиа (Лешок). Во 1854 година на лист 400 е потпишан Исаија поп Гавриловиќ од село Лешок. Всушност, тоа е и последниот запис во овој зборник на територијата на Македонија. Кирил Пејчиновиќ го имал и го користел зборникот околу педесет години. По неговата смрт во 1854 година ракописот останал во манастирот во Лешок. Во 1854 сѐ уште бил таму. На задниот капак стои запис на Гилфердинг: лешокз близз тѡтѡва. Иако правописот на зборникот е српски, којшто е вообичаен за балканските Словени во османлискиот период, па дури и за Романците во Влашко, јазичните особености на овој книжевен споменик јасно укажуваат на неговото македонско потекло (Илиевски 1996: 14-16).

Битно значење за следење на историјата на манастирот *Светѡа Пречистѡа Кичевска* има *Парусијаѡа (Вечен ѡоменик)* на архимандритот Симеон од 1846 година, која всушност е негов препис од постара Парусија. Од овој споменик останал следниот запис:

„И потом идеме возвѡстити вашей пречесности ѡакоже слишахомъ, отъ отецъ потрудившихся до конецъ въ святѡй обители сеи и ѡакоже обрѡтохомъ въ историовъ монастирскихъ еще билъ поставлень во врѡмѡя и повѡлениемъ царей христианскихъ.

Храмъ же естъ всему миру помощница и покровителница притекающѡя ей тплѡишею вѡрою и чистимъ сердцемъ получаетъ безчисленное изцѡление.

Изволила на мѡстѡ семъ почивати и чудеса содѡлашася и содѡваются непрѡстанно ѡакоже повѡдають старей монашѡскихъ и еже, сами видѡхомъ и очима нашими ѡаже отъ многихъ о единомъ да скажемъ, еже быстъ въ нашихъ временахъ.

Единою же воста единимъ безбожнымъ агарянинъ ѡакоже послѡжде сами друговъ его повѡдоша иду рече, разорою и опустошою мѡсто оно и идяше и хвалешеся со ѡаростѡю, великою гдѡ приходиши окаяне и ослѡплѡне и безумне; и гдѡ уви же естъ рука Господня и Божѡя матеръ; оле чудеса еще единимъ часомъ неминувшимъ путемъ постиже его казнъ Божѡя: ѡакоже ѡздаше на коня спаде и разбѡся съ глави до ногъ и возвратѡша его вспѡять мертвъ.

Въ иное время ины варвары многи восташа тѡмъ мисли еже озлоити и пакостъ сотворити на с-том семъ мѡстѡ они же ѡако послѡжде сами повѡдаху въ снѡ ѡавляся имъ нѡкая сила Божѡя молитвами прѡчистѡя Б-цы гонимо обступаѡми и отмѡтаѡми страхъ великъ творяшеся имъ, возбраня ко намѡренѡю ихъ дѡлу. Возбудишася и повѡдають другъ

други сонная іакоже в-димъ тожде и другый окаяній же они злобою еше держащимся, паки востаха и идяху іакоже мисляху творити, и еже видѣху во снѣ тожде и іавѣ показася имъ, послѣди же горчае первѣе гоними обступаеми възбраняеми со запрещенію великою множицею и ударенъ биша возвратишися тщи, не получиша желаемое.

Послѣжде нѣколикѡмъ лѣтомъ минувшимъ попущеніемъ Божіймъ грѣхъ ради нашихъ судби Божіи неизпитани приідоша ины сарацины и творяху велико озлобленіе людемъ иже обрѣтошася здѣ, и послѣжде и манастиръ зажгоша и изгорѣ весь до конца во лѣто отъ Христа 1843.

Точию оста церковь, но и они проклети варвари неугозноша гнѣва Божия различною смертию погибоша ни единъ не оста живъ, ни да тшетнаго своего дома достигоша и временная сея жизни лишишася“.

Од текстот може да се забележи дека препишувачот не препишал сѣ што нашол во постарите Парусии (Наревъ 1912: 11-12).

Оваа „тетратка“ *Мала ѡпарусија* се чини е истата што ја споменува и Ѓорче Петров, при што ја потенцира важноста на приложениот запис и дава негов опис во форма на скратено цитирање и прераскажување. Според него записот започнува со зборовите: „Оваа книга се напиша во времето на неговото повелание на смирениот отец игумен Теофил архимандрит со братството. Напишал смирениот многугрешен Симеон, свештеномонах син Кузманов од Лазарополе. 1847 мај 20“ (Петров 2016: 233-234). Ова е најверојатно и истата *Парусија* од 1847 година што детално ја опишува и Милетич како нумерирана од Србите под бр. 34. Тр. Милошевиќ, и ги приложува сите имиња запишани во неа (Милетич 1919: 34).

Друг важен споменик на кој за жал не може да му најде трагата е *Еванѣлието* коешто архимандрит Симеон ѡ го подарил на Марија Карлова. Имено, дваесет години по оној немил настан кога по наредба на митрополит Мелетиј биле запалени манастирските книги, манастирот *Свѣта Пречиста Кичевска* го посетиле Александар Гилфердинг и Марија Карлова. Во една своја статија, меѓу другото, во „Вѣстникъ Европы“ во 1870 година (јули, страна 178), Карлова за овој ракопис запишала: „Эта единственную книгу игумень охотно подарилъ намъ на память; то было какое-то рукописное евангеліе“. Што се случило понатаму со ова *Еванѣлие* не се знае (Наревъ 1912: 20-21).

Меѓу ракописите на Софиската народна библиотека се наоѓа еден ракопис од 16. век. Во описите на библиотеката, на страна 202, накратко се приложени и особините на овој споменик. Според селата кои се спомнуваат во него може да се претпостави дека потекнува од некоја црква во Западна Македонија. Составувачот на описот Цонев забележува дека во ракописот не се спомнува име на никој храм, но според некои белешки во него, тоа треба да е храмот *Усїение на Богородица*, манастирот во близина на град Кичево наречен *Пречиста* (Цоневъ, Сп. Наревъ

1912: 21). За жал, ова тврдење не може да се поткрепи со никакви послени докази и податоци, напротив, неколку други факти укажуваат токму на спротивното, т. е. дека овој ракопис не е од манастирот *Пречистџа*:

- храмовиот празник на манастирот не е Успение;
- никаде во ракописот не се наоѓа називот „Крнино“, а кој е присутен безмалку на сите книги кои потекнуваат или припаѓаат на овој манастир;
- најголемиот број од селата кои се спомнуваат се од Скопско, а Кичево се споменува само еднаш;
- во споменикот има забележано имиња на игумени од 16. век, но во тој список го нема името ниту на игуменот, ниту на монасите кога е изградена старата пречистанска црква (Наревъ 1912: 21-22).

Иако не потекнуваат директно од манастирот, но се поврзани со писмената традиција во Кичевијата, не може а да не се спомнат низата значајни словенски ракописи како, на пример *Биџолскиоџ џџриоџ* од 12. век, познат во науката како *Кичевски џџриоџ*, за кој се претпоставува дека е пишуван во црква или манастир *Светџи Врачи* во Кичевскиот крај. Во кичевското село Вранештица е пронајден *Вранешџичкиоџ аџосџол*, пергаментен ракопис од 13. век, додека во храмот *Светџи Аџанасџ* во село Премка, Тома Смиљаниќ во 1926 година пронашол повеќе ракописи, меѓу кои и два напишани на пергамент во 13. век – *Кичевскиоџ окџоџ* и *Премчанскиоџ џџребник*. Во Софиската народна библиотека под бр. 213 се чува фрагмент од *Посен џџриоџ* од 13. век, по потекло од Кичевско, додека друг *Посен џџриоџ* од овој крај, но од поново време (14. век), на Софиската академија џ испратил кичевскиот свештеник Николај Поп-Стефанов (Поп-Атанасов 1997: 137).

Сџари џечайџени книџи

Старите печатени богослужбени книги во манастирот *Светџа Пречистџа Кичевска* главно ја следат руската варијанта на црковнословенскиот јазик. Во македонската книжевна средина, а со тоа и во овој манастир, руските книги почнуваат масовно да доаѓаат по 1726 година, а на тој начин почнува да се шири и влијанието на руската редакција на црковнословенскиот јазик (Пипер 2000: 109). Оваа појава пред сѐ се однесува на црковната литература.

Историја на формирањето на оваа варијанта е слична со останатите црковнословенски јазични редакции. Имено, кога во време на кнез Владимир (во 988 година) рускиот народ се христијанизираше, византиските епископи и свештеници ги однеле и првите христијански книги на словенски јазик според наречјето на кои биле преведени на почетокот од

појавата на словенската писменост, но со текот на времето и во Русија се појавиле образовани луѓе кои добро го познавале грчкиот јазик и придонесле да се направат поравки и измени на старите преводи и да ја стандардизираат оваа црковнословенска јазична варијанта. Особен придонес во ваквите поправки на преводите има патријархот Никон, чија работа на преводите била одобрена на соборите во 1654, 1666 и 1667 година (Антоновъ 1912: 89-90).

Руската варијанта на црковнословенскиот јазик се карактеризира со развој на ж > оу а > ѓ, ѓа, правилна употреба на еровите, а има замена на ѓ со ѓ. Наместо прасловенските групи *tj и *dj се среќаваат ч и ж, иако почесто под јужнословенско влијание се чуваат и групите шт и жд (Угринова-Скаловска 1987: 32). Овие групи во најширока смисла свој корен влечат од светиклиментовата епоха (Савић 2016: 254).

Освен овие книги на руски црковнословенски јазик, во библиотеката на манастирот има, иако во значително помал број, и книги печатени на грчки, српски, бугарски и книги на турски јазик со арапско писмо. Во прилог на тезава ќе биде даден преглед на книжевниот фонд.

Заради подобра прегледност, манастирската стара печатена книжни-на ќе биде изложена во *Каталоџ* (Прилог 1.), а во посебен поднаслов ќе бидат опишани, според познатите податоци за нив, и оние стари печатени книги кои веќе не се наоѓаат во манастирската библиотека.

Записи во старите печатени книги

Автографските записи во ракописните споменици, но и во постарите печатени црковнословенски книги се честа појава. Овие белешки обично започнуваат со славословие на Бога и барање помош за започнатото дело, потоа следат податоци за пишувачот, кој обично ја нагласува својата скромност, за на крај да се дадат податоци за времето и местото на препишувањето (Миловска 2013: 7-9). Иако се пишувани според одреден (најчесто монашки) шематизам и содржат општи податоци, сепак нивното проучување нуди битни материјали за историјата и развојот на македонската стара книжевност.

Во старите печатени книги на манастирот *Светиа Пречиста Кичевска* записите се од различен вид, на пример: записи со историски податоци, записи со податоци за набавката на одредена книга, своевидни „проклетства“ за лицето кое евентуално би ја отуѓило книгата и разни други содржини.

За илустрација, на стара манастирска *Библија* пишува:

сия вьнѣлиа манастирска, храмъ благшвеніе крніиѡ, ѡѡкѣ (Илиевски 1990: 20-21).

На *Окѣиоих* 1. – 5. глас:

окиѣ с̄тыи книги, глаголаемыи октоихи: д̄: гласови, и донесе папа данилз іеромонахъ, кога беше во цариградъ, и поклоніе на манастирофъ, ѿ рѣки..., во 1864 іѣліи 8

с̄щєныи манастирз кѣчески, нарицаємыи крниннѡ

На *Псалѣир* од 1760 година, печатен во Киев, стои запис:

настоящютз ѡалтирз єсть ѿ манастирз крѣчоскии пречиставлаговѣщєнієпрєсѡалтыа богородицы, крниннѡ, во время ѿ хажѣ смєшнѡ лѡзоропольски, 1876= априли =

Запис на почетниот празен лист од подврзијата на Евангелие со толкување на свети блажени Теофилакт Охридски, печатено во Москва во 1764 година:

сиа єс євангелиє ѿ манастирз кически пречиста, нарицаємаа крнинѡ, кои да ѡ оукрадет или да ѡ продадет, или да ѡ аризат да є проклет от с̄таа троица и ѿ т̄и с̄т и б̄гоносни оци. игоумен архимандрит ѳєшдосиа аѡмг (Илиевски 1990: 21)

На *Пролог* печатен во Москва во 1843 година се наоѓа запис:

сын с̄тыи книги, глаголемыи пролози, сѣть, с̄тагѡ, манастира, крѡвскагѡ, нарицаємыи крниннѡ, сѡ кѡпени во время оца нашегѡ игѡмена, смєшнѡ, архимандрита аще нѣктѡ... чєловѣкз оукрасти или инємз дати, да є проклатз: ѿ т̄и: с̄тыхъ и богоносныхъ оцъ и ѿ насъ братїа манастирски: 1866: септємврїа

и донесе папа миѡаилз

Како што може да се забележи, јазикот на овие записи е народен, но под силно влијание на црковнословенскиот, како знак на висок стил на пишување, сакралност и образованост на пишувачот.

Секако, најголемо внимание предизвикува записот (Прилог 24.) во книгата „Сочиненїа святаго Димитрїа Ростовскогѡ“, част I – III, Кїєвъ 1857, а препишан од Акатист на Прєсвєта Богородица (Илиевски 1990: 17). Овој запис се наоѓа на крајот од оваа стара печатена книга и во целост гласи:

во лѣто отъ хр̄та афни, вонєдѣлю, патѡуѡу свѡтыа чєтирдєсѡтници, бысть велїє запоустѣнїє свѡтыа обитєли нашєа, єгда слѡужахъ бжєстєннѡуѡу литѡургїѡу и поахъ хєроуѡвимскоуѡу пѣснь внєзапоуѡу внидє брать аѡєркіи и возѡєсти ма со стархѡмъ, ѡако придоша множєство бєзѡбжихъ во запоустѣнїа свѡтїа обитєли. вѡахъ со стрѡхѡмъ чѡшоу гс̄днѡу иже сѡ нимъ трєбѡуѡщихъ и братїа, нахѡдащєса во свѡтоуѡу цєрковъ, отшєдшимъ во сєѡєрнѡуѡу стрѡнѡу

манастирскоуто и обрѣтом мѣсто и довершихомз божественоуто литоургию и причестихомса насз дванадесатз понеже на дѣахомса смерти и пребихомз тоу дондеже одшедши безбожнихз и возвратихомса во сватыа обители и оузрихомз веліе запоустѣніе и церков горашз, оставши братіа во сті обителз паисіе, евноубіе, аверкіе, приаша вѣнацз моученически обрѣтохомз мертва тѣлеса во поусто мѣсто господинецз, близз источника на воспоминаніе многогрѣшныи

пахомїи

сіе преписа са бжественнаго акаѳиста благовѣщеніе сватыа богородицы. ристо соудникз.

Записот, секако, дава историски податоци, но неговото теолошко значење доаѓа во прв план, бидејќи токму врз основа на овој запис тројцата монаси од манастирот *Светѡа Пречистѡа Кичевска*, Евнувиј, Пајсиј и Аверкиј, од страна на МПЦ – ОА, на 02. 08. 2012 година ќе бидат вброени во редот на светителите, т.е. ќе бидат канонизирани. Жанровски анализиран, иако краток, овој запис многу потсетува на христијанската житијна литература.

НАТПИСИ И ЛЕТОПИСИ ОД МАНАСТИРОТ

Многу битни и неизоставни елементи на секој православен христијански храм се светите слики – фреските и иконите (εἰκόνες, *imagines*). Тие служат да го поучат народот и видливо да ја изложат целокупната историја на христијанската црква и потсетувајќи на силната вера, длабоката побожност и моралната големина на хероите од минатото на христијанството да го подигнат духот верниците и да ги насочат да одат по истиот пат (Мирковиќ 2004: 217). Фреските и иконите имаат и друго, светотаинско значење, а тоа е со нивното присуство да го претстават живото присуство и заедница на земната и небесната црква како една Црква, единство на сите со Христос (главата на Црквата) и единство на верните меѓу себе воспоставено преку единството со Христос на Литургијата.

На фреските и иконите уште одамна се појавиле натписи со одредени пораки во видови на текстови испишани на самата фреска или икона, или текстови на книги или свитоци кои ги држат светителите, било да се тоа монаси, ангели, други светители или композиции на сцени од празници (Пурић 2010: 7-8). Овие натписи дополнително ја објаснуваат пораката што ја носи ликот или композицијата.

Но, постои и еден друг вид на натписи (и записи, кога се однесува на книга) кои повеќе или помалку излегуваат од контекстот на фреската или иконата и носат лични податоци или размисли на сликарот или пишувачот. Овие записи и натписи биле составени конвенционално или вдахновено, философски или наивно составени. Некогаш напишаното врз книга, икона, фреска, кандило, црковен сад, сид на храм, надгробна плоча и слично, кажува многу за личноста која го оставила, нејзиното расположение, карактер и состојбата во која се наоѓала воопшто. Некогаш пак, записите и натписите се летописни белешки и го сликаат животот во минатото (Угринова-Скаловска 1975: 6-7). Како такви, летописните натписи се битен извор за историјата како наука и минатото на конкретниот сакрален објект.

Манастирот *Свети Пречисти Кичевска* има богат живопис и значителен број на икони на кои зографот прецизно ги запишал имињата на светителите, композициите, пораките врз книгите и свитоците во рацете на ликовите и дијалозите, па оставил солиден јазичен, културен и богословски материјал за обработка. Особен, пак, интерес предизвикува вториот вид на записи, поврзани со иконографот, дарителот, времето, околностите и слично, кои, како што беше кажано, често отстапуваат

од нормата на првите видови натписи, а освен врз фреските и иконите, ги има и врз други црковни предмети од различен материјал. Јазикот на сигнатурите, книгите и свитоците на фреските и иконите е црковнословенски во неговата печатена руска варијанта, а летописните и другите авторски натписи имаат, пак, повеќе елементи од живиот народен говор. Затоа, Блаже Конески со право ќе забележи дека од голема полза би било споредувањето на јазичните особености на натписите врз фреските со оние од ракописите во дадената епоха, особено кога тие можат да се лоцираат и поблиску да се датираат (Конески 1970: 103).

Натписи врз фреските во храмот

Богатиот живопис што го овозможила големината на манастирската црква носи и обемна содржина на натписи од секаков вид, особено во олтарниот дел и бродот на храмот (наосот), бидејќи како што беше нагласено, притворот на храмот (пронаосот) најверојатно од материјални причини останал нефрескописан.

Олтар на храмот

Познато е дека олтарот (alta, ara, возвишен жртвеник) се смета за најсветото место во храмот, бидејќи во него се служат најсветите свештенодејствија. Најглавен и најважен дел на олтарот е Светиот престол. Врз него се служи новозаветната бескрвна жртва, со што на светата Евхаристија во вид на леб и вино е присутен самиот Христос. Новозаветната жртва е центар на целото искупително дело и на сето богослужение, поради што ниту една црква не може, а да нема олтар (Мирковиќ 2004: 133-134). Композициите и натписите во олтарот се избрани така што со своето присуство визуелно влијаат на свештенослужителите додека богослужат, ја принесуваат жртвата и претстојат пред верниот народ. Ова се однесува пред сè на остварувањата во централните места на главните делови на олтарот: апсидалниот дел, жртвеникот и гакониконот.

Композицијата на која се насликани архиереите ја сочинуваат осум фигури кои се поставени лево и десно од централно поставената книга на која се наоѓа ктиторскиот натпис. Сите архиереи со претставени како благословуваат со десната рака, а во левата држат свиток со литургиски текст.

Свети Спиридон Тримитунтски:

еще приносимъ ти словеснѣю сѣю и безкровнѣю службѣхъ, и просимъ

Овие почетни зборови од молитвата пред претворањето на Даровите. Целиот текст на молитвата гласи:

„Уште ти ја принесуваме оваа словесна и бескрвна жртва, и просиме и молиме, и умилно бараме, испрати го твојот Свет Дух на нас и на овие предложени дарови.

И направи го овој леб чесна тело на твојот Христос. Амин.

А тоа што е во оваа чаша, чесна крв на твојот Христос. Амин.

Ги претвори со Твојот Свет Дух. Амин. Амин. Амин“ (Служ. 1998: 229-231).

Како што може да се констатира нејзината содржина укажува дека на Бога треба да му се принесуваат не крвни жртви, па не дури ни материјални плодови, туку чисто принесување на нашиот дух, принесување на зборови кои извираат од највозвишеното во човекот, т. е. неговиот дух. Уште древното јудејство знаело за тоа. Кај пророците многу често се нагласува дека Бог нерадо гледа на сепалениците (Пример: Ис. 1, 11-15), а бара милост, скрушено и смирено срце (Ос. 6, 6; Пс. 50). За духовната служба пишува и апостол Петар (1Петр. 2, 5), а за словесната служба апостол Павле (Рим. 12, 1). Од светоотечката литература за ова може да се најде во Втората Апологија на свети Јустин (гл. 8.), во 13. Послание на Атинагора и во 5. Катихеза на свети Кирил Ерусалимски (Керн 2013: 219-220).

Свети Николај Мирликиски:

иже оѣщяа сѣа и согласныа даробавыи намъ млѣтвы

Ова е почетокот од молитвата на 3. Антифон и нејзиниот текст е следниот:

„Господи, ти кој си ни ги дарувал овие заеднички и согласни молитви и си ветил дека на двајца или тројца, собрани во твоето име, ќе им ги исполниш прозбите; ти самиот и сега исполни ги, на полезно, прозбите на твоите раби, давајќи им во овој век познавање на твојата вистина, а во идниот дарувајќи им вечен живот. Зашто, си добар и човекољубец Бог, и тебе слава ти вознесуваме, на Отецот и Синот и Светиот Дух, сега и секогаш и во вечни векови. Амин“ (Служ. 1998: 169-171).

Овие молитви, како и поголемиот број од денешните молитви од Литургијата (освен Заамвоната молитва), припаѓаат на таканаречените „тајни молитви“, или подобро речено мистични, доверливи молитви. Во минатото таа практика не била применувана, бидејќи ранохристијанската богословска мисла гледа на народот како на активен учесник во Тајната, како на своевиден сослужител, а никако како на пасивен посетител на храмот, некаков набљудувач или слушател (Керн 2013: 153).

Свети Григориј Богослов:

бже сѣын, иже во сѣыхъ почивааи, иже трисѣтымъ гласомъ

Целиот текст на оваа молитва гласи:

„Боже свети, кој почиваш во светиите, кој со трисвет глас си воспеван од серафимите, и славословуван од херувимите, и ти се поклонуваат сите небесни сили. Ти, кој од небитие во битие си привел сè; си го создал човекот по својот образ и подобие, и си го украсил со секаква твоја дарба; ти кој му даруваш премудрост и разум на оној кој те моли и не го презираш грешникот, но си одредил покајание за спасение; откако нè удостои нас, смирените и недостојни раби твои, и во овој час, да застанеме пред славата на твојот свет жртвеник и да ти принесуваме должно поклонение и славословие, ти, самиот, Владико, прими ја од устите на нас грешните, трисветата песна и посети нè со твојата благод. Прости ни го секое согрешение, волно и неволно, освети ги нашите души и тела и дај ни во преподобност да ти служиме во сите денови од нашиот живот, по молитвите на света Богородица и на сите свети, кои од памтивек ти благоугодиле“ (Служ. 1998: 175).

Молитвата се наоѓа во непосредна логична врска со идејата на Входот кој се извршува пред неа, како и со молитвата на самиот Вход, во која се зборува дека со свештеникот сослужуваат и самите небесни сили (Керн 2013: 161).

Свети Јован Златоуст:

б̄же, б̄же нашъ, н̄бныи хл̄бъз, пишъ всемъ м̄рѣ, г̄да нашего

Ова се почетните зборови од завршната молитва на чинот на Проскомидијата чија содржина е следнава:

„Боже, Боже наш, ти кој си го испратил небесниот леб, за храна на целиот свет – нашиот Господ и Бог, Исус Христос, Спасител, Избавител и Добротвор, кој нè благословува и осветува. Ти, самиот, благослови го ова предложение и прими го во твојот наднебесен жртвеник. Спомни ги, како добар и човекољубив, оние кои ги принесоа и оние заради кои се принесоа; и запази нè неосудени во свештенодејството на твоите божествени тајни.

Зашто, се свети и прославува твоето пречесно и великолепно име, на Отецот и Синот и Светиот Дух, сега и секогаш и во вечни векови. Амин“ (Служ. 1998: 153-155).

Молитвата всушност е за предложението на Даровите. Во ова молитва свештеникот се моли за благослов на предложението и негово прифаќање во наднебесниот жртвеник, а потоа да бидат спомнати и тие што принесуваат, како и оние за кои се врши принесувањето, да бидат неосудени и сочувани во свештенодејствието (Керн 2013: 140).

Свети Арсениј Српски:

ВОНМИ, ГДИ ИСЄ ХРТЕ, БЖЕ НАШЪ Ѡ СТАГѠ ЖИЛИЦА ТВОЕГѠ И Ѡ ПРТОЛА СЛАВЫ
ЦРТВІА ТВОЕГѠ

Целиот текст гласи:

„Послушај, Господи Исусе Христе, Боже наш, од твоето свето живеалиште и од престолот на славата на твоето царство, и дојди за да нè осветиш, ти, кој седиш горе со Отецот и овде невидливо престојуваш со нас; и удостој нè со твојата моќна рака да ни го предадеш твоето пречисто тело и чесната крв, а преку нас и на сите луѓе“ (Служ. 1998: 247-249).

Додека свештеникот ја чита оваа молитва претставена кај свети Арсениј, ѓаконот стои пред царските двери и се препашува со орарот крстообразно. Ѓаконот вака се препашува за да може за време на причестувањето без пречка да се наведне и со ова препашување да ја одбележи и покаже својата побожност пред светите Тајни кон чие причестување сака да пристапи, покривајќи се со орарот, како со таинствените крилја на серафимите, бидејќи со орарот тој симболички ги претставува серафимите, зашто тие на небото, стоејќи пред престолот Божји, со крилјата си ги затскриваат своите лица (Мирковиќ 2001: 186).

Свети Кирил Александриски:

ИЗРАДНѠ Ѡ ПРЕСТѢИ, ПРЕЧѢИ, ПРЕБЛГОСЛОВЕННѢИ, СЛАВНѢИ ВЛѢЦѢ

Текст на молитвата според Златоустовата Литургија:

„На тие што ќе се причестуваат (овие свети тајни) да им бидат за трезвеност на душите, за прошка на гревовите, за присоединување кон твојот Свет Дух, за исполнување на царството небесно, за смелост пред тебе, не за суд или осуда. Уште ти ја принесуваме оваа словесна и бескрвна служба за починатите во верата праоци, оци, евангелисти, маченици, исповедници, подвижници и за секој праведен дух кој починал во верата.

Особено за пресветата, пречиста, преблагословена, славна Владичица наша Богородица и секогаш Дева Марија“ (Служ. 1998: 233).

Во жртвопринесувањето на Евхаристијата свештеникот благодари, принесува, се застапува и умилоствивува. Настроението на секој христијанин кон Бога треба да биде евхаристиско, односно исполнето со благодарност за сите добродетели што се извршени за нас, јавени и нејавени. Жртвата на Евхаристијата се принесува и за живите и за упокоените, за земната и за небесната Црква. Во неа се обединуваат молитвите на верниците за спасение на оние кои се подвижуваат во овоземниот живот, а исто така, и молитвите за оние кои се упокоиле. Жртвата се принесува

и за светите, како за оние од Новиот, така и за оние од Стариот завет, и „особено за Пресветата, Пречиста, Преблагословена...“ (Керн 2013: 272).

Свети Атанасиј Александриски:

ПАКИ, И МНОГАЖДЫ ТЕБѢ ПРИПАДАЕМЪ, И ТЕБѢ МОЛИМСА, БЛГНИ И ЧЛВѢКОЉУБЧЕ

Ова се почетните зборови од Втората молитва на верните пред Херувимската песна, пред Големиот вход која во Литургијата на свети Јован Златоуст гласи:

„Пак и многупати кон тебе доаѓаме и тебе ти се молиме, благи и човекољупче, погледнувајќи на нашето молење, да ги очистиш нашите души и тела од секаква скверност, телесна и духовна, и да ни дадеш невино и неосудено престојување пред светиот твој жртвеник. Дарувај им, пак, Боже, и на тие што се молат со нас, преуспевање во животот, во верата и во разумот духовен; дај им на тие кои секогаш со страв и љубов ти служат, невино и неосудено да се причестат со твоите свети тајни и да се удостојат за твоето небесно царство“ (Служ. 1998: 199-201).

Покрај прозбите за очистување на душите и телата и поткрепување на оние кои се молат со силата на Светиот Дух, во оваа молитва карактеристично е и тоа што свештеникот не говори само во свое име, туку и во името на оние кои се молат со него и со љубов му служат на Господа. Тоа го нагласува соборниот карактер на евхаристиските молитви. Народот му „сослужува“ на свештеникот и токму тоа евхаристиско принесување ја разоткрива во потполност сета длабочина на црковните молитви, која се јавува преку изразот на соборната полнота, и која не се извршува со молење во тајност, не тивко и немо, туку со една уста и едно срце. Свештеникот не се издвојува себе од народот, туку еднодушно ја врши Евхаристијата со него. Црквата не е содржана само од клирот, туку таа во својата полнота, всушност е и во соборниот народ, чуварот на побожноста (Керн 2013: 181).

Свети Василиј Велики:

НИКТОЖЕ ДОСТОИНЪ ѿ СВАЗАВШИХСА ПЛОТСКИМИ ПОХОТЬМИ И СЛАСТЬМИ

Почетните зборови од оваа молитва неслучајно се наоѓаат тука, бидејќи таа му се препишува токму на свети Василиј Велики и гласи:

„Никој не е достоин од оние кои се поврзани со телесни похоти и страсти, да приоѓа, или да ти се приближи, или да ти служи тебе, Цару на славата; зашто, да ти се служи тебе е нешто големо и страшно и за самите небесни сили. Но сепак, поради твоето неискажливо и безмерно човекољубие, непроменливо и неизменливо си бил човек и архиереј си ни бил, и како Владика на сите, си ни го предал свештеноејствието на оваа богослужевна и бескрвна жртва. Зашто, единствениот ти, Господи Боже

наш, владееш над небесните и земните, ти кој си носен на херувимски престол; ти кој си Господ на серафимите и Цар на Израилот; ти кој си единствен свет и меѓу светиите почиваш, затоа тебе, единиот благ и благопослушлив, те молам: погледни на мене грешниот и непотребен твој раб и очисти ја мојата душа и срцето од лукава совест, и оспособи ме со силата на твојот Свет Дух, облечен со благодатта на свештенството, да застамам пред оваа света Трпеза и да го свештенодејствувам твоето свето и пречисто тело и чесната крв; зашто, кон тебе приоѓам, приклонувајќи ја својата глава и ти се молам да не го одвратиш твоето лице од мене, ниту да ме оттргнеш од твоите чеда, но удостој ме, преку мене грешниот и недостоен твој раб, да ти бидат принесени овие дарови. Зашто, ти си оној којшто принесува и се принесува, кој прима и се раздава, Христе Боже наш, и тебе слава ти вознесуваме со беспочетниот твој Отец, и пресветиот, и благ и животворен твој Дух, сега и секогаш и во вечни векови. Амин“ (Служ. 1998: 201- 203).

За време на оваа молитва се кади и се пее Херувимската песна. Таа се јавува како своевидна подготовка на целото молитвено собрание за моментот на Големиот вход, т. е. пренесувањето на Даровите од Жртвеникот на Светиот престол (Керн 2013: 184).

На источната стана од олтарот (на апсидата) во средината под архиереите, во декорација на отворена книга (Прилог5.) пишува:

ВО СЛАВѢ СЫА ЕДИНОСЪШНЫА И ЖИВОТВОРАШЫА И НЕРАЗДЕЛИМЫА ТЦЫ ОЦА И СНА И СТАГВ ДХА СОЗДА СЯ СЕН СТЫИ ОБИТЕЛЗ БЛГОВѢЩЕНІЕ ПРЕСТЫА БЦЫ ВО ВРЕМА ПРЕШЩЕНЕШАГВ МИТРОПОЛИТА ДЕБАРСКАГВ И КРЪЧОВСКАГО ГДИНА МЕЛЕТІА И ПРИ ОЦА ИГОУМЕНА ХАЦИ ФЕШДШСІА АРХИМАНДРИТА И СО БРАТІЕ ЕГВ МАНАСТ... И СО ПОМОШЬ БЛАГОЧЕСТИВИХЗ КЪТИТОРОФ И БЛГОЧЕСТИВЫИ ХРТИАНЫ СОВЕРШИСА И ШСТИСА ВО ЛѢТО ѿ ХРТА ХАШН МСЦА АВГОУСТА ҃Е ДЕНЗ, СЕН СТЫИ ОЛТАРЗ ВО ЛѢТА ХАШНВ НОЕМ. З. ПРИЛОЖНИЦИ БѢХА ЗА ЗВГРОУФИНАТА КРЪШОВЦЫ И НАПИСАХА ИМЕНА СИИ.

МИХАИЛЗ И АНАСТАСІИ ИКОНОМОВИЧЗ. ПЕТРЗ ПОПЗ ГЕШРГІОВИЧЗ. КІРИА МАЦАЛЗ. ШЕРО. Х: ДОРА. ФШМА НІКОЛОВІЧЗ ФШНДА. Х: ШЕРОФЪЦА. ДИЧА КОКОВІЧЗ. МАРКО ГЕШРГІОВІЧЗ ПОПЗ АНАКЗ, ФИДАНЗ АБРААМЗ МИАКЗ СТАВРЕ, ГЕШРГІИ. ШАНЧЕ. НААМЗ. НІКОЛА. АНАСТАСЗ.ГЕШРГІИ МИНА. ДЕСПОТЗ. ВЗ ПАМАТЗ ИХЗ. И ГДЬ ДА СОХРАНИТЗ ШБИТЕА СЕГВ НЕВРЕДИМО ДО ВѢКИ АМИНЗ.

ПИСА СМІРЕНІИ ДИЧО ЗВГРАФЗ ѿ СЕЛО ТРЕСАЧЕ ВО ЛЕТО ХАШНВ

Текстот го запишал Дичо Зограф. Во натписот јасно се забележува мешање меѓу стандардизираниот црковнословенски јазик употребуван во богослужбите и народниот говор. Вредна за внимание е употребата на графемата *и*. Овој натпис се однесува на живописот на Олтарот, до-

дека единствен податок за датација на останатиот дел од живописот на храмот е 1880 година, наведена на завршетокот на молитвениот текст околу долниот дел на тамбурот, а најверојатно дело на Аврам, синот на Дичо (Тричковска 1990: 67).

Претставата Причестување на апостолите и трpezата на која Христос причестува се раздвоени со прозор, при што од едната страна Христос причестува со своето Тело, а од другата со својата Крв.

Над првиот дел од трpezата стои сигнатурата:

прѣподааніе гдѣна тѣла апломз

Над вториот:

жизнодавецъ хлѣвъ

На свитокот во раката на Христос, распространет на двете страни од композицијата, стои текстот:

прїимитѣ, ѣдите, сїе естъ тѣло мое

пїитѣ ꙗ неа вси, сїа естъ кровь моя новагѡ завѣта

Ова се Христовите зборови од Новиот Завет, и завршни од литургиската молитва:

„Владико, Човекољупче, со овие блажени сили, и ние извикуваме и изговараме: свет си и пресвет ти и твојот единороден Син и твојот Свет Дух; ти си свет и пресвет и велелепна е твојата слава. Ти, кој си го возљубил светот така што си го дал и својот единороден Син, та секој што верува во него да не погине, но да има живот вечен; Кој, кога дојде и го исполни целото провидение за нас, во ноќта во која беше предаден, повеќе, самиот себе се предаде за живот на светот, зеде леб во своите свети, пречисти и непорочни раце; и откако заблагодари, и го благослови, го освети, го прекрши и им даде на своите свети ученици и апостоли, и рече: ‘Примете, јадете...’“ (Служ. 1998: 225-227).

Над Причестувањето на апостолите е фреската Сретение Господово, а на неа пророчицата Ана држи текст:

сеи младенецъ нбо и земла оутверди

Над оваа композиција се насликани ликови од Стариот Завет во цел раст, а од нив свитоци држат само Мојсеј и праведен Јов.

Мојсеј:

да возвеселатса нбса, кѣпнѡ сѡ нимъ, и да поклонатса емѡ вси агли бжїи

Јов:

бѸди има гд̄не бл̄гвено ѿ нынѣ и до вѣка

Помеѓу овие ликови и „Ширшаја“ во круг е испишана црковната химна на Пресвета Богородица која се пее на Литургијата на свети Василиј Велики на местото од вообичаената „Достојно ест“:

ш тебѣ ра̄дѣтса, благодатнаа, всакаа тварь, аг̄гелскѣи соборъ и чело̄вѣчскѣи родъ, ш̄щенїи храме и ра̄о словесныи, дѣвственнаа похвало, изъ неаже б̄гъ воплотиса и м̄лнецъ бысть, преже вѣкъ сыи б̄гъ нашъ: ложесна во твоа пр̄толъ сотвори, и чрево твоо пространнѣе небесъ содѣла: ш тебѣ ра̄дѣтса, бл̄годатнаа, всакаа тварь, слава тебѣ

На сводот од олтарот, меѓу другото претставена е и композицијата Благовештение и двата пророка, Исаија и Давид, со пророштва за радосната вест.

Пророк Исаија:

сегш ра̄ди дасть гд̄ь самъ вамъ знаменїе: се, дв̄а во чревѣ зачнетъ и родитъ сна, и наречеши има ем̄в емануилъ (Ис. 7, 14);

Пророк Давид:

ибо тои б̄гъ мои и сп̄съ мои, застѣпникъ мои: не подвижѣса наипаче (Пс. 71, 2).

Во просторот каде што се наоѓа Проскопмидијата претставен е Христос – Жртвено јагне и Христос – Цар на славата, што се поврзува со симболиката на Жртвеникот.

Христос Цар на славата е сигниран:

цр̄ъ славы ӣсъ х̄тосъ

На свитокот во раката на ангелот од десната страна на жртвеникот:

се агнецъ б̄жїи въземлаи грѣхъ мїра

Претставите на пророците и текстовите на нивните свитоци се поврзани со претставата под нив и истата симболика на Проскопмидијата.

На свитокот на пророк Исаија:

такш овча на заколенїе ведеса и такш агнецъ предъ стригѣщимъ егв безгласенъ, такш не ѿверзаетъ оустъ своихъ (Ис. 53, 7);

На свитокот на Еремија:

ГДИ СКАЖИМИ И ОУРАЗЪМѢНО ТОГДА ВИДѢХЪЗ НАЧИНАНІА НХЪЗ. АЗЪ ЖЕ ТАКЪ
АГНА ВЕДОМОЕ НА ЗАКОЛЕНІЕ

Текстот на свитокот на пророк Давид:

ВОЗМИТЕ ВРАТА КНАЗИ ВАША И ВОЗМИТЕСА ВРАТА ВѢЧНАА (Пс. 23, 9);

На свитокот на Јосиф од Ариматеја:

ОКО СЛАДКОЕ И ОУСТНѢ ТВОИ КАКЪ ЗАКЛѢЧЪ СЛОВЕ

На сводот на конхата на протезисот е композицијата на Света
Троица. Сигнатурите и свитоците од претставата ја доловуваат тајната
за Света Троица.

Сигнатура на Света Троица:

СТАА ТРЦА

Сигнатура на Бог Отец:

ВЕЗНАЧАЛНИИ ОЦЪ Ѡ ВЕДХАГО ДНЕ

Сигнатура на Исус Христос:

СОВЕЗНАЧАЛНИИ СЪЗ СЛОВО ВЖІЕ

Сигнатура на Светиот Дух:

СТЪИИ ДХЪ Ѡ ОЦА ИСХОДАЩАГО

Текстот од 3. Антифон од Литургијата на Рождество Христово на
книгата во раката на Бог Отец:

ИЗЪ ЧРЕВА ПРЕЖДЕ ДЕНИЦЫ РОДИХЪ ТА,

Текстот од 110. Псалм на книгата во раката на Бог Отец:

СЪДИ ѠДЕСНЪЮ МЕНЕ ДОНДЕЖЕ ПОЛОЖЪ ВРАГИ ТВОА (Пс. 110, 1).

Првиот текст од Евангелието според Јован на книгата во раката на
Христос:

ОЧЕ СЪИИ АЗЪ ПРОСЛАВИХЪ ТА НА ЗЕМЛИ (Јн. 17, 4);

Вториот текст од Евангелието според Јован на книгата во раката на
Христос:

РАКОЖЕ ТЫ ОЧЕ ВО МНѢ И АЗЪ ВЪ ТЕБѢ ЕДИНО ЕСМА (Јн. 10, 38).

Написите и илустрациите на оваа композиција имаат за цел да ја
предочат големата и неисцрпна тајна на догмата за Света Троица. Според
православното христијанско учење Бог е еден по суштина (природа)

но троичен по лица (ипостаси). Истовремено еден и троичен. Со една неразделна суштина постојат три лица. Сите три лица се еднакви меѓу себе и едносушни. Отецот е Бог, Синот е Бог и Светиот Дух е Бог, но не се три бога, туку еден Бог, бидејќи суштината е една и заедничка. Трите лица се разликуваат по своите лични својства. Отецот не се раѓа, ниту излегува, Синот се раѓа од Отецот, а Светиот Дух излегува (исходи) од Отецот. Така, Бог е единица во Света Троица и Света Троица во единица, без слевање и мешање на лицата и без делење на суштината. Ниедно лице не е поголем Бог од другото, ниту другото или третото помалку Бог од другите две. Нема посовршени и помалку совршени лица во Света Троица. Лицата не се делат во волјата, ниту се двојат во силата, иако секое лице ја чува својата личност и самостојност, но не може да се замисли без другите две. Сите три лица се проникнуваат меѓу себе и живеат едно во друго. Кога се говори за Отецот, во исто време со него се замислува и Синот, а со нив и Светиот Дух. Ипостасите постојат една во друга: не слеани, туку соединети. Отецот, Синот и Светиот Дух имаат свое битие еден во друг без никакво мешање, како што учи свети Јован Дамаскин (Ракиќ 1968: 60-61).

Сепак, претставите во жртвеникот пред сè се во врска со неговата улога, а тоа е во него да се поставуваат даровите донесени од христијаните за подготвување за светата Евхаристија, а тука се чуваат и предметите потребни за нејзино извршување. Се нарекува токму „жртвеник“ бидејќи на него се подготвуваат лебот и виното што ќе се принесат како совршена жртва на Светиот престол. Бидејќи на Проскомидијата се укажува на настаните поврзани со Христовото раѓање и смртта, жртвеникот ја симболизира пештерата или местото каде што се родил Христос, како и гробот во којшто е погребен (Мирковиќ 2004: 138). Во истиот контекст се, секако, и натписите.

Во овој дел на олтарот, над олтарниот мијалник во манастирот се наоѓа една специфична композиција (Прилог 6.). Иако на ова место најчесто се слика чудотворниот извор на Пресвета Богородица (Балаклија) во Цариград, живописецот овде решил да претстави поинаква сцена. Имено, изобразени се Христос, свети Петар Александриски и Ариј во уста на аждер, а натписот на свитоците во нивните раце всушност е дијалог помеѓу Христос и Петар Александриски и се однесува на аријанската ерес.

Петар му се обраќа на Христос со зборовите:

кто ти рызѣ спсе раздра

Христос одговара:

арїи безѣмныи и всезловныи петре

Според учењето на Ариј, Бог е еден и сè што е создадено од него е создадено според неговата волја, но постоело време кога бил сам и не бил Отец, а тоа постанал подоцна. Заради создавањето на светот, а пред неговото создавање, Бог создал орудие за создавање, едно вишо бите кое се нарекува Логос (Слово), Мудрост или Син. Логосот е посредник помеѓу Бога и светот. Логосот не е вечен, бидејќи имало време кога не постоел, а почнал да постои тогаш кога бил создаден. Бог го создал од ништо, а не од својата суштина. Го создал пред да постои сè, пред времето и пред вековите. Логосот е Син Божји по благодат, а не по природа. Бог го направил свој Син. Логосот не е Бог и не е рамен на Бога, ниту имаат иста суштина, ниту има совршено знаење. Но, иако е создание, не е како останатите созданија, бидејќи е прво и најсовршено создание. Бог може да создаде битие кое е рамно на Логосот, но не и посовршено од него. Преку морално усовршување и постојана наклоност кон доброто, со помош на благодатта, Христос постанал она што е. На тој начин тој се удостоил со слава и почит на Бог, нешто што му го припишува Отецот и Црквата. Се обожил преку благодатта, исто како што преку неа можат да се обожат и сите луѓе. Имал вистинско тело подложно на страдање, а тоа, според Ариј, покажува дека не е вистински Бог. Ова учење на Ариј е осудено на Првиот вселенски собор (Ракић 1968: 79).

Гледано од ономастички аспект, пак, значајни се имињата запишани под фреската на Христос на жртвеникот (проскомидијата):

newфитз монахз, григорја ѱеромонахз, гаврѿилз ѱеромонахз, самѿилз ѱеромонахз... андонз, станиша, митре, ѿвѿе, роса, васїле, митра, силанз, кито...

За жал, голем дел од нив се нечитливи бидејќи бојата со која се напишани, а и самиот малтер се оштетени. Додека монашките се повеќе стандардни, собено се занимливи световните имиња, бидејќи сведочат кои од нив биле највообичаени во тоа време. Некои од нив се обнародени, на пример: андонз од анѿwnи и митре, митра од димитрѿи, ѿвѿе од ѿwаннз, васїле од васїли, а некои имаат чисто народно потекло, на пример: роса, силанз, кито... Името станиша, пак, е исто така народно, но и зборува за српското влијание во ономастиката на овие простори.

Во просторот каде што се наоѓа ѱакониконот, покрај другите претстави, со соодветни сигнатури и текстови на свитоци се и јавувањето на Христос на апостолите на Тиверијадското море и Видението на пророк Исаија. Сигнатура на композицијата каде што Христос им се јавува на апостолите на Тиверијадското море:

хр̄осз гависа а̄пломз на мори т̄ивѿрїадстѿмз

Сигнатура на Видението на пророк Исаија:

вѿдѿенїе пр̄рока ісаїа

Текстот на свитокот во раката на пророк Исаија:

Ѡ ѡкаанїи азз ѣакѡ члѣѣкз сын и нечисты оустнѣ имыи црѣа гдѣа саваѡѡа
видѣхз очима моима (Ис. 6, 6);

Текстот на свитокот во раката на ангелот:

се прикоснѣса оустнѣ твоимз и ѡимеши беззаконїа (Ис. 6, 7).

Ѓакониконот (скевофилакион) е место каде што се чуваат црковните одежди и книги, а тоа било должност главно на ѣаконите. Сидовите од ѣакониконот се украсени со слики од ѣакони коишто се секогаш подготвени за богослужение, поради што се сликааат со ораp во раката (Мирковиќ 2004: 138). Истата функција ја имаат и сигнатурите и натписите.

Наос на храмоѡ

Наосот (бродот) на црквата е местото каде што стојат верниците за време на молитвата и богослужението. Овој дел од храмот е одделен од олтарот со иконостас, дрвена, камена или метална преграда со икони (Мирковиќ 2004: 139). Како што претставите во олтарот и соодветните натписи служат да ги поттикнат свештенослужителите на ревност во службата, така композициите од наосот треба да влијаат врз верниците, но и да им ја доловат содржината на празникот и да им помогнат да проникнат во личноста на светителот кој се празнува.

Во првата зона на северниот и јужниот сид на храмот на манастирот *Пречиста* главно се претставени светите воини, освен преподобните: Теодосиј, Евтимиј и Антониј Велики, и Седмочислениците на јужниот сид до иконостасот. Азбуката испишана врз долгиот свиток што го држат светите браќа Кирил и Методиј на претставата на Седмочислениците е според правописот на руската црковнословенска јазична варијанта во печатените богослужбени книги.

Во претставите на ликовите на сите светии изобразени во манастирската црква, како што беше забележано, зографите грижливо ги сигнарирале нивните имиња. Ова не е случајно, бидејќи името во црковен контекст има битно сакраментално значење. Во христијанското предание и традиција на името се гледало не само како на знак за распознавање или прекар, туку како на таинствен симбол кој укажува на личноста и темелните особини кои таа ги носи и се во директна врска со неа. Освен тоа, името поврзува и со одредена личност или нешто поврзано со неа. Низ призмата на Стариот и Новиот Завет може јасно да се забележи разликата помеѓу ваквото и денешното поимање на името (Пурић 2010: 12).

Во претставувањето на воините карактеристично е одбележувањето како на нивните воинствени особености (воена опрема), така и на нивното мачеништво, па во рацете држат крстови и без исклучок стои сигнала

турата мѹче или мѹ (Тричковска 1990: 90). Свитоци во рацете држат само преподобните: Антониј Велики, Евтимиј Велики и Теодосиј – началник на општежитието.

Свети Антониј:

ДА НЕ ПРЕЛЕЩАЕТЪ ТА, МОНАШЕ СЪТОСЪ ЧРЕВА, ПОКОРЕНІЕ СО ВОЗДЕРЖАНІЕ,
ПОКОРАЮТЪ БЪСИ.

На овој свиток началникот на пустиножителите укажува на борбата со бесовите (ѓаволот), бидејќи житијата за светителите монаси се преполни со собитија со нивни блиски средби со искушувачот (ѓаволот, демонот) како вистинска и реална личност. Според православно христијанско учење, злото иако нема своја суштина, тоа не е безлично, туку е воличносено (ипостазирано, персонифицирано) во личноста на ѓаволот (Алфеев 2009: 62).

Свети Евтимиј:

ВРАТІЕ ОРУЖІА МОНАХЪ СЪТЪ = ПРИЛЪЖАНІЕ, МОЛИТВА, РАСЪЖДЕНІЕ, СМИРЕНІЕ,
И ПО БГА ПОСЛУШАНИЕ

Свети Теодосиј:

АЩЕ НЕ ѠРИЦАЕТСА Ѡ ВСЪХЪ МІРА НЕ МОЖЕТЪ БЫТИ МОНАХИ

Фрескописецот неслучајно во оваа прва зона помеѓу мачениците ги ставил и овие преподобни „столбови на монаштвото“ со своите свитоци, за монахот огледувајќи се на насликаните личности и секојдневно читајќи ги нивните поуки запишани на свитоците во нивните раце, смело да се утврдува во подвигот и да им одолева на искушенијата кои му доаѓаат.

Во сличен подвижнички контекст се и пораките на свитоците на свети Наум (во композицијата на Седмочислениците) и свети Онуфриј, фреска на столбот од десната страна зад јужната врата.

Свети Наум:

АЩЕ НЕ ѠРИЦАЕТСА Ѡ ВСЪХЪ МІРА НЕМОЖЕТЪ БЫТИ МОНАХИ.

Свети Онуфриј:

НАГЪ ИЗИДОХЪ ИЗЪ ОУТРОБИ МАТЕРЕ. И ПАКИ НАГЪ ИМАМЪ ПРІИ

Во втората зона се поголемите празници со сигнатури за нивната содржина.

Рождество Христово:

рождество хр̑тово

Крштение Христово:

крещеніе хр̑тово

Сретение Господово:

срѣтеніе хр̑тово

На истата претстава текст со зборови на пророчицата Ана:

сеи штроче небо и земла создаде

Лазарево воскресение:

востаніе лазарево

Влегување на Христос во Ерусалим (Цветници):

недѣла цвѣтоносная

Слегување на Светиот Дух врз апостолите (Духовден):

въ, пнѣ

Преображение Господово:

прѣображеніе хр̑тово

Воскресение Христово:

воскресеніе хр̑тово

Вознесение Христово:

вознесеніе хр̑тово

Од внатрешните страни на двата јужни прозора и едниот северен се претставени пророци и херувими од горната страна, а на другиот северен се свети Козма и Дамјан од Азија. Пророците и херувимите држат свитоци, пророците по еден, а херувимите по два, еден во левото, а друг во десното крило, но само оние на јужните прозори. Текстовите на свитоците во крилата на херувимите се продолжение еден на друг и се идентични на двата прозора.

Пророк Михеј:

и ты виѡлееме, земле іѡдова, ни чимз же менши еси во владыкахз іѡдовыхз

Цар Давид:

видѣша та бжѣ, воды видѣша та и оубоашаса

Пророк Наум:

такѡ глѣтъ гдѣ началствеши на водахз

Пророк Исаија:

ИЗМЫНТЕСА И ЧИСТИ БѢДИТЕ, ѠМИТЕ ЛЪКАВСТВА Ѡ ДЪШЪ ВАШИХ

Пророк Осија:

Ѡ РУКА АДОВА ИЗБАВЛЮ А, И Ѡ СМЕРТИ ИСКЪПЛЮ А: ГДѢ ПРА ТВОА, СМЕРТЕ;
ГДѢ ОСТЕНЪ ТВОИ, АДЕ

Пророк Захарија:

РАДЪНСА СѢЛЪ ДЩЕРЕ СИНОБА, СЕ ВО ЦРЪЗ ТВОИ ГРАДЕТЪ СЕДАЩЪ НА ЖРЕБА
МЛАДА

Херувимите:

ИЖЕ ИСПОВѢСТЪ ВЪ МНѢ ПРЕДЪ ЧЕЛОВѢКОМЪ ИСПОВѢМЪ И АЗЪ ПРЕДЪ ОЦѢМЪ
МОИМЪ

Над композициите со големите празници се наоѓаат претставите на страданијата Христови и неговата победа над смртта преку Воскресението. И овие претстави имаат свои сигнатури и текстови.

Христос ги мие нозете на апостолите:

сѢНОЕ ОУМИВАЊЕ

Тајната вечера:

ТАИНАА ВЕЧЕРА

Молитвата на Христос во Гетсиманската градина:

ХРОВА МОЛИТВА

Предавството на Јуда:

ПРЕДАНЈЕ ИЗДИННО

Христос пред Понтиј Пилат:

ХРТОСЪ СЪДИМЫИ Ѡ ПІЛАТА

Одрекувањето на апостол Петар:

ѠТРЕЧЕЊЕ ПЕТРОВО

ПОКАЊЕ ПЕТРОВО

Каењето на Јуда:

ОУДАВЛЕНЈЕ ИЗДИННО

РАСКАЊЕ ИЗДИННО

Водењето на Голгота:

приведѣтса х̄р̄тосъ на лобное мѣсто

Над Симон Кирикеец:

сѣмънъ кирѣеи носитъ крестъ х̄р̄товъ

На свитокот во раката на еден од оние кои го водат:

повиненъ естъ на смертъ

Распятие Христово:

х̄с̄. возлюбѣ цр̄ковъ и себе предаде за нѣ

распятие х̄р̄тово

Разбојникот од левата страна:

аще ты еси богъ и х̄р̄тосъ спаси и себе и насъ

Разбојникот од десната страна:

помани ма гдѣ егда прѣидеши во цр̄ствѣе

На свитокот што го држи еден од војниците, кој според преданието е свети Лонгин Стотник, пишува:

воистинѣ сѣи естъ сынъ божїи

Симнување од крстот:

спитѣ х̄р̄тово

Сцените и натписите на фреските претставени погоре имаат за цел да го доловат значењето на страдањата на Спасителот биле неопходни за спасение на светот. Всушност, целиот живот на Христос претставува постојано страдање за спасение на светот. Самото негово овоплотување е понижување; се раѓа во пештера, трпи обрезание, уште како дете е приморан да бега од Ирод во Египет, работи како обичен дрводелец, живее како секој најобичен сиромашен човек, трпи глад, жед и замор, искушувачан е од ѓаволот, го нарекуваат Велзевул и пијаница, зборуваат дека во него има демон и дека е луд, животот му е во опасност, го мразат и постојано го прогонуваат, пати и плаче поради неразбирањето од страна на околината, еден ученик го издава, а друг се одрекува од него, а останатите се откажуваат и го напуштаат, го фаќаат како разбојник, го врзуваат и го тепаат, а на главата му ставаат венец од трње, му се потсмеваат и го плукаат, изнемоштен го носи тешкиот крст и на него го распнуваат помеѓу два разбојника, хулат на него и додека е на крстот, а на крајот умира во најтешки маки (Ракић 1968: 42).

По претставите на самите страданија, во истиот круг, следуваат две сцени и соодветни натписи со епилогот на страданијата и заокружувањето на нивната смисла, Слегувањето во Адот и Воскресението Христово.

Слегување во Адот:

во адџ сошествіе

Христос:

востани адаме создание мое

Свети Јован Крстител:

азъ на ишрдана крстихъ егѡ

Свети Симеон Богопримец:

азъ того прѣахъ на рѣки мои

Мојсеј ги држи во своите раце двете плочи на Заветот на кои се испишани со латински знаци броевите од еден до десет, претставувајќи го Декалогот како основа и суштина на библискиот и христијанскиот морал.

Во Стариот Завет Евреите немале развиена есхатологија, т.е. сфаќање на задгробниот живот. Сметале дека секој починат оди во *Шеол* (Ад, Хадес, подземје), место каде владее темнина и престојуваат душите на починатите (Мењ 2010: 219). Спасителот слегол во Адот за време на својата тридневна смрт. Слегол со својата човечка душа и Божеството во својата потполна сила и слава, додека неговото тело лежело во гробот привремено мртво. За време на смртта на Христос душата се поделила од телото, а Божеството останало личносно соединето со душата и со телото. Кога слегол во Адот Спасителот го проповедал истото она Евангелие кое го проповедал на земјата, со тоа што душите во Адот, ослободени од телото, полесно можеле да ја примат проповедта и затоа биле потребни само три дена. Како на земјата, така и во Адот, свети Јован Крстител бил Претеча и ги подготвувал, во случајов починатите, за непосредното доаѓање на Спасителот (Ракић 1968: 50-51). Овој настан го пренесува и содржината на тропарот на Проскомидија, кој се кажува и по пренесувањето на Даровите на Светиот престол: „Во гробот телесно, во Адот, пак, со душата како Бог, во Рајот со разбојникот, и на престолот си бил Христe, со Отецот и Светиот Дух, неопислив, кој исполнуваш сè“ (Служ. 19). Адам, Ева, Мојсеј и Симеон Богопримец (чии зборови на фреската ја одразуваат содржината на празникот Сретение Господово) и останатите ликови на фреската ги претставуваат старозаветните праведници, и сите оние кои во Адот го очекувале доаѓањето на Христос.

Воскресение Христово:

вокрсеніе хр̄тово

На свитокот во раката на ангелот:

что смѣртвими живагѡ помишлаете

Оваа претстава со нејзините натписи е посликовита, за разлика од композицијата Слегување во Адот и нејзините натписи, кои содржат повеќе догматска содржина и ја одразуваат смислата на Христовото воскресение.

Над Страданијата Хрстови, покрај тоа што како што се гледа на секоја претстава има натпис за сцената, во круг на куполата е запишана стихирата од 15. антифон на службата на Велики четврток, посветена на страдањата на Христос:

ДНЕСЬ ВИСИТЪ НА ДРЕВѢ, ИЖЕ НА ВОДАХЪ ЗЕМЛЮ ПОВЕСИВЫИ: ВЪ ЛОЖИѢ
 БАГРАНИЦѢ ШБЛАЧАЕТСА, ИЖЕ АГГЕЛШВЪ ЦАРЬ: ШДѢВАИ НЕБО ОБЛАКИ: ЗАШЕИѢ
 ПРИАТЪ, ИЖЕ ВО ШРДАНѢ СВОБОДИВЫИ АДАМА: ГВОЗДЬМИ ПРИГВОЗДИСА ЖЕНИХЪ
 ЦЕРКОВНЫИ: КОПИЕМЪ ПРОБОДЕСА СЫНЪ ДѢВЫ: ПОКЛАНАЕМСА СТРАСТЕМЪ ТВОИМЪ
 ХРІСТЕ, ПОКЛАНАЕМСА СТРАСТЕМЪ ТВОИМЪ ХРІСТЕ, ПОКЛАНАЕМСА СТРАСТЕМЪ
 ТВОИМЪ ХРІСТЕ: ПОКАЖИ НАМЪ СЛАВНОЕ ТВОЕ ВОСКРЕСЕННІЕ.

Оваа стихира во својата содржина ги сублимира содржините на сцените под неа, како и смислата на страдањето и воскресението на Христос. Во православната богослужбена практика (иако може да се забележи разлика во различни редакции на Типикот), на Велики четврток вечерта, постои обичај, додека се пее оваа стихира, на средината од храмот со мала Литија да се изнесе претставата на распетието Христово, крстот, Богородица и свети Јован Богослов, или пак соодветна икона со истата композиција.

Евангелистите кои се изобразени во пандантифите држат текстови со почетните реченици од своите Евангелија, а покрај секој од нив е неговиот симбол, до Матеј – ангел, до Марко – лав, до Лука – теле и до Јован – орел.

Матеј:

книга родства ꙗсѧ хр҃та, снѧ дѣдова, снѧ авраамла

Марко:

зачало еѡлѧ ꙗсѧ хр҃та, снѧ бж҃їа ѡкоже

Фреската на Евангелистот Лука прави исклучок и тој не држи свиток, туку иконата на Пресвета Богородица, бидејќи според преданието на Црквата тој е првиот што неа ја насликал. Живописецот, бивајќи и самиот зограф, се чини како да сакал овде повеќе да го нагласи свети Лука токму како зограф, покрај неговата главна улога како текстописец на третото Евангелие од Новиот Завет.

Јован:

вз началѣ бѣ слово, и слово бѣ кз бг҃ъ, и бг҃ъ бѣ слово

Овој Пролог од Евангелието според Јован е значаен по тоа што во себе го содржи православното христијанско учење за Света Троица и учењето за Словото (Логосот) и смислата на постоењето на сè создано, па затоа е често користен на свитоците или книгите во различни претстави кои на некој начин се поврзуваат со него. Тоа што свети Јован вели дека „Словото беше во Бога“ (πρός τόν Θεόν) укажува на движење, на динамична блискост; попрецизно може да се преведе и како „кон“ одошто како „во“: „Словото беше кон Бога“. На овој начин, прós во себе ја содржи идејата на односот помеѓу Отецот и Синот, т. е. предвечното раѓање, па така, самото Евангелие прави вовед во животот на божествените Лица на Света Троица. Во својот понатамошен текст Евангелието, секако, ја открива и троичната „положба“ на Светиот Дух како трета Ипостас во Троица, како и односите што ја потцртуваат неговата лична „единственост“ (Лоски 1998: 16).

Втората битна порака што ја носи овој Вовед е учењето за Бога, поточно Синот Божји како Збор (Слово, Логос), како смисла. Иако ова учење и тоа како потсетува на многу хеленски философски учења од тоа време, сепак својата основа ја има во Стариот Завет и сфаќањето и опевањето на Мудроста во книгата Приказни Соломонови. Така, Христос бивајќи Логос, не е само Спасител на поединечни души, тој не го открива само етичкиот кодекс или вистинската философија, туку тој е истовремено и Спасител и Смисла на сè што постои. Затоа, не случајно евангелистот го започнува својот текст со истите зборови со кои започнува и првата книга од Библијата – Битие (Создавање), а ова евангелско зачало се чита и на Пасхалната ноќ (Велигден), кога се одбележува централниот историски и надисториски настан кој дава смисла на постоењето. Во Христос се исполнува сè она за што беше назначено созданието, т. е. Христос е самата Смисла (Логос) на Божјото создание (Mayendorff 1985: 246-257).

Помеѓу евангелистите на четирите страни од храмот, на соодветните фрески се натписите:

СТ̄ИИ ОУБРХСЗ

СТ̄АА ПЛИНТА

ӢСЗ Х̄СЗ

ЄММАН̄ИЛЗ

Во куполата, во четирите зони, издвоени со фризови во кои се наведени молитвени текстови и текстови од црковни песни, се претставени сцени од Страданијата Христови, а над нив – фигури на пророци, а под допојасната фигура на Исус Христос Седржител (Пантократор) – Божествената служба (Тричковска 1990: 91).

Молитвени текстови и текстови од црковни песни:

исаїе ликѣи, дѣла имѣ во чревѣ, и роди снѣ еманѣила, бѣ же и челоѣка,
бостокѣ има емѣ: егоже величающе, дѣѣ та оублаааемѣ.

стїи мѣченицы, иже добрѣ страдальчествовавшии, и вѣнчавшииса,
молитеса ко гдѣ помилотиса дѣшамѣ нашымѣ.

слава тебѣ, хрѣте бже, апостолѣвѣ похвало, мѣченикѣвѣ радованїе, иже
проповѣдѣ трѣаединосѣнаа.

Овие црковни песни се пеат при чинот на ракополагање на ѣакон, при обиколувањето на Престолот. Во првата песна се повикуваат мачениците како молитвеници пред Бога за спасение на душите на верните и му се претставуваат на новиот ѣакон како пример за служење и чување на верата и чистотата. Втората песна зборува дека новиот ѣакон, според примерот на светите апостоли и мачениците, треба да ја проповеда ед-носунноста на Света Троица. Третата песна покажува дека основната догма на свештенството и Црквата е воплотувањето на Спасителот кој треба да се велича, а пресветата Дева да се слави како Блажена (Мирковиќ 2002: 181). Овие црковни песни се пеат и при други чинови, како на пример чинот на Венчание, но секако, тогаш се сфаќаат и се толкуваат според конкретниот контекст.

Фигурите на пророците во цел раст се под Божествената служба и секој во раката држи свиток со текст од своите пророштва.

Пророк Исаија:

слыши небо, и внѣши зѣмла ѣакѣ гдѣ возглагола

Пророк Авакум:

гди, оуслышахѣ слѣхѣ твои и оубоахса, гди, разѣмѣхѣ дѣла твоа

Пророк Гедеон:

аще вѣдетѣ роса на рѣны токмо, по всеи зѣмли сѣша, оуразѣмѣю ѣакѣ
спсѣши

Пророк Захарија:

такѣ глѣтѣ гдѣ вседержитель: се, азѣ спасѣ люди моа

Пророк Елисеј:

живѣ гдѣ и жива дѣша моа аще оставлю та.

Пророк Еремија:

се, бѣзѣ нашѣ и не приложитса инѣ кѣ немѣ и шѣрѣте всакѣ пѣть.

Цар Давид:

Ѡакѡ возвеличишася дѣла твоя гдѣи.

Цар Соломон:

гдѣи бже илѣвѣ да вѣдетъ ѡверсты на домъ сеи и днь и ношь на мѣсто сѣе

Пророк Илија:

ребѣа поребновахъ по гдѣѣ вѣѣ вседержители, Ѡакѡ оставиша заветъ твои сынове илѣвы, и олтари твоя раскопаша, и прѣрки твоя избѣша оръжіемъ и ѡстахъ азъ єдинъ, и ищѣтъ дѣши мои изати ю

Пророк Амос:

оубы лютеѣ жєлаюшимъ дне гдѣна! всѣю вамъ сеи дєнь гдѣень, сеи бо єсть тьма, а не свѣтъ

Пророк Даниил:

азъ данїилъ видѣхъ дондеже престоли поставишася

Пророк Осїя:

милость хошѣ, а не жертвы, и оубѣдѣнїа бжїа

Пророк Јоил:

гдѣ ѡ сївна воззоветъ и ѡ ієрлїма дастъ гласъ свои: и потрасетса небо и зємля: гдѣ же пощадитъ люди своа и оукрѣпитъ гдѣ сыны илѣвы.

Пророк Наум:

ѡ лица гнѣва єгѡ кто постоитъ.

Пророк Михеј:

во дєнь они глѣтъ гдѣ.

Пророк Софонија:

близѣ дєнь гдѣень великїи, близѣ и скоръ зѣлѡ. гласъ дне гдѣна горекъ и жестокъ оучиниса.

Пророк Авдиј:

вз онъ дєнь, глѣтъ гдѣ, погѣблѡ прємѣдрѣа ѡ идѣмен и смѣслъ ѡ горы исаѡвы.

Пророк Јона:

возопихъ въ скорби мои ко гдѣѣ бгѣ моемѣ, и оуслыша ма.

Во Стариот Завет улогата на пророците била двојна, да го повикаат народот да се врати кон Бога и неговиот морал, и со зборови или дејствија да ги претскажат идните настани, пред сè главниот предмет на нивните пророштва – доаѓањето на Месијата. Како што може да се забележи, во тој контекст се и содржините на текстовите на нивните свитоци. Со исклучок на натписите на свитоците на цар Соломон и пророк Даниил, кои поретко се среќаваат, оние кои се во рацете на другите пророци се главно вообичаените кои зографите ги употребуваат при сликањето на дадените старозаветни светители.

Над пророците, а под Божествената служба, во круг на куполата пишува:

вса подаетъ дхъ стын, точитъ прршествїа, сѣеники совершаеъ,
некнижныа мѣдрости навчи рыбаи бгословцы показа, вєсь собираетъ соборъ
црковни єдиносѣице и сопрестолне оцъ и снъ оутѣшителю слава тебѣ .

сеи домъ оцъ воздвиже, сеи домъ снъ оутверди, сеи домъ стын дхъ
обнови, троице стла слава тебѣ.

Сигнатура на Божествената служба:

слѣжба божественнаа

Божествената служба е слика на небесната Литургија, кој се оиконува, пак, во земната Литургија, а центарот на целокупната Црква, и земна и небесна, во единство токму преку Литургијата е Христос, преку кого се постигнува тоа литургиско единство.

Сигнатура на Пантократорот:

всєдѣжителъ

Како што кажува и самиот назив на оваа фреска која доминира во куполата, таа го претставува Христос кој благословува со својата десница, гледа сè и држи сè во своите раце, постојано промислувајќи и делувајќи меѓу своите созданија. Заоблената купола го симболизира небото, според библиската претстава распространето како шатор врз земјата, а Христос е небесниот Цар претставен на неговиот врв и средина.

Над западната (главна) врата на манастирскиот храм е претставена Богородица со малиот Христос во нејзината утроба, десно и лево од неа ангели со свитоци.

Ангелот оддесно:

радѣиса ѣакѡ єси царєво сѣдалище

Ангелот одлево:

радѣиса ѣакѡ носиши посащагѡ вса

Над јужната помала врата е композицијата Благовештение со натписи на свитоците исти со оние на престолната и малата икона на овој празник, а под претставата се наоѓа краткиот ктиторски натпис:

1880 октвр 8 – њи денз

Карактеристиките на руската редакција на црковнословенскиот јазик, присутна во печатените богослужбени книги, во натписите врз фреските на манастирската црква можат да се проследат низ следниве примери:

1. ж > оу: прикоснѡса, мѡченикѡвз, пѡтѡ, мѡдрости;
2. л > л: началѣ, началствѡан, чада;
3. з > о: скорби, собираетѡ, соборѡ, сопрестолнѣ;
4. Премин на вокалното р > ер: вседержителѡ, деница, ѡверстси;
5. ѣ > е: прѣстѣѡи, прѣшѣенѣшаго, прѣподааніѣ;
6. Под јужнословенско влијание:
 - *t j > ѡ: хоѡѡ;
 - *dj > жд: воздержаніѣ, расѡжденіѣ.

Овие појави карактеристични за руската црковнословенска варијанта се карактеристични и за натписите на иконите.

На движење кон појавата на определеност на именските зборови укажуваат примерите како: денѡ он ѡни онѡ денѡ.

Од непознати и различни причини зографите понекогаш неправилно ги користат еровите и неправописно ги мешаат ѣ и е и и и ѡ, ѡ. Оваа појава се забележува не само кај фреските, туку на целокупниот текстуален материјал.

Секако, кон натписите на фреските (но и на иконите и другите места) се вбројуваат и имињата на светителите, своевидните нивни прекари и места од каде потекнуваат, како и повеќе сигнатури, кои, се разбира, поради големината на манастирот се бројни, а главно ја држат линијата на православната практика за нивно бележење својствена за храмовите од периодот на кој му припаѓаат.

Натписи врз иконите во храмот

Иконата е претстава која е одраз на небесниот свет со симболи на Духот што го содржат. На овој начин Црквата ја пренесува реалната и точна вистинитост, а не човечките замисли, така претставата и иконата воопшто одговараат на Евангелието и обратно. Во очите на Црквата иконата не е уметност што го украсува со слики Светото Писмо, туку таа е

јазик што му одговара, кој е еднакво значаен со него, кој одговара не буквално на писмото, на самата книга како предмет, туку на евангелската проповед, односно на содржината на Писмото, на неговата смисла, како и литургиските текстови. Затоа иконата има иста улога како и Писмото, литургиско, догматско и воспитно значење. Содржината на Светото Писмо се пренесува врз иконата не во вид на теоретска поука, туку на литургиски начин, односно на жив начин, обраќајќи им се на сите човекови особини (Успенски 2004: 110).

Иконостасот во манастирот *Свѣта Пречистѣа Кичевска* е голем и има простор за повеќе иконографски остварувања потпомогнати од штедрите дарители. Ова овозможило врз иконите да има повеќе натписи со летописна содржина, податоци за дарителот и зографот. Покрај престолните (оние на иконостасот), секако, манастирската црква расолага и со голем број други икони – празнични, кои на верниците визуелно и преку сигнатурата им ја доловувале содржината на празникот или настанот што се одбележува. Ке бидат издвоени некои од нив.

На четириаголната табла (китабот), јужно од царските двери:

СИЕ ТЕМЛО СЕ НАПРАВИ ВО ВРЕМА СМИРЕНАГО ОЦА ИГҮМЕНА И АРХИМАНДРИТА СИМЕОНА И СО ВРАТНА ЕГҮ. МАНИТОР БИСТЪ ДОНЧИН ЗҮЛФА Ꙗ СЕЛО ЛАЗАРПОЛЕ, ВО ЛЕТО ХРИСТОВО АШЗД ЈАНВАРІ 27.

Во медалјонот:

ИС РҮКИ ДОБЕ 1864.

На престолната икона Исус Христос, на отворената книга во неговата рака:

ПРІИДИТЕ КО МНѢ ВСИ ТРҮЖДАЮЩІИСА И ШВРЕМЕНЕНІИ И АЗЪ ОҮПОКОЮ ВЪ. ВОЗМИТЕ ИГО МОЕ НА СЕБЕ И НАУЧИТЕСА Ꙗ МЕНЕ ТАКВ КРОТОКЪ ЕСМЪ И СМИРЕНЪ СЦЕМЪ

Овој натпис неслучајно многу често стои на олтарната икона на Христос и доаѓа во прв план во очите на народот додека учествува во богослужбата. Читајќи ги овие зборови и имајќи ги постојано пред себе, монахот и воопшто верникот ја засилувал и зајакнувал својата надеж во Бога како оној кој ги знае нашите маки и страданија е секогаш е тука да ни ги слушне молитвите и да ни помогне.

Зографски натпис на истата икона:

ПРИЛОЖИСА СЪ РҮКОЮ ГДИНА СМИРЕНІИ ГАВРІИЛЕ АРХИМАНДРИТЕ И ПРИ ИГҮМЕНЪ ВЪ ПАМАТ ЕГҮ. НАПИСАСА ВО ВРЕМА СМИРЕНАГҮ ИГҮМЕНА ГДИНА ФЕОДВІА АРХИМАНДРИТА Ꙗ КИЧЕСКИИ ОБИТЕЛЪ БЛГОВѢЩЕНІЕ ПРЕСТЫА БДЦЫ. ИЗЪ РҮКИ ДИЧА ЗҮГРАФА Ꙗ СЕЛО ТРЕСАНЧЕ ДЕВАРСКО 1853 АВГҮСТЪ 11.

На малата икона под престолната, на книгата во раката на Христос:

азъ есмъ свѣтъ мїръ: ходѣи по мнѣ, не иматъ ходити во тмѣ, но иматъ свѣтъ животныи

На престолната икона свети Јован Претеча, на свитокот во неговата рака:

покаитеса, приближиса црво нѣное

Овој натпис е соодветен со библиската улога на свети Јован Крстител, а тоа е преку повик за покајание да го подготви народот за доаѓањето на Спасителот Христос.

Зографски натпис на оваа икона:

сѣа икона приложиса ѿ гдина китана агглебѣча ѿ село брждани въ памать егѡ, изъ рѣки дича зѡграфѣ ѿ село тресанче

Натписот на малата икона, под олтарната, во раката на свети Јован Претеча е идентичен со оној на големата над неа.

При сликањето на престолните икони, од почит кон авторот, Дичо ја задржал иконата Богородица Одигитрија на Атанас Христос. На неа стои:

διά χειρός Αθανάσιος ζωγράφου χις Χριστου

Според формирањето на иконографската целина на оваа икона, главниот мотив придружен со ангели врз облаци, пророците во аглите на композицијата, барокизираната лента што ги врамува минијатурните полиња со пророците и натписот, златната позадина и користењето на грчката азбука помешана со црковнословенската, упатуваат на постапки карактеристични за црковното сликарство од првата половина на 19. век (Николовски 1990: 98-99).

На престолната икона Благовештение, на свитокот во раката на свети архангел Гаврил:

дхъ сѣи наидетъ на та и сила бышнагѡ ѡсенитъ та

На отворената книга кој ја држи Богородица:

се раба гдна вѣди мнѣ по глѣ твоемѣ

Истиот текст е и на малата икона која стои под неа.

Ова е дијалогот од Евангелието помеѓу архангелот и Богородица кој е содржина на празникот Благовештение, т. е. празникот кога архангел Гаврил ѝ ја соопштува радосната вест на Богородица дека таа е избрана да биде мајка на Спасителот на светот. Таа се согласува и во истиот момент бессемено зачнува под силата и дејството на Светиот Дух.

Зографски натпис:

сѣа икона приложиса сз рѣкою гдина антѡнз перко ѿ село тресанче,
дамѣ на помощз сосе чадомз гаврїила. 1856 август 13:

На свитокот од престолната икона на свети Николај Мирликиски и свети Спиридон Тримитунтски, врз отворената книга што ја држи свети Николај:

рече гдѣ азз есмь пастырз добрын, пастырѣ добрын дѣшѣ свою
полагаетъза овцы. а наемникъ иже несть пастырѣ, емѣже несть овцы своя

Текстот е цитат од Евангелието и зачалото кое се чита на службата на светители (владици). Христос се поистоветува со добриот пастир, а светителот кој се празнува подражавајќи го Христа и самиот станува добар пастир на паствата која му е доверена како на епископ.

Натпис на зографот:

приложиса сз рѣкою г-нз траане стоановїче въ паматъ егѡ, родомз
бержданецѣ.

написа сын имена за вѣчни споменъ...

изз рѣки дича зѡграфа дѣборско село тресанче 1864 мсцз ноѣмврїа 24

На престолната икона на светите врховни апостоли Петар и Павле, апостолот Петар држи свиток со натпис:

ты еси констинѣ хрѣтосъ снъ бгѡ живагѡ пришедѣи въ мїръ грѣшныа
спасти ѿ нихже первѣи есмз азз

Ова е натпис преземен од Евангелието и укажува на главната карактерна особина на апостолот Петар, силната вера во Христос.

Натпис на зографот:

приложиса сз рѣкою гдина самонла сщеномонаѡа во кически обитѣл
благовѣщенїе прс вдцы въ паматъ егѡ 1857.

изз рѣки дича зѡграфа

На малата икона под неа, на свитокот во десната рака на апостол Петар има натпис:

петрз аплз исъ хрѣтовз

На престолната икона на свети Харалампїј и свети Стилијан, на јужната врата, врз отворената книга во раката на свети Харалампїј:

рече гдѣ своимз оученикомз: си заповѣдаю вамз: да любите дрѣгз
дрѣга

Во текстот се истакнува љубовта како врвен христијански идеал, а свети Никола го држи токму овој текст бидејќи според неговото житие тој е познат по своето милосрдие поттикнато од христијанската љубов.

На свитокот во раката на свети Стилијан:

дѣтеи хранителъ быти ѿ хрѣта даръ прѣахъ

Текстот укажува на свети Стилијан како заштитник на децата. И двата светителя се насликани заедно поради повеќе сличности, пред сè поради владичката служба која им е заедничка, временскиот период кога и двајцата живеат, но и блискоста на датумите кога се празнуваат.

Зографски натпис на иконата:

приложиса съ рѣкою г. ѿаннъ андреевичъ ѿ село тѣрѣ въ паматъ егѡ
1865: маѣа 16. изъ рѣки дича з:

Под оваа икона стои претстава на пропаста на Содом и Гомор со сигнатура:

запаленіе содома и гоммора

На престолната икона на свети Георгиј и свети Димитриј:

приложиса съ рѣкахъ двоихъ братіа г. дѣко и андреи єдино оутробныи
братъ егѡ белановічи ѿ белица въ паматъ ихъ 1864 декемврїи 15. дича з:

На престолната икона Свети Три Јерарси, свети Василиј Велики, свети Григориј Богослов и свети Јован Златоуст:

приложиса съ рѣкою г-нъ попъ данїилъ сценїи инокъ ѿ село галичникъ
ѿанновичъ въ паматъ егѡ 1864 декемврїи 16: изъ рѣки дича зѡграфѡ.

На северната врата на композицијата Собор на светите архангели, на свитокот:

станемъ добрѣ, станемъ со страхомъ! прїдите поклонитеса црѣви нашемъ
бгѡ

Според преданието зборовите „да застанеме добро, да стоиме со страв“ се зборовите на архангелот Михаил со кои по падот на сатаната ги повикал останатите небесни сили да останат смели при Бога и во борбата со злото.

Овие зборови нашле место и во Литургијата, веднаш по Символот на верата, кога со нив започнува Канонот на Евхаристијата, главниот дел на Литургијата, за време на кој се врши светотаинството, т. е. промената или пресуштествувањето на евхаристиските Дарови, на лебот и на виното во Тело и Крв Христови, дел кој е навистина главен во однос на другите делови на Литургијата, но никако издвоен и одделен од нив (Шмеман 2001: 231, 237).

Натпис на зографот на истата икона:

приложиса сз рѣкою: г: темелко наоумовичъ ѿ село брждани. въ паматъ егѡ 1865: маѣ 16. изъ рѣки дича зѡграфѡ.

Под неа на вратата е насликана композицијата на Авраамова жртва со сигнатура:

жѢРТВА АВРААМОВА

На свитокот од ангелот:

авраамѣ авраамѣ да не возложиши рѣки твоѣа на отрочища

Композицијата и текстот го претставуваат библискиот настан кога Авраам го подготвува својот син Исак да го принесе за жртва, а откако Бог ќе ја потврди неговата вера, ангелот го спречува. Овој настан и текст на северната олтарна врата логички се поврзува со Жртвеникот на кој директно се наидува по влегувањето низ оваа врата.

На царските двери:

приложиса сз рѣкою г-нз божинз димитрїовичъ лѣпе ѿ село берждани въ паматъ егѡ 1865 августъ 14.

На светиот убрус, над царските двери:

приложиса сз рѣкою господїнз петре рапо, тасовичъ мѡмжїа ѿ село крѣшево. въ паматъ егѡ, 1864: ноемвриа 29. изъ рѣки дича зѡграфѡ.

Над престолните икони на иконостасот се наоѓаат икони на поголеми празници и настани, а над нив се: Христос, Богородица, свети Јован Крстител и апостолите. Натписот на книгата што ја држи Христос е ист со оној на престолната икона, натписите на книгите на евангелистите Матеј и Марко се идентични со оние на нивните фрески, некои апостоли немаат натписи, а останатите држат книга со натпис.

На иконата на Седмиот вселенски, на свитокот што со перо го пишува свети Василиј:

аще ктѡ не поклонатса съѡа икони, и чеснаго креста аѡаѡа проклатъ да бѡдетъ

Богородица:

безначалнии снѣ и бѣа живагѡ, словѣ и оца рождеиса тлѣнїа спасе

свети Јован Крстител:

и азъ согласю еѡко твоѣи матери и гласомъ дрѡжественымъ и прѣчевымъ твоимъ словѣ

евангелист Лука:

понеже оубв мнози на чаша чинити повѣсть ѿ извѣствованныѣхъ въ насъ
вещеѣхъ

апостол Петар:

вѣрѣю гди и исповѣдѣю ѣакѡ ты еси воистиннѡ хртосъ снъ бга живагѡ
пришедыи въ мїръ грѣшныа спасти

апостол Симон Зилот:

скажѣю же вамъ братїе, блговѣствованїе, еже блговѣстиѣхъ вамъ

апостол Андреј:

молю васъ подобни мнѣ бывайте ѣакоже азъ хртѡ

апостол Вартоломеј:

тѣмже братїе возлюбленнаа, да бѣдетъ всакъ члкъ оуслышати и ко сенъ
глати

апостол Јаков:

братїе моа, не на лица зраще имѣите вѣрѡ гда нашегѡ їса хрта славы

апостол Филип:

братїе бывайте оубв подражатели бгѡ, ѣакоже чада возлюбленнаа и
ходите въ любви, ѣакоже хртосъ возлюби васъ

апостол Тома:

братїе моа возмоганте во гда, и въ державѣ креѣпосте егѡ

На иконата Велики архiereј, која се наога на владичкиот трон, на
книгата во левата рака на Христос (претставен како Великиот архiereј)
се наога натпис:

азъ есмъ пастырѣ добрыи пастырѣ добрыи дѡшѡ полагаетъ за овцы

На горниот и долниот дел од маргините на иконата:

владыка всѣхъ имѣаи престола нбѡ и подножїе землю

Над владичката митра на главата на Христос:

црѣ царствѡщиѣхъ и велики архiereи

Зографски натпис:

приложиса съ рѡкою смиренагѡ господина їѡаннѡ хармосѡвнѡ въ паматъ
егѡ 1865 маиа 25 зѡ дича.

На иконата на Недела на православието (7. Вселенски собор):

аще ктѡ не поклонатса съѡ икони, и чеснаго креста аناةма проклатз да бѣдетз

На 7. Вселенски собор се водела расправија околу почитувањето на иконите во која победила страната која го застапувала актуелниот став на православните христијани, а како што стои во натписот, со „анатема“ се казнува оној кој нема да ја почитува одлуката, т. е. нема да ги почитува иконите.

Натпис на иконографот:

приложи монаџина калиста во лето ѿ хр̄та 1881. мѣсецз ивнѡа 27

На празничната икона на Лазарева сабота, свиток во рацете на Христос:

лазарє лазарє, гради вонз

Натпис на зографот:

приложи монаџина калиста терпева ѿ село берждани. во лето ѿ хр̄та. 1881. ивнѡа 27

На празничната икона на Недела на мирносоиците, на свитокот што го држи ангелот:

не оѹжасаитеса иисз иште назаранина, распатаго: воста, нѣстз здѣ: се мѣсто идѣже положиша егѡ по идите рцыте оученикѡмз

Зографски натпис:

приложи калиста монаџина. во лето ѿ хр̄та 1881 мѣ ивнѡа 27

На иконата Томино неверство, врз свитокот во раката на свети Тома:

гдѣ мои и бгѣ мои слава тебѣ

Натпис на зографот:

твоа ѿ твоихз тебѣ приноситз бдце рабз твои иѡаннз хармосинз вз паматз егѡ, 1864 априлз 4.

Јоан Хармосин е еден најпознатите црковни музиколози на 19. век и според тоа голем познавач на христијанската богослужба. Затоа, на иконите подарени од него освен вообичаените податоци многу често го внесува извадокот од литургискиот текст „твои од твоите“, кој свештенослужителот го возгласува при подигањето и принесувањето на Светите Дарови. На овој начин, Хармосин изразува благодарност (грч.: ευχαριστία), и разбирајќи ја смислата на светите слики, намерно укажува на врската помеѓу иконата, натписот врз неа и Евхаристијата, т. е. Литургијата.

На иконата на Недела на раслабениот, на свитокот што го држи Христос:

возми одрѣ твои и иди во домѣ твои

На иконата посветена на Неделата на Самарјанката, на свитокот што го држи Христос:

ГЛА ИИСУСУ ЕИ, ИДИ, ПРИГЛАСИ МЪЖА ТВОЕГО

Зографски натпис:

сна икона прѣложи монаѣина калиста терпева ѿ верждани. ѿ хрѣта 1881
июнѣа 27. ѡи. денѣ.

На иконата на Неделата на Слепиот, на свитокот во раката на Христос:

и рече емѣ исѣсу, иди оумьиса во кѣпѣли сѣлѡамстѣ

Натпис на зографот:

приложи монаѣина калиста. во лето ѿ хрѣта. 1881. месец ѡвнѣ 27

На празничната икона Собор на сите светии:

приложиса сѣ рѣкою г-нѣ софронѣа поп хрѣстовѣчѣ ѿ градѣ кичава вѣ
паматѣ егѡ 1864: декемврѣи 4.

На празничната икона Света Троица:

сѣо сщенѣю иконѣ приносилѣ многѣ грѣшныи рабѣ бжѣи ѡвнѣ хармосинѣ,
вѣ паматѣ егѡ 1864.

На празничната икона Воведение:

твоа ѿ твоихѣ тебѣ приноситѣ едѣе рабѣ твои ѡвнѣ хармосинѣ. изѣ
рѣки дича з: 1864, ноѣмврѣа 2.

На празничната икона Сретение Господово, на свиток во рацете на
стара жена со бела коса и во кафеава облека, според собитието веројатно
пророчица Ана, има натпис:

сѣи младенеѣѣ нѣо и зѣмљо созда

Запис на иконописецот:

твоа ѿ твоихѣ тебѣ приносѣщи едѣе рабе твои ѡвнѣ хармосинѣ, 1864.

з: дича 1864: декемврѣи

На празничната икона Воскресение Христово:

настоѣѣю иконѣ приложилѣ рабѣ вожѣи ѡвнѣ хармосинѣ вѣ паматѣ егѡ,
1864.

На иконата Вознесение Христово, на свитоците во рацете на ангелите:

мѡжїѣ галїленстїи, что стоите зраце на нѣо
сеи иисъ вознесыиса ѿ васъ на нѣо

Натпис на живописецот:

приложи благоговѣнѣишии попъ димитрїи каракашоскїи въ паматъ егѡ.
1864.

На празничната икона Рождество Христово, на долгиот свиток во рацете на ангелите:

слава въ вышнихъ бгѡ и на земли миръ въ челоѡцѣхъ

На празничната икона Крштение Христово:

сїю сценѡю иконѡ приносилъ многѡ грѣшныи рабъ божїи иѡаннъ хармосинъ
въ паматъ егѡ, 1864: ноемврїа 2. з. дича

На иконата Прв вселенски собор:

приложи г-н наѡмъ лако и сынъ егѡ
кѡнстантїнъ крѡшовали въ паматъ егѡ

1864 дек. 12: д. зѡ.

На празничната икона Преполовение:

дхъ гдѣнъ на мнѣ егѡже ради помаза ма блгѡвѣстити нишымъ посла ма
Зографски натпис:

...приносилъ рабъ божїи иѡаннъ хармосинъ, 1864. ...1864... дичо

На плаштаницата:

приложиса съ рѡкою г. нъ хади смешнъ ѡеромонах...

изъ рѡки дича зѡграфа 1860.

Сигнатура на крстот со распетието Христово на Чесниот престол:

изъ рѡки дича зѡграфа ѿ село тресанче 18нїа 20.

На икона на Христос Архиереј, натпис на иконописецот:

прїложи монахиня калїста во лето ѿ хрѣта 1881. юнїа 27.

На иконата Пресвета Богородица на Чесниот престол:

приложиса изъ рѡкою г и х. с. мешнъ ѡеромонахъ ѿ ладарополе. въ паматъ
егѡ, 1860

На иконата на свети Јован Богослов на Светиот престол:
 приложиса изз рѣкою Г и Х. с. мѣшнз ієромонахъ ѿ лазарополе.
 вѣ паматъ егѡ, 1860

На иконата на која се претставени трите отроци, на свитокот во
 раката на пророк Даниил:

востабитъ бгъ нѣныи црѣ еже во вѣки не расыплетса

На иконата на преподобните оци тројца од нив држат свитоци со
 натписи:

не прелшаюса монаше насищениемъ ѣтрови покореніе со воздержаниемъ
 покораетъ дѣмони

вратіе оружиа монахъ сѣтз почченіе молитва расѣжденіе смиреніе мѣдріе
 и по возѣ послѣшаніе

иже тѣло побѣдилъ естъ тои естество побѣдиви естество всако паче
 естества бистъ

На иконата на свети Теодосіј Општожител и свети Сава Освештен,
 свети Теодосіј:

монахъ естъ поистиннѣ иже ничтоже иматъ вѣ семъ житіи точію хртѣ
 свети Сава:

иже тѣло побѣдилъ естъ тои естество побѣдиви естество всако паче
 естества бистъ

Свитоци држат и свети Алексеј Човек Божји и свети Атанасіј Атон-
 ски, кои се зографисани на една икона.

Свети Алексеј:

презрѣхъ мрѣзъ, попеченіа и женѣ, да хртѣ приобращѣ

ничтоже ино вредитъ монаха и радостіи твори дѣмони наковже танти своа
 помисли

На иконата на која се наоѓаат ликовите на свети Јосиф Обручник,
 свети пророк и цар Давид и свети Јаков Брат Господов, пророк Давид
 држи свиток на кој се наоѓа текстот:

нако возвеличишася дѣла твоа гди вса премѣдростію сотворилъ еси

Икона на која се претставени апостолите: евангелист Лука, еванге-
 лист Матеј и свети Тома. Апостолот Матеј држи свиток на кој пишува:

книга родства исуса хта сына давидова

Врз свитокот во рацете на на свети Григориј Палама на неговата икона:

Глаголющи сѣи дѣхъ ѿ сына исходити единопачаліе божества во двое
началие сѣкѣютъ

На иконата на свети Јован Лествичник, на свитокот во неговата рака:
добродѣтели проходи какоже степенми оувозвишаа делателми зреніа

На чудотворната литијска икона со две лица:

сја ст икона двое образъ чудотворнаа исписана во лѣто ѿ адама зрн
обновиса во лѣто ѿ христа 1865: при игѣмена хаци симеона архимандрита
ѿ село лазарополе деворско, обновленіе приложи дичо зѡграфъ ѿ село
тресанче, въ паматъ вѣчни.

Под оваа икона се наоѓа камен елипсовиден премин низ кој верни-
ците коленичејќи трикратно поминуваат во знак на поклон (метанија)
пред иконата. Во чест на оваа икона е напишан и Акатист чија содржина
е инспирирана од чудотворната моќ на Пресвета Богородица и преда-
нието за преместувањето на иконата. Автор на Акатистот е свештеникот
Александар Димоски.

На големата икона Свети словенски просветители на свитокот во
левата рака на свети Методиј:

въ началѣ бѣ слово и слово бѣ къ бгѣ и бгѣ бѣ слово, сеи въ искони къ бгѣ
вса тѣмъ быша и безъ негѡ ничтоже быстъ

Првите стихови од Евангелието според Јован се поврзуваат со светите
браќа поради нивниот Проглас кон Евангелијата: „Бидејќи научивте да
слушате, народи Словенски, слушнете го Словото, бидејќи доаѓа од Бога,
Слово што ја храни човечката душа, Слово што ги закрепнува срцето и
умот“. Во овој Пролог (Проглас) составен во стихови, кој му претходел
на преводот на евангелските зачала, свети Кирил и свети Методиј ја
изразиле смислата на својата мисија, а притоа развивајќи богословие на
Словото (Зборот, Логосот). И двајцата притоа го следеле христијанското
светоотечко предание, па така, го развиле она што се нарекува „кирило-
методијевска“ традиција и идеологија, и се заснова на верувањето дека
христијанската вера треба да биде одомаќинета, за да може да произведе
автентични плодови на динамичната човекова соработка со Бога во
градењето на христијанска заедница и христијанска култура (Mayendorff
1985: 1-2). Слично значење има и текстот на книгата што ја држи Бог
Отец на фреската Седмочисленици:

вы есте свѣтъ мира не можетъ градъ скритса

Свети Кирил држи свиток со азбуката, повторно според руската редакција соодветна на печатените богослужбени книги.

Натпис на зографот:

настоашето изображение са живописа со иждиванието отъ нѣгово високопреподобіе оца архимандрита, тогда бывши настоашель г-нъ софроніа, родомъ ѿ село вранѣшица. живописецъ крзсте нѣколовъ ѿ село лазарополе, 1887 година априліа 18:ти.

На книгата што во левата рака ја држи свети Атанасиј Велики:

рече гдѣ азъ есмь дверь. мною аще кто внидетъ, спасетса: и внидетъ, и изидетъ, и пажитъ швращетъ. тать не приходитъ, развѣ да оукрадетъ и погвбитъ: азъ придохъ да животъ имѣтъ.

Запис на иконописецот:

сѣа икона приложи веланъ богдановѣчъ ѿ село юдово въ паматъ ега изъ рѣки дича зографъ 1856 септември 5.

На иконата на која е претставено јавувањето на архангелот Гаврил на Захарија со веста за раѓањето на свети Јован Крстител, на свитокот во раката на архангелот:

не боиса захаріе зане оуслишана бысть молитва твоа.

На малата икона со фигурите на свети Антониј Велики и свети Евтимиј, на свитоците во нивните раце.

Свети Антониј:

не прелшанса монаше насыщеніемъ оутроби: покореніе совоздержаніемъ покораетъ демони

Свети Евтимиј:

вратіе оружје монаха сѣтъ повченіе молитва расъжденіе смиреномъдріе, и по возѣ послѣшаніе

На мала икона на која се претставени преподобен Харитон, преподобна Параскева и преподобен Јован Рилски:

На свитокот на свети Харитон:

аще оца ма зовете то подержайте житию моемъ и дѣланиемъ

На свитокот на свети Јован Рилски:

гди возлюбихъ благолѣпіе домъ твоегѡ

замена на онаа на Дичо, атрибуирана е на Милисав Марковиќ (1863-1910), еден од претставниците на црковното сликарство во Србија од крајот на 19. и почетокот на 20. век (Николовски 1990: 102). Оваа икона денес го краси манастирскиот салон за гости, а онаа на Дичо е вратена на нејзиното старо место на иконостасот.

Посебно, пак, внимание предизвикува иконата на која е претставен свети Георгиј на коњ (ετι 1745) со дванаесет сцени од неговиот живот, насликани во симетричен распоред околу главниот мотив. Непознатиот зограф кој се изразува со грчко писмо упатува на своето потекло и образование во друга, поистакната сликарска средина (Николовски 1990: 108). Оваа икона сега се наоѓа јужно од чудотворната икона на Пресвета Богородица.

Во апсидата стои уште една икона со сигнатура на грчки јазик и писмо со претстава на Распетието Христово.

Сигнатура со големи грчки букви:

Η ΣΤΑΥΡΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Од лингвистички аспект, може да се заклучи дека важноста на натписите врз овие икони (пред сè на оние со летописна содржина) се состои во тоа што јазикот на која се напишани, иако во основа црковнословенски, заради самата нивна содржина, значително излегува надвор од стандардот поставен во библиските, богослужбените и другите текстови со религиозна содржина, па со право може да се каже дека доаѓа до извесна демократизација на писмото (Угринова-Скаловска 1989-1990: 601).

Најтйиси врз црковни йреομεйи, камени йлочи и оружи майѳеријали

Под богослужбени или црковни предмети се подразбираат оние свети работи кои се одредени и осветени за употреба при богослужението, но служат и како симболи на натприродните вистини на Црквата или како инструменти и природни средства за делење на Тајните или, пак, како литургиски припадности, или како украс на црковните служители (Мирковиќ 2004: 154). Црковните лица и верниците честопати знаеле да остават порака со богословска или летописна содржина токму и на ваквите предмети, но и на други места и материјали поврзани со храмот.

Од натписите врз црковните предмети во храмот на манастирот, како постар по датирање, прв може да се издвои натписот на грчки јазик над Христос на корнизот од 1737 кој гласи:

Αναγίε σωμ ε κοι μηθη ωσλεων και ωσ σκιμιο ττο εγηρει αι το Αψλζ

Во натписот е означена годината во која веројатно бил поставен корнизот. Овој корниз или припаѓал на манастирската црква како дел од иконостас, или е донесен од друга црква која била опожарена или срушена. Освен резбите, на средината од корнизот е претставата „Не-

дремливо око“, при што малиот Христос лежи на црвен душек, а до него има лав. Христос е насликан во поле на издолжен медалјон со зелена позадина. Околу медалјонот има цветови и птици. Украсот на корнизот е идентичен и на едната и на другата страна од композицијата „Недремливо око“. Најдолу на корнизот во резба е изведена чипка со трилист, што пак дава завршница и посебна убавина (Корнаков 1990: 117). Претставата „Недремливо око“ укажува на севидливоста и сезнајноста на Бога.

Два натписа има и на царските двери од 19. век. На овие двери има иконопис на кои на десното крило се претставени свети Јован Златоуст и свети Григориј Богослов, а на левото е свети Никола (Корнаков 1990: 118).

Кај фигурите на свети Јован Златоуст:

изз рѹки дича зографа 1865.

На средината од десното крило:

прилжиса сз рѹкою гнѣ вожинз димитревѣчз лѹпе ѿ село берждани вз паматз егѡ 1865 14 авгѹст

На еден крст од 19. век стои натпис:

крестъ сие чесен: естъ: ѿ: манастир крчовски: прѣчиста: крпино: се направи: во време: игоумена: симеона: и братиа: его: михаил иеромонахъ: данѣиль: иеромонахъ: григориа: иеромонах + ѿ рѹке андреа и костандинз изз кроушово 1868 март 24.

Крстот е украсен со мунистра и ситна резба на дрвото опковано во сребро со позлата на рабовите и профилиран раб (Илиевски 1990: 21). Забележливо е дека најголемиот број од ваквите натписи врз предмети се токму од 19. век.

Натпис од внатрешната страна од сребрен оков на Евангелие:

сие стое евангелие естъ ѿ хаѣи папа симиона ѿ манастирз дебурски родом изз лазарополе син коузманофз слозданоски 1872 и со роуки моисови от битоуше.

Натписот е забележан од страна на митрополит Тимотеј и кујунџијата Вангел Дербан во Охрид во 1986 година (Илиевски 1990: 21).

На путирот и дискосот кои и сега се користат стои натпис:

поклон манастирѹ пр. св. бо҃гдици. ок. жиє. кичевско. от. милетие. михаило. ѹбомир. братие. нобанови. вела. менка. темиана. живи: + нобан. тома. мѣртви + 1895 априлие

Jordachi D. Popovici

Romania

Очигледно е дека се работи за дарители печалбари од Романија (Влашко).

Над западната врата на варосаниот сид на манастирскиот храм имало натпис од 1564 година, којшто прецизно бил препишан од страна на јеромонахот (подоцна игумен) хаџи Симеон. Натписот бил врз голема камена плоча до самата западна врата на црквата (Наревъ 1912: 9). Според кажувањата оваа плоча била уништена во 1912 година, бидејќи на неа се споменува името на султанот, а според други, ја уништил некој бугарски комитски војвода. При својата посета Смиљаниќ пронашол некои нејзини остатоци исфрлени под манастирот и ги пренесол во манастирската канцеларија, а на нив многу малку може да се прочита, како „какшто“ (како што), „внотра“ (внатре)... Но, препис од натписот, подесуван според оригиналот, бидејќи препишувачот се трудел буквите да бидат слични на оригиналот, Смиљаниќ нашол во една брошура кај егзархискиот учител Никола Иванов од село Вранештица. Според парчињата кои ги пронашол се гледа дека текстот на натписот ги имал особините на мијачкото наречје (пример: „о“ наместо „у“ кај „внотра“), но во преписот се гледа влијание на брсјачкиот говор, како на пример: „внатре“ (Смиљаниќ 1931: 365-366).

Приближниот текст на натписот гласел:

ИЗВѢСТИЕ ИЛИ ЛЕТОПИСЪ

ШО НАИДОХМЕ НА СТАРАТА ЦЕРКВА ВНАТРЕ НАДЪ ВРАТАТА НА ЦИЗДОТЪ БАШЕ НАПИШАНО СИЦЕ: ИЗВОЛЕНИЕМ ОЦА, И ПОСПѢШЕНИЕМЪ СНА, И СОВЕРШЕНИЕМЪ СТАГО ДѢА, И ВОЗДВИЖЕСА Ѡ ОСНОВАНІЕ, СЕИ БОЖЕСТВЕННИ ХРАМЪ ПРЕСТЫА ВЛАДЦИ, НАШЕА БЦИ И ПРИСНОДѢВЫ МАРЬИ. ВО ВРЕМА БЛАЖЕНѢШАГО АРХИЕПИСКОПА ПРЕВЫСОКО СЦЕННѢШАГО КИРЪ СОФРОНИА, И ЕПИСКОПА КИРЪ ГЕРАСИМА КИЧЕВСКАГО, И СО ПОТРУЖДЕНИЕМЪ ПРЕПОДОБНѢШАГО КИРЪ ГЕРМАНА ЈЕРОМОНАХА, И СОВРАТИНО ЕГЪ МОНАСТИРСКОЮ, И СО ПОМОЩЕСТВЕННЫХЪ КТИТОРОВЪ, И СО МИЛОВАНІЕМЪ БЛАГОЧЕСТИВИХЪ ХРТИАНЪ, НАПИСА СА РЪКОЮ КИР ОНѢФРИА, ПРЕСАТОЕ И СЪ ПРОСВНГЕЛЪ ЕГЪ КИРЪ АНАНІА, И КИРЪ МИХАИЛА ПРЕПОДОВСТВЮЩИХЪ: ВО ВРЕМА СВЛТАНЪ СВЛЕНМАНОМЪ ВО ЛѢТѢ Ѡ РЖТВА ХРВА АФѢД: Ѡ АДАМА ХЗОВ: ИНДИКТИОНЪ: ІЕ КРЪГЪ СОЛНЦЕ ІЗ А ЛЪНИ ТЕМЕЛИСЪ ІЪ.

Кога К'нчев го посетил манастирот (набрзо по Ѓорче Петров) му кажале дека хаџи Симеон направил препис на овој натпис, но тој бил изгубен (Наревъ 1912: 18).

Како карактеристични од јазичен аспект, од горенаведените натписи, можат да се забележат следните примери на:

- зборови кои означуваат географски места: битоуше, дѣворски (дијалектно), крнино, крчовски;

- појава на презимиња на *-ски*: синз коузманофз сложданоски;
- специфични изрази и конструкции: циздот (!), наидоџме (специфична форма на аорист).

Трудејќи се да го задржи автентичниот јазик, како што имаше забележано и Смиљаниќ, препишувачот на споменатата уништена плоча се обидува да го запази падежниот систем, па на пример кога сакал да го пренесе времето кога црквата е изградена напишал: *врема свѣтанз свѣиманомз*.

Се разбира, видно место меѓу натписите зазема и епитафот (Прилог 7.) на гробот на игуменот Теодосиј, веднаш до јужниот ѕид од западната надворешна страна на храмот. Епитафот е на три плочи од гробот: горната, источната и јужната.

На горната:

„Здѣ почиваетъ покойни игумен и основатель сея обительи теодосиа поклоникъ упокоивши се 25 майа 1873“

На јужната:

„Кіа кости покриваеши о каменю хладный от маловременій живот землю преданій

Мужа почтена ѿ славіанска рода и племена ѿ родителя православна у град скопе рѣжна

От детинства свое отечество оставилъ у монашески чин блгговѣино приступил

По благонаравіу за надзирател ся избралъ тридесят и три лета в манастир сей слугувал

Церков и вся околна зданіа сей созыдалъ и прочая имотъ благолѣпно умножавалъ

Стигна у прилична и удовлетворна старост даде народу примѣръ и неісказана радость“

Исто така на јужната:

„Ревниф за благоугодна дѣла нашиот старец основа училиште народу безцѣнет вѣнец

Хилядо осум стотина и десет от христа лета покоіниот теодосиа роден бы у света

Хилядо осумстотин и седумдесет и три лета до двадесет и пети маіа живува на света

Подиге се споменик егумену ѿ народа за знак свое слугуванѣ и от почтена рода

От братіа монастирска и ѿ братница свога кому остави скорби за времена долга

Свершіся памят его в лѣто сіе септембер пети сви братіа речите вѣчн ему памят бити“

Од содржината на епитафот може да се заклучи дека тој и тоа како содржи материјал за негова лингвистичка анализа на сите нивоа. Тука главно може да се зборува за нереализираната вокализација кај предлозите (Пример: *в манастир*), паралелната употреба на постпозитивниот член и падежниот систем и користењето на зборови кои припаѓаат на постар лексички фонд. Иако авторски, сепак овој текст е со религиска содржина, па склоноста кон употреба на традиционалните правописни и граматички форми (пред сè на морфолошко и лексичко рамниште) е разбирлива, што укажува и на тенденцијата за примена на еден повисок стил на израз и своевиден „сакрален народен јазик“. Инаку, уште старословенските текстови оставиле податоци за морфолошките промени во системот на падежите и за влијанието што се одразило преку билингвизмот меѓу населението. Во писмениот јазик овие иновации тешко проникнувале, главно поради традицијата, која не дозволувала навлегување на народните елементи во религиозната литература. Од падежите, најдолго се задржал дативот, кој и денес се среќава во западномакедонските говори. Појавата на постпозитивниот член, секако, укажува на оддалечување на македонскиот од другите словенски јазици и негова балканизација. Кај глаголите од стариот перфект се задржала глаголската л-форма за прераскажани дејства (Пример од епитафот: *...в манастир сей служувал...*). На лексичко ниво во текстот се забележуваат зборови од првиот, најстар лексички слој (Пример од натписот: *брајѣѣ*), а многу од црковните зборови веќе се обопштени, т. е. станале дел од секојдневната народна лексика (Георгиевски 2010: 64, 67, 90, 101, 112-113). Покрај овие општи лингвистички обележја, важно е да се нагласи дека со својата податочност, начинот на кој е напишан и пораката што ја носи, овој епитаф има голема историска, уметничка и богословска вредност.

На чешмата што се наоѓа на источната страна од манастирската црква, на каменот над чешмата, покрај изрезбаниот крст, со арапски цифри е издлабена годината кога е изграден храмот: „1848“.

Особено интересно е и запишаното име *Арсо* врз череп (Прилог 8.), кој во 2018 година од страна на сестринството на манастирот е пронајден во сиден шкаф (долап), десно од чудотворната икона на Пресвета Богородица. Според местото каде е најден најверојатно се работи за монах, веројатно со име Арсениј (често се случува монасите во секојдневната комуникација меѓусебно да се обраќаат со обнародената форма на монашкото име), или некоја друга видна личност. Черепот е повторно вратен на старото место.

Записи со името и други соодветни податоци за манастирот има и на старите манастирски печати, при што во нивната средина е изобразена или манастирската црква, или иконата на Благовештение. На пример: си печатъ блговешение вѣѣ манастирь кичевьски глѣми крѣвно г 763. Печатот е од 1763 година (Ивановъ 1931: 87).

Од поновата историја е натписот врз мермерната плоча која се наоѓа десно од јужната врата на храмот, а се однесува на првиот поглавар на возобновената Македонска Православна Црква г. г. Доситеј. На плочата пишува:

„Во овој манастир „Света Богородица – Пречиста“ – Кичево, замонашен е на ден Благовести 1924 година, поглаварот на Македонската Православна Црква (во обновената Охридска Архиепископија), архиепископот Охридски и Македонски господин Доситеј од страна на јеромонахот Григорие.

Спомен плочата се посветува по повод 50 – годишнината од монашењето во знак на благодарност од македонското православно свештенство и верниците.

1974 год.

Св. Богородица – Пречиста“

Натписите на новиот параклис посветен на Пречистанските маченици се на црковнословенски јазик, но на свитокот на иконата на мачениците Евнувиј, Пајсиј и Аверкиј, која се наоѓа во големата манастирска црква, на стандарден македонски јазик пишува:

„Вие не примивте дух на ропство за да бидете во страв“.

Во десниот долен агол на иконата:

„Рајчица, Дебар, 2012“

Над главната врата на трпезаријата од западната страна на храмот, на црковнословенски јазик врежан стои натпис со почетокот од текстот на молитвата пред јадење:

ѠДАДѠТЪ ОУВОЗѠИ И НАСИТАТЪСА И ВОСХВАЛАТЪ ГДА ВЪЗЫСКАЮЩИИ ЕГѠ

Ова сведочи дека денешните доизградби и реконструкции на манастирот со себе носат и нови натписи, кои или се на стандарден македонски јазик, или држејќи се за традицијата се пишуваат на црковнословенски, а сè со цел да укажат на свештеното значење на соодветната градба или предмет и древноста на светилиштето во кое се наоѓаат.

ГЕОГРАФСКИ ПОИМИ ПОВРЗАНИ СО МАНАСТИРОТ

Кичевската котлина во која се наоѓа манастирот *Свeйтa Пречистa Кичевска* е во југозападната страна на вардарскиот дел на Македонија. Котлината е обиколена со високи планини што ја прави прилично непристапна. Кон Полог, граница е планината Буковиќ (1518 м надморска височина); со мијачкиот регион границата ја формира планината Бистра (2100 м); од дебарската котлина ја дели планината Стогово (2242 м); кон Дебарца, планината Гољак (1468 м), па Беличко-пространската планина (1600 м-1700 м); изворот на Црна река е граница со Демир Хисар; кон Крушево е планината Венец (1738 м); планината Бушева (1702 м) кон Прилеп и кон Порече, планините: Песјак (1744 м), Целоица (1896 м) и Добра Вода (2082 м). Целата Кичевија се дели на три помали области: Кичава, Копачка, Рабетино и Краста (Смиљаниќ 1931: 341-342).

Главна река во која е всечена Кичевската котлина е реката Треска, која ги прима сите други реки од лева и десна страна, а позабележливи од нив се: Студенчица, Темница и Рабетинска река од левата, и Беличка река од десната страна (Матевски 1998: 12-13).

Градот Кичево

Градот Кичево се простира како брег околу Китино Кале, помеѓу Долна Кичава и Горна Кичава и се дели на маала, и тоа: Варошко маало, Чаршија Варош, Чифлик Маало, Теќе Маало, уште едно Теќе Маало покрај реката Темница која поминува низ градот, Цума Маало или Света Петка (наречено по џамијата која некогаш била црква посветена на Света Петка, па од „петок“ дошло „цума“), Баља Маало или Горно Маало („баља“ на турски јазик е „горно“), Бичинци Маало и Циганско Маало (Смиљаниќ 1931: 409-410). Се разбира, до денес градот е значително проширен.

Предисториското минато на Кичево не е многу познато. Забележано е дека во близината на денешно Кичево постоел град Хискана (Ускана), кој се споменува во врска со војувањето на македонскиот крал Персеј со Римјаните во 170-169 година пред Христа. Други податоци не се познати, ниту со сигурност може да се каже каде бил, кога и кој го подигнал (Ристоски 1998: 23)

За долгата историја на Кичево документирано сведочат самите почетоци на организирањето на Охридската архиепископија. Во исто-

риските извори, меѓу кои и повелбата на византискиот цар Василиј II, издадена во 1018 година, градот се спомнува во рамките на нејзината најтесна дијацеца (Цветковски 2010: 6). Кичево се споменува и во време на кралот Урош I, а Милутин го освоил од Византија. Кнежинскиот манастир е всушност задужбина на Милутин. Со овој манастир народот го става во врска делот од стариот град кај Палатишта и Војводиница. Подоцнежното Кичево се издигнало околу тврдината која постои и денес (Смиљаниќ 1931: 410-411).

Со доаѓањето на Османлиите Кичево паѓа под нивна власт. Во пописните дефтери од 15. и 16. век градот е регистриран како Крчова и е седиште на Кичевската нахија. Откако ќе претрпи неколку административни промени, во втората половина на 16. век, кога е создаден Скопскиот санџак, во негов состав влегува и Кичевската нахија (Соколовски 1974: 100).

По бурните настани и внатрешните судири во империјата во 19. век, кога во Османлиското царство настанало ново уредување, образувана е новата Кичевска каза со седиште во градот и оттогаш почнува да се развива денешниот град (Смиљаниќ 1931: 411). По долговековниот османлиски период, следат администрациите на Кралството на СХС (подоцна Кралство Југославија) и СР Македонија во рамките на СФРЈ, за денес Кичево да биде општина во независна Македонија.

Низ различните историски услови имињата на градот варираше: Кирчева, Кричева, Крчова, Кичево и Кичава (Смиљаниќ 1931: 410). Покрај постарата популација која сè уште го употребува називот Кичаа (дијалектно од Кичава), градот денес официјално и во секојдневниот говор се нарекува Кичево.

Покрај денешната црква, посветена на светите апостоли Петар и Павле, во минатото во градот постоеле и црквите *Свети Димитриј* и *Свети Георѓиј*. За тоа зборува фактот дека некој Димитриј Петров од Кичево отишол во Русија да бара помош за доградување на црква, а и историјата спомнува црква *Свети Георѓиј* од 13. век, во урнатини, која ја обновил и дарувал кралот Милутин (Велев 1990: 66, 78).

Независно од овие историски податоци, постои и легенда за постапката на градот Кичево. Според неа, градот го омеѓил и подигнал кралот Марко за својата сестра Кита. Во контекст на ова народно предание се појавиле познатите приказни и епови за пресметката помеѓу крал Марко и Муса Кесеџија. Имено, кога Кита разбрала дека доаѓа Муса Кесеџија да го нападне Кичево, испратила гласници да го викнат Марко да ѝ помогне, но да дојде пред да запеат петлите. Таа ноќ петлите запеале порано и со тоа Марко задоцнил, па Кита тргнала да се повлекува кон Кнежинскиот манастир. Муса Кесеџија ја пресретнал, ја убил и го уништил манастирот. Сепак, иако со задоцнување, крал Марко пристигнал и го затекнал Муса Кесеџија како го поробува целиот град, па го убил и ја одмаздил својата сестра, а градот го спасил од ропство (Смиљаниќ 1931:

412). Престолнина на Кита наводно било Китиното Кале, околу кое е формиран градот Кичево. Со оваа легенда помеѓу народот често се поврзуваат наодите на археолошкиот локалитет во и околу дворот на Кнежинскиот манастир, но, секако, барем до сега, без цврста фактографска основа.

Црквата *Свети аџосџоли Пеџар и Павле* во Кичево во својот сегашен изглед е изградена на почетокот на 20. век. Но и пред тоа на овој простор постоел православен храм. Повеќе податоци за оваа црква можат да се пронајдат од подоцнежниот период, односно од 1974/75 година, кога е извршено нејзиното целосно обновување, во времето на Дебарско-кичевскиот митрополит Методиј. Обновувањето на фреските е направено од страна на Кузман Фрчкоски од Галичник. Иако иконостасот е од времето на градењето на црквата, иконите на него се изработени во 1925/26 година. Подот на црквата е поплочен со камен, живописана е целата и има голем балкон и камбанарија која е во состав на храмот. Подоцна кон црквата се доизградени и други придружни објекти: канцеларија, Крстилница, библиотека, трпезарија и друго (Вељаноска 2002: 12). Во рамките на црквата помеѓу двете светски војни делувала таканаречена Христијанска заедница, во која постоела хорска и драмска секција, со значителен број членови, млади луѓе. За време на православните празници биле организирани приредби, игранки (матинеа) и другарски вечери (Јацески 1998: 41). Денес во Кичево во изградба се две нови цркви: *Свети Кирил и Методиј*, веднаш под магистралниот пат Скопје – Охрид и, *Жени мироносици*, на новите градски гробишта.

Општина Кичево денес брои 50351 полнолетни жители (Изб. спис. 2019: 1-3).

Села поврзани со манастирот

Најблиску до манастирот *Пречиста* се селата на Долна Кичава и Долна Копачка. Селата од Долна Кичава се или на терасите од езерско потекло, или на дното од котлината. На терасите се: Манастирско Доленци, Карбуница, Вранештица, Атишта и Бигор Доленци, а на дното е село Србјани. Имотот на манастирот е на високите тераси од околу 900 м (Смиљанић 1931: 344-345). На дното од котлината, наспроти Србјани, се наоѓа и село Другово, кое на некој начин е веќе поврзано со самиот град Кичево и повеќе има значење и улога на приградска населба.

Селата од Долна Копачка, пак, се карактеризираат со високи површини, речни долини и показатели дека тука постоел заливот на некогашното езеро кое ја исполнувало котлината. Од една страна е високата површина на Турјанско-беличката планина, а од другата страна е Вргои. Надморската височина им е 1250 м – 1577 м. На врвовите овие површини се голи и ненаселени. Населението главно се занимавало со сточарство

преку летно пасење на добитокот. За разлика од врвовите, страните на планините се богати со шума, а особено богата со букова шума е Беличка планина. Низ оваа област поминувал средновековен пат, а негов мост имало под село Пополжани, на местото викано Леса. Високите планини имаат голем број на пештери, кои во текот на војните и бунтовите често служеле како засолништа. Низ Долна Копачка тече Беличка река, која од својата десна страна има многу помали притоки. Токму во долината на оваа река се гледаат трагите од некогашните езерски заливи на кичевското езеро. На формираните езерски тераси се наоѓаат селата и нивното обработливо земјиште. На повисоките речни тераси се: Јудово, Брждани и Кладник, а на пониските: Белица, Козица, Свињишта, Видрани и Пополжани. Селата се богати со дабова шума, а во село Свињишта има и извор со минерална вода (Смиљанић 1931: 346-347).

Од селата поврзани со манастирот ќе бидат издвоени оние кои географски се најблиску до него, па нивните жители најчесто и најбрзо доаѓале и притекнувале да помагаат и да бараат помош од манастирот, да ги задоволуваат своите духовни потреби, културно да се развиваат, да се образуваат и воопшто, да се едуцираат на секој начин. Јеромонасите од манастирот често богослужеле во овие села, а често и црковни книги и други предмети биле позајмувани и пренесувани од манастирот во селските цркви. За ова сведочи *Бржданскиоѝ дамаскин* од 19. век, или „Зборник со различни молитви и проповеди“, како што го нарекува Петар Хр. Илиевски, пронајден во истоименото село, а сега се наоѓа во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград, РС 66.

Село Другово

Селото е на патот Кичево – Копачка. Неговите граници се: кон Добреноец местото викано Петроо село, кон Кнежино е Дрмница, кон Кичево – Чанака и кон Србјани, Палатишта (Смиљанић 1931: 463-464).

Иако постоело од одамна, сегашната населба Другово е формирана од доселеници од планинските места на овој крај. До 1989 година селото немало своја црква, а на 27. 04. таа година е добиена сегашната локација, каде што е изграден храмот *Светѝа Негела*. Црквата е сидана неколку години, а осветена е во 1996 година. Местото каде што се наоѓа некогаш бил приватен имот, но во 1933 година подарен за селски гробишта. Фрескоживописот е изработен од страна на Бошко Попоски и Владо Димоски. Иконите на иконостасот се дело на Мирослав Крстески, а самиот иконостас е изработен од страна на резбарот Сокол од Скопје. Внатрешноста на храмот сè уште не е довршена (Вељаноска 2002: 18-19).

Своевремено ова село било и општина, но сега е припоено кон општина Кичево и се развива во урбана средина со основно училиште и современа инфраструктура.

Село Другово брои околу 1400 возрасни жители (Изб. спис. 2019: 1-3).

Село Србјани

Селото е од збиен тип и се наоѓа на десниот брег на реката Велика, на стариот пат кон *Пречиста*. Над селото и покрај него се наоѓаат големи наслаги на бигор. Според кажувањата селото некогаш се викало Барово и тука бил имотот на *Кнежинскиот манастир*, но кога манастирот бил уништен, имотот му бил отуѓен. На местото викано Поленка има траги од средновековна, а може и постара населба. Тука се пронајдени стари пари. На местото, пак, викано Бароици откопана е голема округла плоча од печена глина со дебелина од 25 см и дијаметар од 1 м. Плочата се наоѓала врз сидани столбови од округли печени цигли. На местото Чуки пронајдено е старо камено корито и е однесено во манастирот *Пречиста* кај манастирскиот извор. На местото Беговои Башти се гробиштата и црквата *Свети апостоли Петар и Павле* (Смиљанић 1931: 457-458). Од религиски аспект селото е мешано, т. е. населено од христијанско и муслиманско население.

Според друго предание ова село се викало Величково, што соодветствува на реката Велика околу која е населено, а што се однесува до храмот *Свети апостоли Петар и Павле*, најблиску до вистината може да се заклучи дека тој доживеал три клучни периоди во своето постоење, градби и доградби, иако староста на темелите не може временски прецизно да се определи. Единствениот документ за ова село е белешката од османлискиот попис во 1494 година, во која се вели дека таму живеел поп Никола кој служел во црквата *Свети апостоли Петар и Павле*, и дека оваа црква била соборна и за околните села. Во „Големата црква“, како што ја нарекувале мештаните, на храмовиот празник доаѓале верници од целата околина и величествено го прославувале патронот на селото. Србјани, како село во кое под налетот на времето се случувале и немиле настани, ја поистоветило својата судбина со овој храм. Црквата неколку пати била разурнувана и опустошувана, но жителите на Србјани ја граделе и обновувале со вера дека светите апостоли на кои е посветена се заштитници на нивното село. Последното обновување на храмот се случило во првата половина на 20. век, а најголемиот дел од фрескоживописот е обновен дури по Втората светска војна. Иако селото неколку пати го менувало името, храмот не, па опстојувал и опстојува како верен заштитник и креатор на духовното, црковното, националното и културното достоинство на населението кое потекнува од ова место (Вељаноска 2002: 74-75).

Србјани денес има нешто над 400 жители (Изб. спис. 2019: 1-3).

Село Манастирско Доленци

Селото се наоѓа во долината, близу до манастирот *Пречисџа*, некогаш било од разбиен тип и имало само 8 куќи, а сега има околу 37. Обиколено е со дабова шума, а во средината се наоѓаат неговите ниви. Стари називи се: Стари Клаенци, Свински оришта, Градеи Клаенец, Доротишта, Ралеи Перја и Змејоа Дупка. Ниви се: Кафа, Сараманда, Хојана, Слабики, Подиње, Орлов Камен, Мазник, Црешна, Седло, Ралица, Мала Граделеица и Смиљаница. Малата река се вика Еленичка, а нејзиниот извор Јазми (можеби од „ајазмо“ – света вода). Чешми: Пичкаец, Росоачец, Балачиште, Зли Дол и Жив Оган.

На местото Горна Црква има траги од стара населба, на местото викано Камилеица се најдени стари предмети, а на местата Сртоец, Лискаец, Бориште, Грмаѓе и Белеев има остатоци од стари куќи. Околу Сртоец се пронајдени и стари пари.

Кога манастирот *Пречисџа* последен пат бил разрушен се раселило и селото Крнино, па некои фамилии од ова село го населиле Манастирско Доленци, а некои заминале во Тиквешко. Според некое предание, пак, Крнино било мијачко село и Мијаците го чувале манастирот, а по разрушувањето некои се отселиле во битолско Смилево.

Според преданието на населението, тоа е доселено од Долен, близу Шкумба (Пена), од другата страна на Куќс, во Албанија. Најпрво биле во Крнино, па потоа се населиле тука. Оттука и името Доленци. Се нарекува Манастирско или Србјанско, за да се разликува од трите Доленци во Кичевско (Смиљаниќ 1931: 456-457).

Манастирско Доленци е едно од селата во овој крај кое долго време немало црква, бидејќи во негова близина се наоѓа манастирот *Светија Пречисџа Кичевска* жителите на селото своите духовни потреби ги остварувале таму. Сепак, во 2001 година започнува со изградба црквата *Свети Николај*. Но, не може да се каже дека во селото никогаш немало црква, бидејќи постојат две места чии имиња укажуваат на постоење на храм, Горна Црква и Црквиште, но со оглед на тоа што нема остатоци од никаков објект, тоа може да значи дека местата биле црковен имот па затоа ги добиле тие имиња. Селото е познато и по тоа што од него потекнуваат голем број свештени лица кои служеле во манастирот и околните цркви (Вељаноска 2002: 65- 66).

Помеѓу народот постои преданието за Партениј Дамјаноски Гаврилоски од Манастирско Доленци. Овој црковен деец потекнувал од сиромашно семејство, своето прво образование го добил во манастирот *Светија Пречисџа Кичевска*, се замонашил во *Свети Јован Биџорски*, а богословија завршил дури во Цариград. Поради благочестивоста, образованието и почитта што ја имал меѓу народот бил избран за владика, но еден ден пред да биде хиротонисан, во близината на Дебар бил пресретнат од разбојничка банда и сверски убиен. Според она што се пренесу-

ва од колено на колено, пред да биде убиен отец Партениј бил жестоко мачен. Најпрво разбојниците сакале да го фрлат од мост, но кога тој се задржал за гредата, тие му ја отсекле раката, кога се задржал со другата рака, му ја отсекле и неа, за на крај, кога монахот се држел со заби за мостот, да му ја отсечат и главата и неговото тело да падне во реката (Јованоски 2018: 63-64). Настаните опишани во преданието временски не можат прецизно да се лоцираат, а како што се забележува од неговата содржина, тоа многу наликува на житијната литература за мачениците од првите векови.

На споменатото место Голема црква денес е завршен и постои храмот *Свети Николај*. Оваа црква е живописана и осветена во 2015 година, со што активно ги задоволува богослужбените потреби на локалното население и пошироко, кое, пак, од своја страна ревносно се грижи за неа.

Селото денес има над 100 жители (Изб. спис. 2019: 1-3).

Село Пополжани

Селото е на тераса, на десната страна од коритото на Голема Река. Познати називи на места во атарот на ова село се: Преку река, Голема Смесана, кон село Подвис, Волчји Камен, Чатал Пат, Шабаница, Крстои и Дедин Дол; кон село Видрани, Булина Вода, а кон село Другово, Грабје, Јаз и Остри Врв. Ниви се: Петропрст, Конопишта, Кауѓери, Обезишта, Мангоа Нива, Србиница и Попоа Нива. Не се знае од каде потекнува името на селото, а според кажувањата го основале четворица браќа: Трпе, Иван, Димо и Трајан, кои избегале од Длапкин дол (Горна Кичава) кога ова село се муслиманизирано (Смиљаниќ 1931: 455). Во селото има извор со солена вода.

За староста на Пополжани сведочи и археолошката карта на Македонија, според која на средината од селото, кај Задружниот дом, има локалитет од римско време, бидејќи при копањето на бунари во приватните домови се наидуваало на сидови од објекти и фрагменти од керамички предмети (Јованоски 2018: 200).

Жителите на село Пополжани во потрага по подобра местоположба и со цел да бидат поблиску до нивите кои ги користеле, во 1946 година го напуштиле старото село и формирале нова населба. Но горе, покрај старите семејни куќи останала и старата селска црква, или како што тие го нарекуваат овој параклис (капела), *Свети Пречиста Богородица*. И најстарите жители не знаат кога е изграден овој параклис, но може да се претпостави дека потекнува од почетокот на 19. век. Скромниот изглед е карактеристика на овој објект. Во внатрешноста има само неколку икони кои се подарени од страна на верниците (Вељановска 2002: 25). Околу параклисот се наоѓаат и селските гробишта, кои иако селото се преместило го задржале своето место и сè уште се во функција. Селската сла-

ва е празникот Воведение на Пресвета Богородица (Пречиста), на кој е посветен и параклисот, можеби и под влијание на култот на манастирот, којшто жителите на ова село особено го почитуваат.

Поради слабофункционалниот параклис, освен чиновите поврзани со празникот Богојавление, некои позначајни празници и чиновите поврзани со Погребение, своите духовни и богослужбени потреби Пополжанци главно ги остваруваат во манастирот *Свети Пречисти Кичевска* и храмот *Свети апостоли Петар и Павле* - Кичево, уште повеќе поради фактот што манастирот е релативно блиску и може да се стигне пеш, а селото е блиску и до градот и голем дел од неговите жители имаат места на живеење и таму, па за своите верски потреби можат да ја ползуваат градската црква.

Селото денес брои повеќе од 100 жители (Изб. спис. 2019: 1-3).

Село Видрани

Местоположбата на село Видрани е на висока тераса преку патот за манастирот *Пречисти*. Познати називи на места во ова село се: Манчев Мост, Губришта, Конопишта, Локва, Солунштица, Ежои Красје и Лаков Камен. Шумата над селото се нарекува Кафа. Води се: Клаенче и Садои. Пасишта: Влаиница и Араминска Планина.

Не се знае од каде потекнува името на селото, но се знае дека селото било чифлик на некој ага од Кичево. Некој Јован од Брждани ги купил нивите од него, па селото постепено се намножило и откупило. Траги од стари населби, сепак, постојат. Стари пари се ископани на местата Две Цркви, На Крст и Мицоица. Тука поминувал и стар пат за Охрид (Смиљаниќ 1931: 454).

Од старото село Видрани сега има само неколку куќи во кои повремено доаѓаат нивните наследници. Останатите се преселени подолу, поблиску до сообраќајницата, за да имаат побрзи контакти со околните населени места, но не заборавајќи ја својата селска црква. Така, во 1988 година на местото на старата црква *Свети Николај* е изградена нова. Нејзиниот иконостас е завршен во 1989 година, а иконите се дело на Мирослав Крстески од Кичево. Истата година црквата е и осветена. Како една од особините која ја разликува од другите цркви е куполата на централниот дел. Фреските кои се насликани на ѕидовите ги имаат прикажано семејните слави на дарителите на средствата за нивна изработка. Освен оваа црква, недалеку од неа, на просторот каде што селаните се собираат за празникот Богојавление (Водици), направено е скромно обележје на местото каде што некогаш имало црквичка, а потоа останале урнатини кои сведочат за нејзиното постоење (Вељановска 2002: 47-48). Оваа црквичка посветена на свети Јован Крстител денес е обновена и во тек е нејзино фрескоживописување.

Село Брждани

Селото е на левиот брег на Бржданска река, на висока речна тераса. Повеќето од околината на селото е во шума, а тука е планината Гољак. Разбирливо, нивите се под селото во близина на реката. Називи на шуми се: кон Јудово, Преслоп, а кон Дебрца и село Турје, Горчмаиница, Свињишки Задел, Рамен Лаз и Манастир. Преку реката се Осој и Кремен, а кон Видрани е Мали Красје. Познати називи на ниви околу селото се следниве: Равен, Рамен Врв, Селска Нива, Прзголи, Бешкоа Ливада и Ви Двора; води се: Горно и Долно Маало во селото, и Манастирски извор што се наоѓа во близина на рушевини од манастир.

Се претпоставува дека населението е доселено од Охридско, од село Брежани, чие име подоцна се изменило во изговорот. Старото село било на Селце, каде што се таканаречените „латински гробишта“ (Смиљанић 1931: 453). Според некои преданија, ова село своето име го добило бидејќи е распространето на височинки – „брда“.

И ова село како и многу други во Кичевијата е преселено од својата првобитна местоположба. Сепак, селската црква *Свети Николај*, која потекнува од 1872 година, си останала на своето место за да сведочи за времињата кои поминале. Жителите кои го напуштиле селото и заминале на работа во соседна Бугарија како подарок ја испратиле црковната камбана која и денес се користи. Фрескоживопис има само во олтарниот дел (Вељаноска 2002: 45-46).

Најстарите икони на црквата датираат од 1849 година и се дело на Дичо Зограф и најверојатно припаѓале на старата црква, обновена и проширена во 1872 година за обновената црква бил изработен и нов иконостас со поголеми димензии, расчленета структура и нови престолни икони насликани непосредно по 1872 година од страна на зограф кој не оставил свој авторски потпис. Притоа, постарите престолни икони од првобитниот иконостас сликани од Дичо биле повлечени и поставени во олтарниот дел, а само шест од нив, со претстави на апостолите, нашле место во новата програма на иконостасот во редот на архитравот. Во 1874 година целосната програма на иконостасот ја довршува Аврам Дичов. Тој ја слика престолната икона на Богородица со Христос, каде оставил и свој потпис, но истовремено слика и уште десетина икони за горната зона на иконостасот. Аврам Дичов е автор и на живописот во олтарниот простор, во делот на протезисот (Цветковски 2010: 250-251).

На местото Богородична Краста, помеѓу селата Брждани и Свињишта, се наоѓал големиот манастир *Свети Николај*, кој бил добро утврден и напаѓачите во османлискиот период тешко можеле да го земат. Постои предание дека некој од нив се досетил и пуштил околу него жедна мазга која го почувствувала доводот на вода, па откако тој бил запрен, монасите морало да се предадат. Манастирските, пак, козари чиишто кошари биле кај денешното село Козица, останале да живеат

тука и така настанало ова село, а чуварите на манастирските свињи го населиле селото Свињишта. Според некои преданија, во близината на овие села имало два манастира, *Свети́а Бо̀городица* и споменатиот *Свети́и Николај*, но поголема е веројатноста да постоел само едниот, *Свети́и Николај* (Симјаноски 1996: 109-110). Токму со овој манастир се поврзува она предание за потеклото на манастирот *Свети́а Пречисти́а Кичевска* кое го спомнува и Нарев (Наревъ 1912: 17-18).

Минувајќи низ село Брждани се стигнува до село Јудово. Ова село некогаш се наоѓало на месноста Ливада, потоа на месноста Куќишта, а на сегашната локација се преселило во средината на 19. век. Со преселбата на селото се сели и селската црква. Најпрво се наоѓала на локалитетот Старо Село, потоа на месноста Црков Камен, а во 1845 година е изградена на сегашната локација. Црквата *Свети́и Аи́анасиј* е сидана со камени плочи донесени од старата црква, а ја граделе селаните и била осветена во 1863 година. Иконостасот и живописот се од 1902 година и се дело на Крсте Николов и син му Русалим од Лазарополе, како што е и запишано на нив. Меѓу селаните останал запамтен свештеникот Мицко, кој доаѓал од село Бигор Доленци за да ги извршува богослужбените чинови (Вељаноска 2002: 48-49).

Село Кладник

Селото е скриено во шума и долина. На поголемиот дел од селото и околу него можат да се забележат пештери, понорници, падини и, секако, полиња. Називи на места се: Владев Гроб, Чукариње, Грделица, Растеќе, Разлаз, Јасика, Бабен, Крнеички Гроб, Божинои Падиње, Рудиње и Гркоа Ледина. Ниви: Дрманоец, Езеро, Калаприсој, Габор и Турски Гроб. Чешми: Р'венец, Врбица и Нинеа Вода.

Старото село било на местото Лакаица. Според кажувањата, кога селаните го напуштиле старото село се населиле во шума, каде што од клади правеле колиби. Оттука е и името Кладник. Оние кои избегале подалеку со себе понеле и некаков ферман од селото и го оставиле на чување во некој манастир во Битола (Смиљанић 1931: 455-456).

Некои преданија кажуваат дека во близина на селото имало манастир *Свети́и Николај*, на местото Лакаица, кај старото село, а се спомнува и некој друг манастир, но остатоците се од пештерска црква (Симјаноски 1996: 110). Манастирот *Свети́и Николај* се претпоставува дека бил срушен во исто време кога бил срушен и *Кнежинскиоѝ манастир*, а се познаваат само остатоци од ѕидините на неговите ќелии. Во близината има и испосница, на пукната карпа во пештера, обрасната со шума. Манастирот бил уништен од разбојници, бидејќи тука поминувал патот за Битола и дел од патот за Охрид во близина на село Козица (Смиљанић 1931: 455). Оваа испосница може да се види и денес.

Селската црква на село Кладник, *Светѝа Боџороџица*, во нејзиниот денешен изглед е изградена во средината на 20. век, а оттогаш е и нејзиниот иконостас. Според кажувањето на селаните во црквата долго време се чувала икона која врз себе имала податоци за градбата на црквата, но како и неколку други икони, таа сега не може да се најде. Во внатрешноста на црквата има балкон, што било тренд во градителството во тоа време. На 28. 08. 1993 година во црковниот двор е откриена спомен плоча посветена на 18 македонски востаници од Илинденскиот период (Вељаноска 2002: 49-50). Овие востаници се загинати во познатата битка на местото Гурѓејца, меѓу село Кладник и село Карбуница, која се одиграла на 04. 08. 1903 година. Подоцна, нивните мошти се собрани и погребани во дворот на црквата во село Кладник. Секоја година на 04. 08. на овој гроб и на местото на битката (каде што има скроман споменик) се служи Панихида за покој и спомен на загинатите.

Во селото постои легенда за манастир *Светѝа Пречистѝа Боџороџица* на местото Распаќе, каде што имало и училиште за свештеници. Оваа легенда се темели на урнатините на тоа место кои потекнуваат и укажуваат на некое постаро време (Вељаноска 2002: 50). Следејќи ги овие легенди и преданија, останува отворено прашањето дали се работи за еден манастир – *Светѝи Николај*, два – *Светѝи Николај* и *Светѝа Пречистѝа Боџороџица*, или можеби за три, што е малку веројатно. Не е исклучена и можноста преданијата да се развиле од кажувањата за еден и ист манастир кај село Кладник.

Покрај овие села, во манстирските ракописи, документи, на фрески, икони и други предмети се спомнуваат уште многу други села, не само од Кичевско, туку и од подалеку, особено од Мијачкиот крај, чии жители без разлика на оддалеченоста од манастирот духовно биле поврзани со него и често го посетувале, црпеле од духовната енергија која ја излевал, а и го помагала материјално и физички. Затоа, нивните имиња и местата од каде потекнувале, останале запишани врз манастирското културно наследство и оставиле богат писмен материјал.

Во Кладник се регистрирани 8 полнолетни жители (Изб. спис. 2019: 1-3).

Топоними и микротопоними од манастирскиот имот

Уште од самата појава на општожителното монаштво, а со тоа и манастирите како места каде што монасите заеднички и организирано живееле, се појавила потребата од таканаречената манастирска економија, т. е. материјален посед на манастирот преку кој неговата заедница ќе може да егзистира, па така, со оглед на тоа што земјоделието и сточарството се најчестите и најосновни извори на приход, манастирите се здобиле со свои имоти, пасиште, шуми, обработлива површина и слично. Не биле ретки случаите и цели села да се формираат од луѓе кои се населувале околу манастирските имоти и на различен начин економски соработувале со манастирот. Со текот на времето, овие поседи се документирале, а добиле и свои имиња, кои се најчесто поврзани со манастирот, со нивниот изглед, структура и намена, но и со некакви настани и личности поврзани со нив. Бидејќи народот го сметал за добродетел подарувањато на имот на манастирите и црквите, како поимотните луѓе така и просечните, многу места своето име го добиле по својот дарител. Имајќи почит кон самиот манастир, народот се однесувал со почит и пиетет и кон манастирскиот имот, бележејќи ги неговите топоними и микротопоними во својата меморија како свети места, најчесто претставени со турцизмот „ваков“, „ваковско место“, т. е. место кое припаѓа на верски институција.

Во Катастарскиот имотен лист на манастирот се спомнуваат имињата на само мал број на топоними и микротопоними, додека останатите едноставно се запишани како „Манастир“ (Им. лист. 2017: 1-7). Сите податоци за имињата на местата и настаните поврзани со нив кои ќе бидат наведени се базираат на кажувањата на 78 – годишниот Боге Јаќимоски од село Горно Добреноец (потоа преселен во село Другово), кој од својата 15 – та година до ден - денес работи на манастирскиот посед. Како што раскажува и самиот, тој како мал бил болезлив, па како и многу други бил „ветен“ да работи „за здравје“ во манастирот. Откако поминале 6 месеци, колку што траел заветот на неговите родители, тој оздравел и во знак на благодарност останал уште 6, а потоа и целиот свој живот до денешен ден го посветил на работа и помош на манастирот. Местата ќе бидат набројувани во насока нагоре кон манастирот, почнувајќи од патото кој се дели од магистралниот пат Кичево – Битола.

Павли Дол – се наоѓа на самото место каде што од магистралата се дели асфалтниот пат за манастирот. Некогаш било село и според табеларниот перглед на населението од 1569 година имало 5 семејства (Сokolovski 1978: 133). Денес останало само името кое е познато безмалку на целото население. Во основата на ова име е личното име *Павел* и географскиот поим *дол* (Станковска 2007: 115).

Десно од Павли Дол:

Рамнишиџе – ливада обиколена со шума;

Редежи – порано ливада, потоа пошумена со борова шума;

Кај Лозјено – како што кажува самото име некогаш било лозје, ливадата која останала откако престанало да биде лозје е пошумена со бор;

Црвена Вода – се наоѓа по патот од Кај Лозјено за Лаки, има извор и дабова шума;

Кај Варнишиџе – на местото некогаш имало варници, сега е дабова шума која се наоѓа на истиот пат по Црвена Вода;

Шишулец – ова е место со дабова и борова шума и извор, а е на споменатиот пат;

Лаки – ливада обиколена со шума;

Свети Николе – пештера која се наоѓа по Лаки. Според кажувањата во неа живеела и се подвизувала некоја монахиња со својата коза;

Ореов Дол – со овој дол завршува манастирскиот имот од оваа страна и почнува атарот на село Кладник.

Лево од Павли дол:

Литурџине – малечка ливада обиколена со шума. Според преданието на месното население, тука некои монахињи, или монаси, бидејќи манастирот во најдолг период од својата историја бил машки, давајќи се во бегство поради одредени неприлики, отслужиле некаква богослужба, веројатно Литургија, или Молебен, пред да продолжат по својот пат;

Герамидница – порано местото било манастирска нива, а потоа е засадено со бор. Земјата е црвеникава и затоа ова место го добило ваквото име;

Господинец – ова е местото каде се најдени телата на маченички пострадали монаси: Евнувиј, Пајсиј и Аверкиј во 1558 година, а во 2012 година канонизирани за светители. Има извор и, секоја година до него се прави Литија, т. е. свечана богослужбена поворка во чест на мачениците;

Ралица – над Господинец, некогаш нива, а сега борова шума;

Свински Оришиџа – нива со извор, сега зашумена. Името најверојатно го добила по трагите од диви свињи кои во голем број ги има во овој крај, па често се случува во потрага по храна да копаат (преоруваат) околу изворите, на нивите и по ливадите;

Врои – мало возвишение (мала планина) над манастирот;

Марин Гроб – местото се наоѓа зад Врои и се спојува со Ореов Дол. Преданието зборува за гроб на некоја Мара, кој се наоѓал таму, но сега нема никаква трага од него;

Под комплексот на манастирот:

Сџаро Гумно – се наоѓа веднаш под комплексот на манастирот и е малечка тумба на ливадата. Поради добриот провев тука било манастирското гумно, т. е. местото каде што се веело манастирското жито;

Крнино – местото каде што било село Крнино. Се наоѓа во долот под манастирот и ливадите. На местото има извор – Крнино чешме, која некогаш била селска чешма на селото. Овој извор (чешма) по залагање и личен придонес на Боге Јакимоски е повторно извидан и обновен. Освен чешмата, за постоењето на некогашната населба сведочат само неколку купови од камен. Во основата на името на некогашното село се крие името *Крна*. Овој антропоним е хипокористично име изведено од старото име *Крн*, од старословенското *крънъ*, кога некое тело нема некој дел, нешто оштрбено, начнато и кусо (Станковска 2007: 106).

Пешиџерица – извор под Крнино.

Според целокупниот материјал на ова поглавје, од лингвистички, односно ономастички аспект, може да се заклучи дека имињата на селата и сите останати називи на географски поими во најголем дел имаат словенско потекло, и тоа најчесто според брсјачкото наречје. Називот на селото главно доаѓа од нивниот основач или географските особини кои се карактеристични за него, а некои, пак, укажуваат на потеклото на населението. Помеѓу топографските имиња можат да се сретнат безмалку сите називи: брдо, брдце, лак, пропаст, преслап, пресек, шумјак, забел, горица, градина, поток, каменица, лозишта, нивишта, виноградишта, улишта, селишта, чука, ледина, планина, краста, пониква, извор, млака, јачмиште, леништа и други. Покрај овие називи, најчесто стои и името на оној што ги поседувал или ги обработувал. Поретки се називите кои имаат грчко, латинско и влашко потекло, како на пример споменатата Влаиница, во близина на село Видрани. На местата, пак, каде што живее албанско население се јавува мешана топономастика, топографски имиња со чисто словенско потекло, имиња со чисто албанско потекло, но и топоними и микротопоними со словенско потекло адаптирани според народниот изговор под албанско влијание, на пример Црвица, наместо Црквица, и други (Смиљанић 1931: 373-374).

Топонимите и микротопонимите образувани со суфиксот *-ица*, а кои се многу чести во словенската топонимија, секако, според прифатеното мислење на Розвадовски потекнуваат од *-iċa*, како резултат на присојединувањето на суфиксот *-ka-* кон старата номинативна форма на именките од женски род кои завршувале на *-i-*, а под влијание на третата палатализација (Станковска 2001: 7).

ЗАКЛУЧОК

Иако најдалечното минато на манастирот *Светѝа Пречистѝа Кичевска* е во голема мера непознато и се темели само врз неколку кратки спомнувања во документи од манастирот и надвор од него, сепак, врз основа на она што останало како материјална култура, но и жив спомен пренесуван од генерација на генерација и чуван од колено на колено помеѓу месното население и пошироко, може да се заклучи дека од самиот почеток на неговото постоење тој ја зел улогата на просветен центар. Се разбира, на почетокот таа дејност била помала по обем и била ограничена евентуално само на манастирското братство, жителите на некогашното село Крнино и неколкуте поблиски села, но подоцна се проширила и на манастирот му дала регионално значење, кое подоцна преку врските со Света Гора Атонска и пред сè манастирот *Зоѡграф* ќе ги надмине и веќе широко поставени граници. Така, не случајно, манастирот *Светѝа Пречистѝа Кичевска* во 16. век ќе биде еден од бастионите на дамаскинарската книжевност на Балканот, а со тоа и еден од главните балкански центри во кои хуманистичките и просветителските идеи ќе продрат меѓу младата интелигенција во Отоманското царство. Престојувањето и делувањето во овој манастир на Кирил Пејчиновиќ, Јордан Хаџи Константинов – Џинот, Васил Икономов и плеада други просветители и преродбеници, само го потврдува значењето и авторитетот на овој духовен и просветен центар, кој, пак, штитејќи го својот народ, без разлика на вера и национална припадност, ќе земе активно учество и во периодот на Македонската револуционерна борба, Балканските војни, Првата светска војна, а особено во Втората светска војна, како поткрепа на првото училиште на македонски јазик на слободна територија во блиското село Подвис.

Пишаното културно наследство кое останало како резултат на ваквата дејност на ова светилиште е огромно и разновидно, на за жал, поголемиот дел од него е уништен и изгубен, па него го проучуваме врз основа на зачуваните ракописи, стари печатени книги, записи и натписи. Дел од нив биле привлечни за странските колекционери и научници и биле однесени во различни библиотеки надвор од Македонија, а дел (најчесто оние од 19. век) останале во манастирот, а сега се наоѓаат во музеите и архивите во земјава. За среќа, сите се достапни за научно иследување,

заедно со натписите испишани врз фреските, иконите и други предмети во сегашната манастирска црква изградена во времето и по иницијативата на тогашниот Пречистански игумен Теодосиј. Живото сеќавање, пак, на локалното население на топонимите и микротопонимите поврзани со манастирскиот имот, сведочи за нераскинливата врска меѓу народот и свештенството во манастирот, взаемната помош, љубов, почитување и пиетет кон светињата. Постарите жители на градот и околните села сè уште се сеќаваат на значајни настани поврзани со *Светија Пречистија Кичевска*, но и на настани прераскажани од постари очевидци.

Ракописите од оваа Благовештенска обител, според датирањето и нивната содржина, даваат податоци за културната, богословска и јазична состојба на македонската книжевност во три епохи: епохата на тогаш популарниот ресавски правопис и враќањето на предрашките норми, епохата на дамаскините и периодот на интензивното национално будење во 19. и почетокот на 20. век. Големите број на печатени книги, пак, главно набавени од Русија, но и од Цариград, Виена, Будим, Смирна (Измир), Њујорк и други метрополи, зборуваат за активните врски што манастирот ги имал со многубројни просветни центри активни во тоа време. Записите во нив, како и народниот јазик во дамаскините, а особено во ракописите од 19. и почетокот на 20. век експлицитно сведочат за состојбата на македонскиот народен јазик во соодветниот период и влијанието на црковнословенскиот во црковните текстови. Најчист народен говор, секако, има во манастирските тефтери, напишани на жив говор со мноштво изрази карактеристични за тогашните говорители и, се разбира, турцизми, под влијание на официјалниот јазик на државата.

Натписите врз фреските, иконите и други предмети се од два вида: на руски црковнословенски јазик и на народен јазик со црковнословенски низми. На првата група ѝ припаѓаат сигнатурите на фреските и иконите и свитоците во рацете на ликовите, а на втората натписите со податоци за зографите, дарителите, местата и датумите.

Имињата на селата во близината на *Светија Пречистија Кичевска* се плод и креација на народниот говор и кичевскиот дијалектен говор во најтесна смисла, а најчесто се поврзани со местоположбата на селото или најстарите фамилии кои го населиле и основале. Топонимите и микротопонимите на манастирскиот имот, пак, главно се поврзани со некакви настани и личности од секојдневната историја на манастирот, па заедно со нивното име, народот ја памети и ја прераскажува сторијата поврзана со местото и ликовите кои дефилираат во неа.

Сликата за писменото културно наследство во трудов, секако, е крупна, и е своевиден влез преку прагот и првите неколку скалила во научниот материјал што го нуди оваа света обител, но овозможува видик во понатамошните научни простории и патот до нив, па затоа се јавува како цврста основа за понатамошно истражување. Како што неколкупати беше нагласено, материјалот е разновиден и шаренолик, па секој

ракопис, секоја книга, секој запис и натпис и сè што воопшто излегло од опитот и се преточило во збор, проучувани одделно, нудат цел еден универзум на нови хоризонти од духовното битисување на манастирот *Света Пречиста Кичевска* низ вековите, сегашноста и иднината.

ИНДЕКС НА ИМИЊА

Имиња на личности

Аверкиј: 19, 27, 87, 132, 145;
Аврам: 26, 96, 141;
Григориј: 24, 32, 33, 55, 91, 116, 123, 128;
Дичо: 17, 26, 95, 96, 114, 127, 141;
Дамаскин: 31, 32, 33, 51, 55, 61, 99;
Доситеј: 24, 132;
Гурчин: 21;
Евнувиј: 19, 27, 87, 132, 145;
Жинзифов, Р.: 38, 39;
Икономов, В.: 40, 45, 70, 71, 74, 147;
Козма: 23, 38, 39, 40, 45, 103;
Крчовски, Ј.: 33, 34, 35, 36, 37, 62;
Пајсиј: 19, 27, 87, 132, 145;
Пејчиновиќ, К.: 22, 33, 34, 35, 37, 62, 80, 81, 82, 147;
Симеон: 20, 22, 23, 39, 40, 44, 83, 106, 129;
Теодосиј: 21, 22, 23, 25, 38, 44, 101, 102, 122, 130, 148;
Хармосин, Ј.: 119, 120;
Хаџи Константинов – Цинот, Ј.: 18, 37, 38, 39, 147.

Имиња на места

Брждани: 16, 45, 61, 136, 140, 141, 142;
Видрани: 16, 136, 139, 140, 141, 146;
Галичник: 21, 78, 135;
Господинец: 145;
Другово: 15, 135, 136, 137, 144;
Јудово: 16, 136, 141, 142;

Кнежино: 18, 136;

Крнино: 16, 17, 18, 20, 51, 84, 138, 146, 147;

Кладник: 136, 142, 143, 145;

Кичево: 12, 15, 16, 20, 23, 25, 83, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 144;

Лазарополе: 21, 40, 74, 83, 142;

Манастирско Доленци: 15, 17, 138;

Павли Дол: 144, 145;

Пополжани: 16, 136, 139;

Србјани: 15, 16, 135, 136, 137;

Тресонче: 21, 26.

THE WRITTEN CULTURAL HERITAGE OF THE HOLY VIRGIN OF KICEVO MONASTERY

S U M M A R Y

The monastery of Holy Virgin of Kicevo is one of the most important cultural and educational centers where Slavic literacy was vigilantly preserved and spread throughout Western Macedonia. The monastery has always worshiped and preached in Slavic. Its influence on the believers from the villages of Kichevo and Bistra was extremely great. The more monastic brothers there were, the greater the need for books, especially those for daily use in worship: Book of Hours (diurnal), Psalter, Octoechos, hagiographies etc, because in addition to worship in the temple, the brothers performed separate services in their cells, and they needed books for that. In the beginning, the monks made copies to supply the necessary books. This was the only way to enrich the literary fund until the 17th and 18th centuries, when Russian printed editions began to be transferred to the monastery.

The following manuscripts originate from the monastery's library of the Holy Virgin of Kicevo monastery and are available for scientific research: Tetrevangelium 1, Psalter, Tetrevangelium 2, Kiev Damaskin, Krnino Damaskin, Fragment 1, Fragment 2, Codex (Brzdani Damskin), Parousia 1, Parousia 2, Eternal bed-roll of Vasil Ikonomov, Rule of St. Spiridon Trimitunski, Service of St. Naum of Ohrid, Tefter 1 and Tefter 2.

Moreover, frescoes and icons had inscriptions with certain messages in the form of texts written on the fresco or icon itself, or texts on books or scrolls held by saints, no matter if they were monks, angels, other saints or scenes compositions from the holidays. These inscriptions further explain the message that the character or composition carries. In addition, there are other types of inscriptions (and records, when referring to a book) that more or less go beyond the context of the mural or icon and carry personal data or thoughts of the painter or writer.

The places related to the monastery are also interesting to study, which are the fruit and creation of the folk speech and the Kichevo dialect in the narrowest sense.

All this makes the monastery of Holy Virgin of Kicevo a quality and rich subject for scientific study from various aspects.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1.: Каталог на богослужбени книги во манастирската библиотека

За потребите на изработката на овој докторски труд, постојано беше консултирна и богатата манастирска библиотека. Од тука произлезе и потребата да се направи еден првичен каталог во којшто ќе се прикаже основниот фонд на библиотеката.

Каталогот е правен според затекнатите книги во манастирот во периодот од 01. 09. 2019 година до 30. 09. 2019 година, во манастирската библиотека и останатите физички достапни простории. Групирањата на богослужбените книги се правени според годишните богослужбени кругови и нивниот редослед, содржината на книгите внатре во групите и хронолошкиот ред во секоја содржинска подгрупа. Зборниците и поучната литература се засебни групи и се подредени хронолошки, а библиските книги кои не се за богослужбена употреба се групирани според значењето, прво Нов Завет, па Стар Завет, а во секоја група редоследот е хронолошки. Книгите кои не можат да влезат во оваа шема се наведени на крајот од Каталогот. Оние книги кои не можат прецизно да се датираат се на крајот од нивната група односно подгрупа.

Еванџелија

Еванџелие. Киев 1752. Црковнословенски јазик. Ев1

Еванџелие. Киев 1753. Црковнословенски јазик. Ев2

Еванџелие со толкување. Москва 1764. Црковнословенски јазик. Ев3

Четвороеванџелие. Москва 1771. Црковнословенски јазик. Ев4

Четвороеванџелие. Москва 1847. Црковнословенски јазик. Ев5

Четвороеванџелие. Москва 1854. Црковнословенски јазик. Ев6

Четвороеванџелие. Виена 1857. Црковнословенски јазик. Содржи запис дека на манастирот е подарено во 1872 година. Ев7

Четвороеванџелие. Црковнословенски јазик. Има печат од дебарскиот митрополит Козма од 1897 година. Ев8

Еванџелие. Москва 1900. Црковнословенски јазик. Ев9

Еванџелие. Москва 1901. Црковнословенски јазик. Ев10

Ајосѿоли

- Ајосѿол.* Москва 1851. Црковнословенски јазик. Ап1
Ајосѿол. Москва 1780. Црковнословенски јазик. Ап2
Ајосѿол. Москва 1851. Црковнословенски јазик. Ап3
Ајосѿол. Цариград 1856. Црковнословенски јазик. Ап4
Посланија. Киев 1894. Црковнословенски јазик. Ап5
Ајосѿол. Црковнословенски јазик. Има запис од 19. век. Ап6

Псалѿири

- Псалѿир.* Киев 1707. Црковнословенски јазик. Пс1
Псалѿир. Москва 1758. Црковнословенски јазик. Пс2
Псалѿир. Киев 1766. Црковнословенски јазик. Пс3
Псалѿир. Будим 1815. Црковнословенски јазик. Пс4
Псалѿир. Москва 1810. Црковнословенски јазик. Пс5
Псалѿир. Москва 1810. Црковнословенски јазик. Пс6
Псалѿир. Киев 1835. Црковнословенски јазик. Пс7
Псалѿир. Белград 1843. Црковнословенски јазик. Пс8
Псалѿир. Москва 1848. Црковнословенски јазик. На почетокот има запис дека е набавен од Русија. Пс9
Псалѿир. Москва 1850. Црковнословенски јазик. Пс10
Псалѿир. Белград 1859. Црковнословенски јазик. Пс11
Псалѿир. Белград 1861. Црковнословенски јазик. Пс12
Псалѿир. Москва 1887. Црковнословенски јазик. Пс13
Псалѿир. Киев 1895. Црковнословенски јазик. Пс14
Псалѿир. Црковнословенски јазик. Пс15
Псалѿир. Црковнословенски јазик. Пс16
Псалѿир. Црковнословенски јазик. Пс17
Псалѿир. Црковнословенски јазик. Пс18
Псалѿир. Црковнословенски јазик. Пс19
Псалѿир. Црковнословенски јазик. На почетокот има печат на кој пишува „Обител Пречиста“. Пс20
Псалѿир. Црковнословенски јазик. Пс21

Окѝоиси

Окѝоих 5. – 8. ѓлас. Москва 1850 (рачно напишано). Црковнословенски јазик. Ок1

Окѝоих 1. – 4. ѓлас. Москва 1801. Црковнословенски јазик. Ок2

Окѝоих 5. – 8. ѓлас. Москва 1801 (рачно запишано). Црковнословенски јазик. Ок3

Окѝоих 5. – 8. ѓлас. Москва 1853. Црковнословенски јазик. Ок4

Окѝоих 1. – 4. ѓлас. Москва 1857. Црковнословенски јазик. На почетокот има запис дека го донел папа Даниил од Цариград. Ок5

Окѝоих 1. – 4. ѓлас. Москва 1858. Црковнословенски јазик. Ок6

Окѝоих 1. – 4. ѓлас. Киев 1884. Црковнословенски јазик. Ок7

Окѝоих 5. – 8. ѓлас. Москва 1850 (рачно напишано). Црковнословенски јазик. Ок8

Посни Триоди

Посен Триод. Москва 1742. Црковнословенски јазик. Пт1

Посен Триод. Москва 1848. Црковнословенски јазик. На предната корица има ракописно пресметување кога се слави Пасха од 1971 година до 1997 година. Пт2

Посен Триод. Москва 1848. Црковнословенски јазик. Пт3

Посен Триод. Црковнословенски јазик. Пт4

Служба на Велика сабоѝа. Црковнословенски јазик. Пт5

Цвейѝни ѝтриоди (Пенѝикосѝари)

Цвейѝен Триод (Пенѝикосѝар). Москва 1752. Црковнословенски јазик. Цт1

Цвейѝен Триод (Пенѝикосѝар). Москва 1851. Црковнословенски јазик. Цт2

Пасхалија. Трново 1869. Црковнословенски јазик. Цт3

Пасхалија за ѝрвиѝе ѝтри ѝразнични дена. Трново 1869. Црковнословенски јазик. Цт4

Минеи и извадоци од минеи

Минеи за дванаесетте месеци. Москва 1750. Црковнословенски јазик. Мн1

Служба на свети Фотиј Цариградски. Цариград 1849. Црковнословенски јазик. Мн2

Служба на Стефан Дечански. Белград 1851. Црковнословенски јазик. Мн3

Овдешњи минеј. Москва 1856. Црковнословенски јазик. Мн4

Минеи за дванаесетте месеци. Црковнословенски јазик. На книгата за месец јуни има запис дека е набавен во 1858 година. Почетните девет страници од книгата за ноември се во ракопис, веројатно поради оштетување на печатените. Мн5

Минеи за месеците: март, мај, септември, октомври, ноември и декември. Киев 1873. Црковнословенски јазик. Еден дел на почетокот е во ракопис, веројатно бидејќи книгата била оштетена текстот кој недостасувал бил препишан. Мн6

Служба на Свети Георгиј. Киев 1891. Црковнословенски јазик. Мн7

Празничен минеј. Црковнословенски јазик. На почетокот има запис од 1850 со проклетство. Мн8

Минеј за месец јануари. Црковнословенски јазик. Мн9

Минеј за месец март. Црковнословенски јазик. Мн10

Изборен минеј. Црковнословенски јазик. Мн11

Овдешњи минеј. Црковнословенски јазик. Мн12

Празничен минеј. Црковнословенски јазик. Мн13

Службеници

Службеник. Москва 1792. Црковнословенски јазик. Сл1

Службеник. Будим 1825. Црковнословенски јазик. На почетокот има запис од 1869. Сл2

Службеник. Москва 1854. Црковнословенски јазик. На почетокот има запис од 1875. Сл3

Службеник. Киев 1887. Црковнословенски јазик. Сл4

Литургија на претходноосветениите дарови. Киев 1893. Црковнословенски јазик. Сл5

Службеник. Сараево 1898. Црковнословенски јазик. Сл6

Службеник. Белград 1928. Црковнословенски јазик. Сл7

Службеник. Црковнословенски јазик. Сл8

Служебник. Црковнословенски јазик. Сл9
Служебник. Црковнословенски јазик. Сл10

Часослови

Часослов. Сараево 1902. Црковнословенски јазик. Чс1
Часослов. Белград 1913. Црковнословенски јазик. Чс2
Часослов. Белград 1913. Црковнословенски јазик. Чс3
Часослов. Белград 1913. Црковнословенски јазик. Чс4
Часослов. Белград 1967. Црковнословенски јазик. Чс5
Часослов. Црковнословенски јазик. Чс6
Часослов со месеџослов. Црковнословенски јазик. Чс7

Требници

Требник. Москва 1911. Црковнословенски јазик. Тр1
Голем Требник. Црковнословенски јазик. Дрвени корици. Тр2
Требник. Црковнословенски јазик. Тр3
Требник. Црковнословенски јазик. Тр4
Требник. Црковнословенски јазик. Тр5
Требник. Црковнословенски јазик. Тр6
Требник. Црковнословенски јазик. Тр7
Требник. Црковнословенски јазик. Тр8

Акаџисџи

Зборник со Акаџисџи. Киев 1795. Црковнословенски јазик. Ак1
Зборник со акаџисџи. Киев 1801. Црковнословенски јазик. Запис на почетокот. Ак2
Акаџисџи на Пресвета Богородица. Киев 1854. Црковнословенски јазик. Ак3

Ирмоложии

Ирмоложиј. 1832. Црковнословенски јазик. Ир1
Ирмоложиј. Црковнословенски јазик. На почетокот има печат од Битолската богословија. Ир2

Молийвеници

Молийвеник. Будим 1859. Црковнословенски јазик. Мл1

Молийвено ѿравило за ѿред и ѿо Причесѿи. Киев 1877.

Црковнословенски јазик. Мл2

Молийвеник. Црковнословенски јазик. Мл3

Зборници со мешана содржина

Жиѿија на светиѿиѿе за декември. 169... Црковнословенски јазик.

Книгата е конзервирана. 361

Жиѿија на светиѿиѿе за јуни и август. Киев 1705. Црковнословенски

јазик. Конзервирана. 362

Пролоѿ. Киев 1755. Црковнословенски јазик. 363

Зборник со секојдневни и ѿразлични боѿослужби, ѿсалми и молийви.

Киев 1756. Црковнословенски јазик. 364

Жиѿиѿе и ѿворби на свети Кирил Ерусалимски, со сведоѿиѿва за него

од друѿи црковни ѿсаѿиѿели. 1771. Црковнословенски јазик. 365

Зборник со српски ѿесни, ѿоуки за храмоѿи и боѿослужбиѿе и Гоѿивач.

Будим 1804. Црковнословенски јазик со српски и турски елементи. 366

Зборник со молебни. Белград 1838. Црковнословенски јазик. 367

Жиѿија на светиѿиѿе за дванаесетѿе месеци. Москва 1843.

Црковнословенски јазик. 368

Жиѿија на неколку светиѿиѿели ѿодврзани во една корица. Москва 1859

(најстарото). Црковнословенски јазик. 369

Србљак. Белград 1861. Црковнословенски јазик. 3610

Србљак. Белград 1861. Црковнословенски јазик. Има печат од 1897 на

грчки јазик од дебарската митрополија. 3611

Жиѿија на светиѿиѿе. Црковнословенски јазик. Во првото има запис

дека се купени од Белград во 1896 година. 3612

Зборник со жиѿија на неколку светиѿиѿели и светиѿиѿелки (ѿреѿежно

со кулѿи развиен во Русија) укоричени во една книга. 1898 (најстарото

издание). Руски јазик. 3613

Служба со Акаѿиѿиѿи на Усѿение на Пресвета Боѿородица. Москва

1904. Црковнословенски јазик. 3614

Жиѿија за месец септември. Црковнословенски јазик. 3615

Зборник со Акаѿиѿиѿи, Канони и друѿи молийви. Црковнословенски

јазик. 3616

Зборник со молиџви и ѿсалми на Вечернаѿа, Уѿренаѿа, Лиѿурѿијаѿа и оруѿи. Црковнословенски јазик. 3617

Орѿоварање на Лиѿурѿија со избор од акаѿисѿи и оруѿи молиѿви. Руски јазик. 3618

Зборник од служби, акаѿисѿи и оруѿи молиѿви. Црковнословенски јазик. 3619

Зборник со служби, акаѿисѿи и оруѿи молиѿви. Црковнословенски јазик. 3620

Зборник со канони и акаѿисѿи. Црковнословенски јазик. 3621

Жиѿија на свеѿиѿиѿе за месец јануари. Црковнословенски јазик. 3622

Жиѿија на свеѿиѿиѿе. Црковнословенски јазик. Книгата е конзервирана, но сепак значително оштетена. 3623

Пролоѿ. Црковнословенски јазик. 3624

Пролоѿ. Жиѿија на светиите за месец јуни. Црковнословенски јазик. 3625

Пролоѿ. Црковнословенски јазик. 3626

Пролоѿ. Црковнословенски јазик. Конзервиран и со цртеж на крајот. 3627

Зборник со молиѿви и ѿсалми. Црковнословенски јазик. 3628

Зборник со боѿослужби, молиѿви и Акѿисѿи. Црковнословенски јазик. 3629

Зборник со Акаѿисѿи, боѿослужбени канони и оруѿи молиѿви. Црковнословенски јазик. 3630

Зборник со Акаѿисѿи, боѿослужбени канони и оруѿи молиѿви. Црковнословенски јазик. Конзервиран. 3631

Зборник со Акаѿисѿи, боѿослужбени канони и молиѿви. Црковнословенски јазик. 3632

Жиѿија на свеѿиѿиѿе за месец марѿ. Црковнословенски јазик. 3633

Поучна лиѿерѿура

Творби на свеѿи Ефрем Сирин. Москва 1701. Црковнословенски јазик. Пл1

Православно исѿоведание (Каѿихизис). Москва 1763. Црковнословенски јазик. Пл2

За долѿносѿа на ѿрезвиѿериѿе. Москва 1806. Црковнословенски јазик. Пл3

Камен вери (поуки). Москва 1832. Пл4

- Беседи на свети Јован Златоуст.* Десет книги. Санк Петербург 1860 година (најстарата). Руски јазик. Пл5
- Летопис на свети Димитриј Росиовски* 4. дел. Киев 1861. Пл6
- Толкувања на Евангелија о Софрониј (Софрониево).* Белград 1868. Бугарски јазик. Пл7
- Катихизис.* 1869. Бугарски јазик. Пл8
- Катихизис.* Белград 1871. Српски јазик. Пл9
- Поуки за Света Четиресейница.* Москва 1885. Руски јазик. Пл10
- Слова на големије празници.* Санк Петербург 1883. Руски јазик. Пл11
- Пројоведи и слова.* Москва 1884. Руски јазик. Пл12
- Поуки за обичниот народ.* Санк Петербург 1889. Руски јазик. Пл13
- Зборник со разни поуки за обичниот народ.* Москва 1889. Руски јазик. Пл14
- Христијанска етика.* Киев 1889. Руски јазик. Пл15
- Слова на свети Симеон Нов Богослов.* Москва 1890. Руски јазик. Пл16
- Прирачник (учебник) по Нов Завет за средни богословски училишта.* Санк Петербург 1901. Руски јазик. Пл17
- Догматика (Катихизис).* Укоричен во 1934. Црковнословенски јазик. Пл18
- Киево-печерски Патерик.* Црковнословенски јазик. Пл19
- Киево-печерски Патерик.* 1830. Црковнословенски јазик. Пл20
- Творби на свети Димитриј Росиовски* 1. дел. Киев 1857. Црковнословенски јазик. На крајот од оваа книга е записот за пречистанските маченици Евнувиј, Пајсиј и Аверкиј, кој поради својата важност засебно е обработен. Пл21
- Творби на свети Василиј Велики.* 3. и 5. дел. Пл22
- Апологијика* 1. дел. Руски јазик. Пл23
- Лествица на свети Јован Лествичник.* Црковнословенски јазик. Пл24

Библии

- Библија.* Црковнословенски јазик. На крајот има запис од 1825. Биб1
- Библија.* Москва 1863. Црковнословенски јазик. Биб2
- Библија.* Цариград 1871. Бугарски јазик. Биб3
- Библија.* Виена 1885. Бугарски јазик. Биб4
- Библија.* Руски јазик. Биб5
- Библија.* Српски јазик. Биб6

Сѿар Завеѿ

Библѿски книѿи оу Биѿиѿе до Јов. Москва 1839. Црковнословенски јазик. Сз1

Поучни и ѿророчки книѿи оу Сѿариоѿи Завеѿи. Цариград 1864. Црковнословенски јазик. Сз2

Псалми и библѿски ѿѿсни. Црковнословенски јазик. Сз3

Поучни и ѿророчки книѿи оу Сѿариоѿи Завеѿи. Црковнословенски јазик. Сз4

Нов Завеѿ

Дела на свеѿиѿиѿе аѿосѿоли. Москва 1809. Црковнословенски јазик. Нз1

Нов Завеѿ. Санк Петербург 1822. Црковнословенски јазик. На почетокот има печат од Слепченскиот манастир. Нз2

Нов Завеѿ. Смирна (Измир) 1850. Бугарски јазик со црковнословенизми. Нз3

Нов Завеѿ. Лондон 1862. Руски јазик. Нз4

Нов Завеѿ. Цариград 1866. Бугарски јазик со црковнословенизми. Нз5

Нов Завеѿ. Њујорк 1867. Црковнословенски јазик. Нз6

Нов Завеѿ. Москва 1873. Црковнословенски јазик. Нз7

Нов Завеѿ. Њујорк 1879. Бугарски јазик. Нз8

Нов Завеѿ. Цариград 1900. Бугарски јазик. Нз9

Нов Завеѿ. Санк Петербург 1879. Нз10

Нов Завеѿ. Белград 1913. Српски јазик. Нз11

Нов Завеѿ. Белград 1931. Српски јазик. Нз12

Дела на свеѿиѿиѿе аѿосѿоли. Москва 1809. Црковнословенски јазик. Нз13

Нов Завеѿ. Црковнословенски јазик. Нз14

Друѿо

Црковно ѿеѿење со невми. Букурешт 1848. Црковнословенски јазик. Др1
Тѿиѿк. Москва 1848. Црковнословенски јазик. Др2

Реѿсар (список на руски владетели и благороднички семејства) Москва 1852. Црковнословенски јазик. Др3

Црковно ѿеѿење со заѿадни ноѿи. Москва 1864. Црковнословенски јазик. Др4

Црковно ѿеене со зајадни ноѿи. Санк Петербург 1900. Црковнословенски јазик. Др5

Месеѿослов. Црковнословенски јазик. Др6

Книга на ѓрчки јазик и со ѓрчко ѿисмо. Почетокот е во ракопис. Др7

Книги со арајско ѿисмо 1. и 2. Др8

Освен овие книги, со манастирот *Светѿа Пречистѿа Кичевска* се поврзуваат и двете книги кои ги споменува Тома Смиљаниќ: *Евангелие со Аѿосѿол* и *Месеѿослов* и *Псалѿиир*.

Првата книга е печатена во Русија во 1553 и врз неа има запис:

„Преподобни оци и братија подвизашесја во сеј св. обитель до смрти предадоша нам јако сеј св. обитель Благовјештенија Пресватија Богородици основасја во љето од Христа 1316 а совершисја и осветисја во љето од Христа 1320. Основател бист цар владајушти сеја земљи јакоже пишет во старом акатистје Пресвјатија Богородици.

Во љето од Христа 1558 безбожних агарјан предаша јего огњем и запустјеша јего до конец.

Во љето од Христа 1564 собрашасја оци и братија, воздвигоша другоју церков и обновиша јего. Во љето од Христа 1843 придоша Сарацини и творјаху велије озлобљеније људем обрјетоше сја здје и људскаја прибјежишта вжигоша огњем, оста точију церков.

Во љето од Христа 1850 совершисја и осветисја сеј Св. обитель. Третаја сија јест церков на мјестје сем од основанија. Господ да сохрани јего од ниње и до вјека. амин.

1850 егумен архимандрит Теодосија Св. Пречиста“.

На стариот, пак, *Псалѿиир* стои записот:

„Во љето од Христа 1558 во неделуѿјатују свајтија четрдесјатници, бист велије запустеније свјатија обители нашеја. Јегда службах божественуји литургију и појах херувимскују пјесан внезапу вниде брат Аверкиј и возвестимја со страхом јако придоша множество безбожних во запустјенија свјатија обители взях со страхом чашу господњу иже с њим требујуштих и братија находјаштесја во свајатују црков одшедшим во севернују страну манастирскују и обрјетохом мјесто и довершихом божественују литургију и причестихомсја нас дванадесјатпонеже надјејахомсја смрти и пребихом ту дондеже одшедших безбожних и возвратихомсја во свјатија обители и узрахом велије запустеније и церков горјашт и оставши братија во свјати обитель Паисије Евнувије и Аверкије пријаша вјенац мученически и обретохом мертваја тјелеса во пусто

мјесто Господинец близ источника. На воспоминаније много грешни Пахомије. Сија преписа са Божественаго Акатиста Благовјештеније Свјатија Богородици 1826.“

Друг запис на истиот *Псалтир* гласи:

„Старците наши што беа во манастиров наш Света Пречиста оста-вија ни аманет да го чуваме Светиот акатист од Пресвета Богородица оти во него је напишано кога је нашиов манастир создат прво во 1316 година и кога го запалиле Турците во 1558 година после шест години се собрале текран (на турски: повторно) калуѓери и направиле друга црква 1564 година. Аз игумен Симеон 1863 година“.

И двете стари книги се наоѓале кај протоереј Трајко Милошевиќ, свештеник во Кичево (Смиљанић 1931: 363-364). Како што може да се забележи записите во овие старопечатени книги главно нудат историски податоци за манастирот, а третиот е карактеристичен со тоа што е пишуван на народниот говор на соодветното наречје.

**Прилог 2.: Надворешен изглед на конаците
и посета на митрополит Тимотеј**

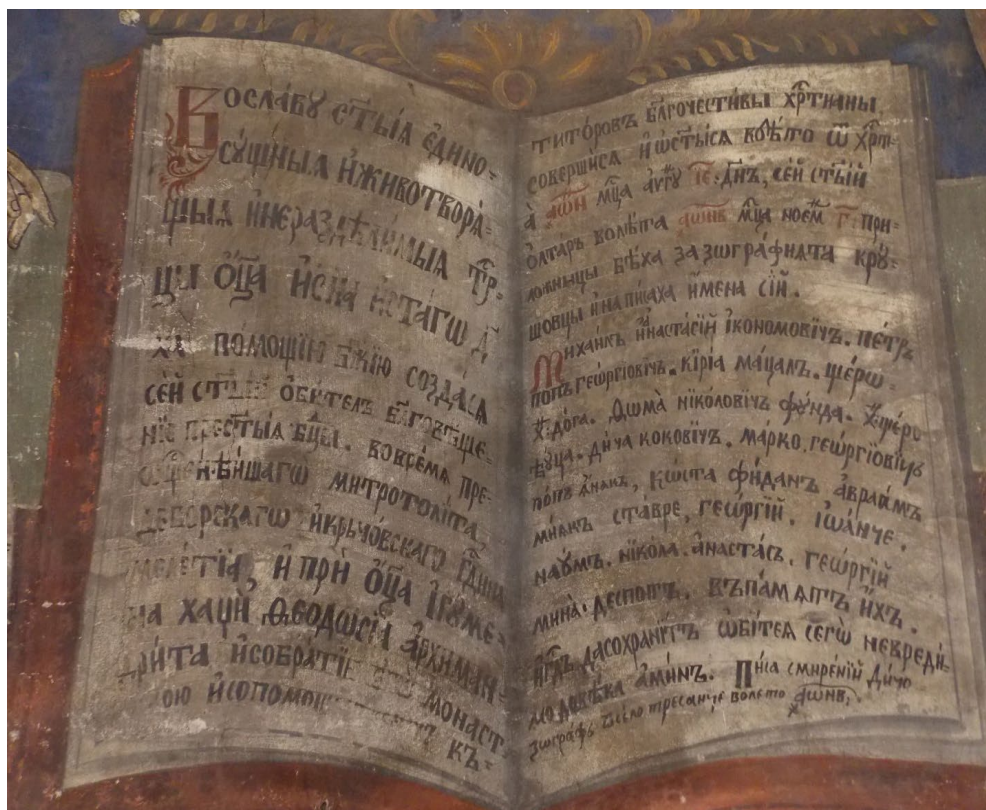
Прилог 3.: Иконата на пречистанските новомаченици:
Евнувиј, Пајсиј и Аверкиј

Прилог 4.: Чудотворната икона на Пресвета Богородица

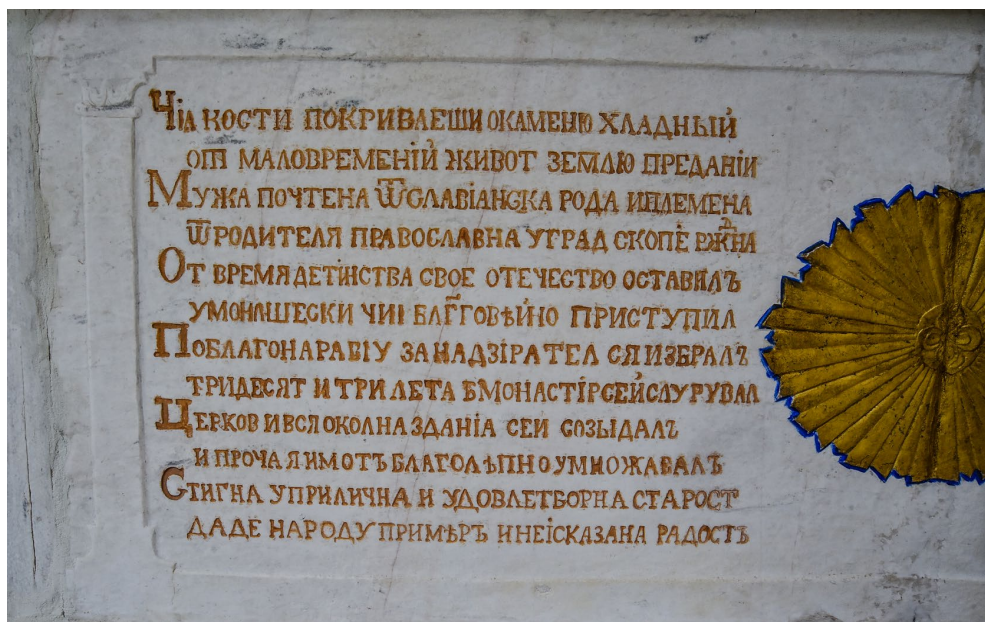
Прилог 5.: Зографскиот натпис на средината од апсидата

**Прилог 6.: Претставата на северниот дел од олтарот,
над местото за миѣње**

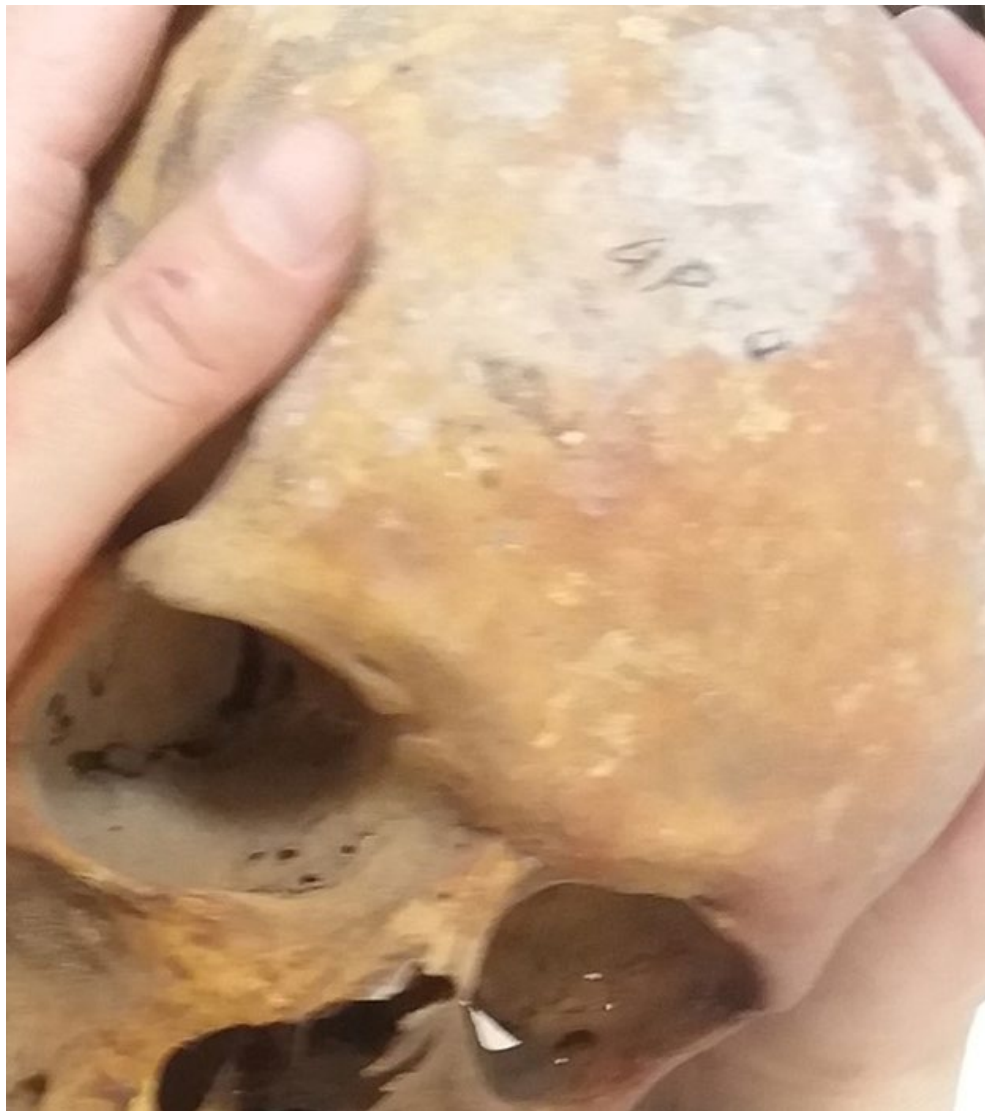
Прилог 7.: Натписите врз гробот на игумен Теодосиј

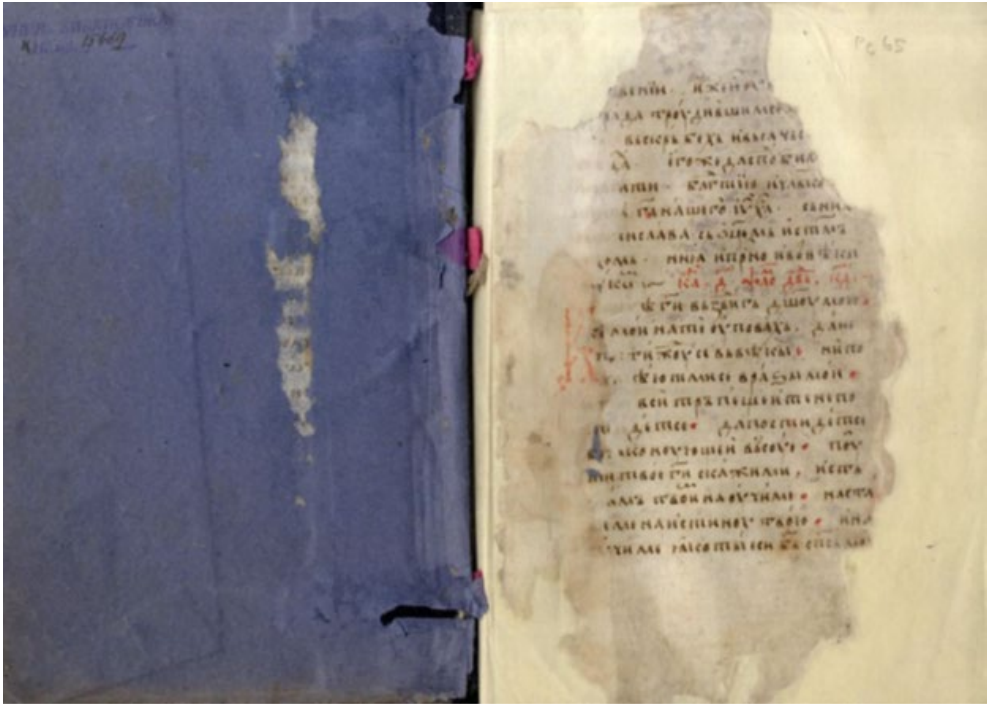

ЗДѢ ПОЧИВАЕТЪ
ПОКОЙНИ ИГУМЕН
ПОСНОВАТЕЛЬ СЕЯ
ОБИТЕЛЬ ГЕОДОСИИ
ПОКЛОНІКЪ У ПОКОЙЩИ
СЕ 25 МАИА 1873

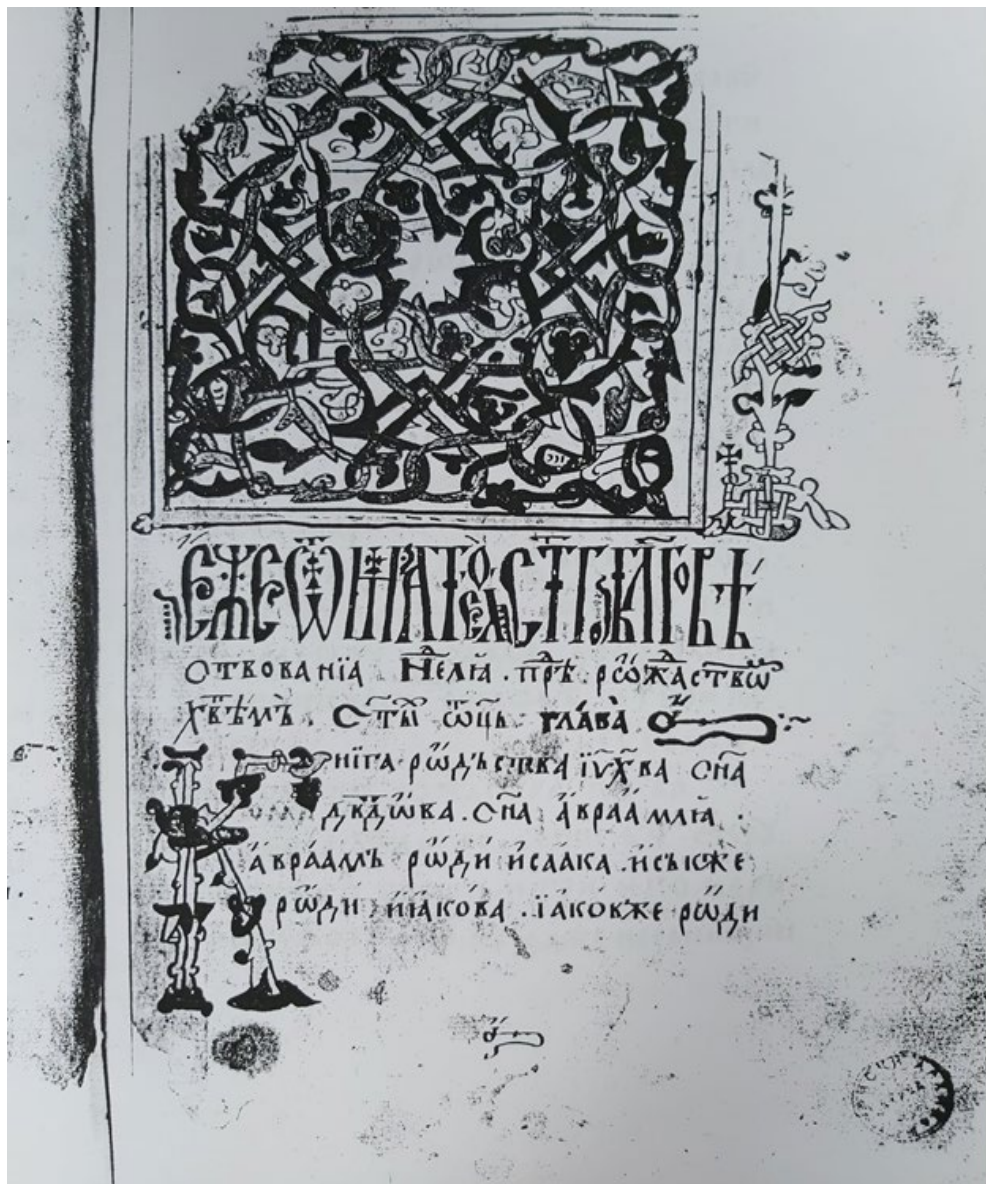
Прилог 8.: Натпис врз череп пронајден до чудотворната икона

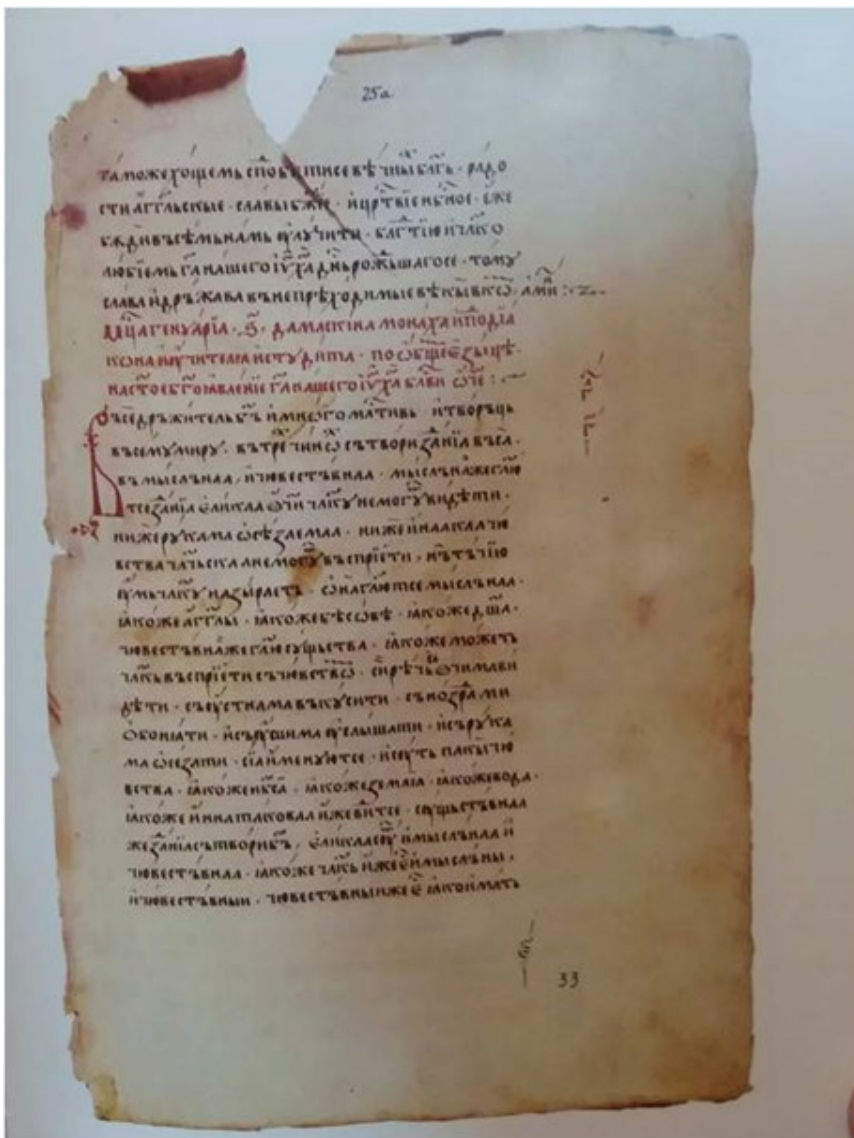
Прилог 10.: Псалтир

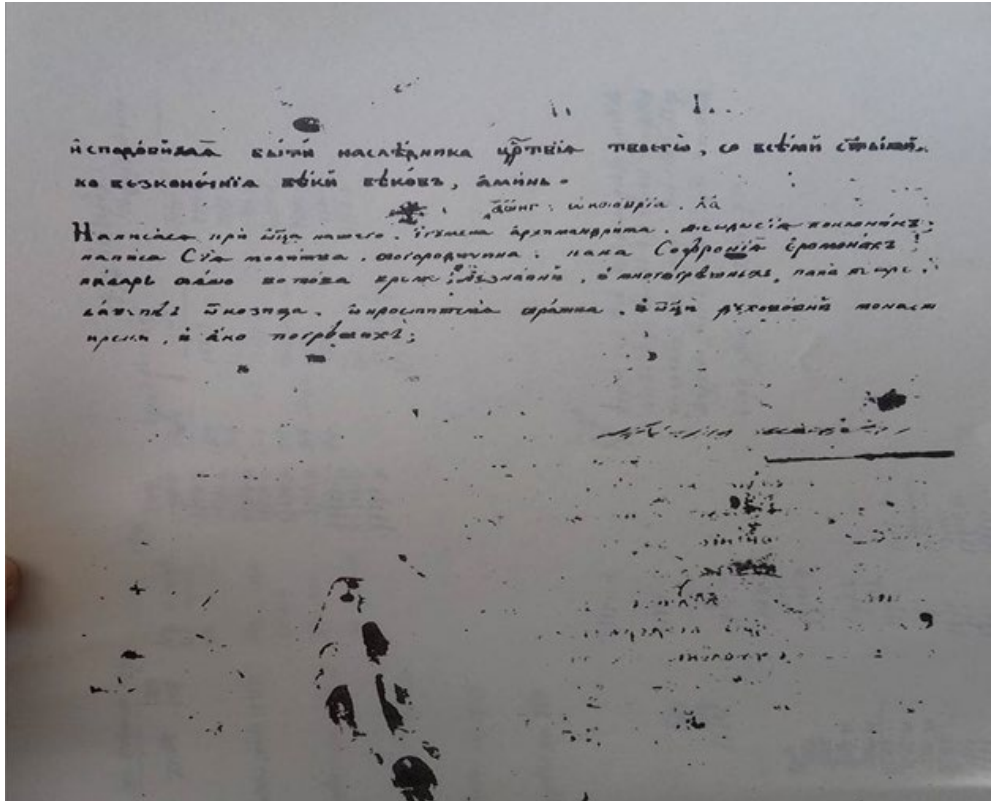
Прилог 11.: Четвороевангелие 2

Прилог 12.: Крински дамаскин

Прилог 15.: Фрагмент 2

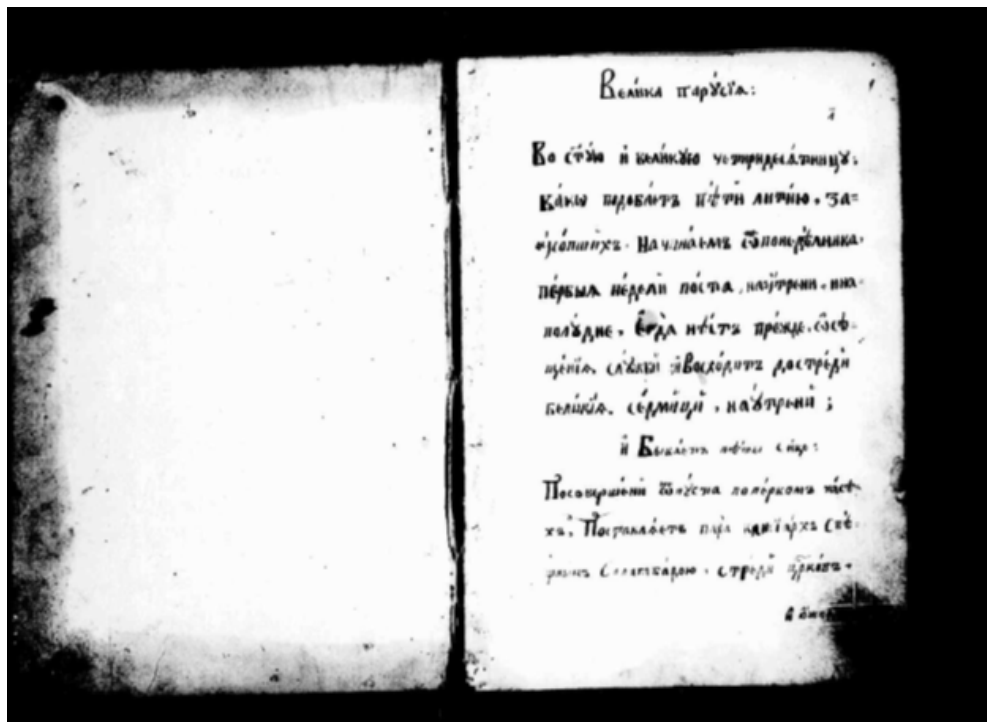
Прилог 16.: Брждански дамаскин (Зборник со мешана содржина)

НО СТВРИ. 21,

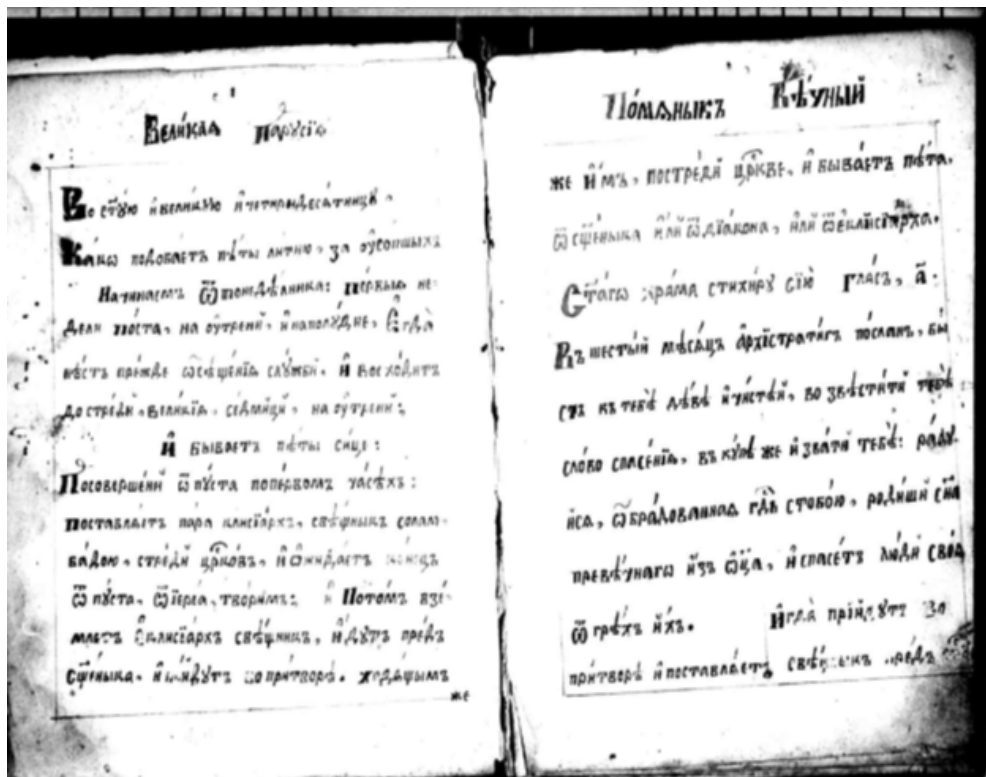
ЗА ВХОДЪ НА СЪДА БОГОРОВИЦА.

Благочестивий християнин, Венецка, авно се исполниле пророчествошо, на царь Авдья, За съдѣши Богородица, тѣа що влезе Венецка, при лѣтна голубица, во Божицѣа, церква. За да се предасть богу, и Создателю своему, во самца, цвѣтъ и во самата младостъ, Венецка състави радостно, пляскаси и маикаси и други ронийѣ, Ардгарки За да утори богу, и да да земець конз неа неговошо благоволеніе, Защо ней що сакатъ разбѣдѣтъ, на Бога милостивъ, той не пребѣтъ да претлеава на оца светъ, много, що ко пребѣтъ со се сървче, а се предасть, на Бога, ище въ самата си, младостъ, а имашъ много и жсанъ, що велитъ кано можитъ човекъ за да утори на Бога, и за секакви овасни, работи, съптовни, но, тѣа ложа, самъ богъ рече молта слава, Ардгемъ неа авдиз, Защо а, несака разделено, сѣ, раче, и неможа да тлеа, безѣ лѣтїна, котѣ иматъ много потрешки, на оца светъ, Запока не пребѣтъ секой потъ расотрешаеме, Защо, аю

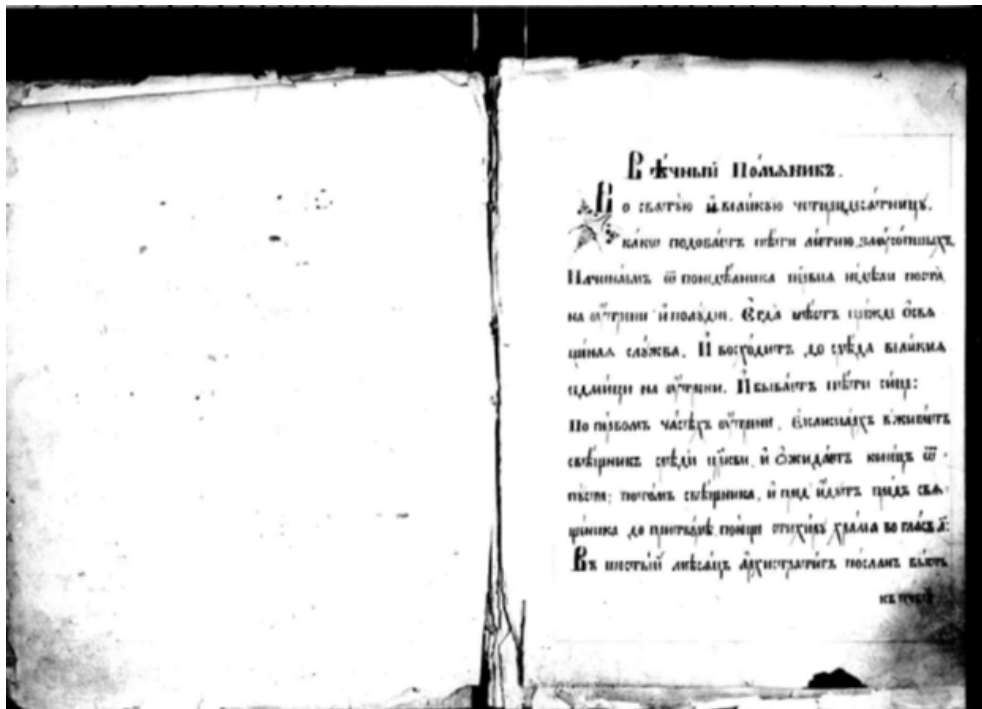
Прилог 17.: Велика парусија 1

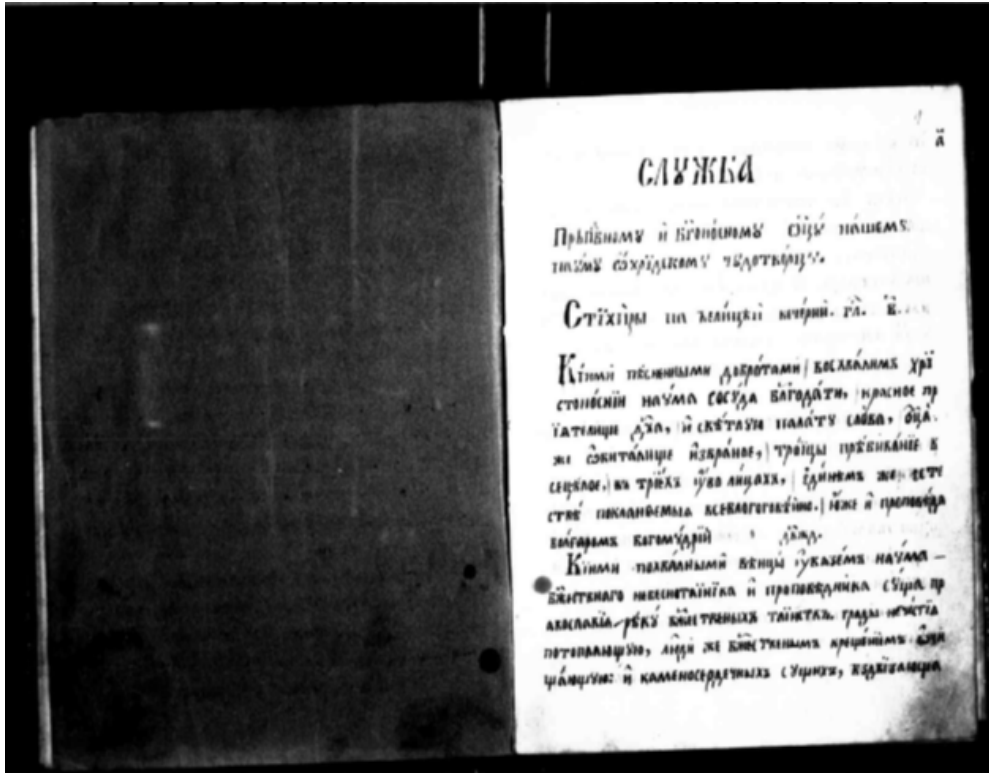
Прилог 18.: Велика парусија 2

Прилог 19.: Вечен поменик на Васил Икономов

Прилог 21.: Служба на свети Наум Охридски

Прилог 22.: Тефтер 1

Тѣфтеръ шѡ зѣламе ѡтѣ година до година, начинаѣтѣа
 шѡ мѣсеца юннїа кѣ: лѣта,

А Ш З К !

✕ На дванденъ мѣтина зѣдфит	гр:	ѣукв !
ѡтѣ вѣннѣката кутїа мѣтина	гр:	ѣоѡ:
на дванденъ ѡтѣ кучураѣтѣ мѣтина	гр:	тѣ:
шѡ зѣдфитѣ шѡ царѣ градъ динсѣ	гр:	ѣ:
шѡ кутїа калчїка зѣдфит	гр:	шп:
на дванденъ мѣтина шѡ калчїнѣтѣ	гр:	ѣм:
шѡ кутїа шѡ шрѡваска	гр:	м:
шѡ кутїа шѡ турсанѣка зѣдфит	гр:	ѣѣ:
мѣтина шѡ турсанѣ на дванденъ	гр:	ѣ:
шѡ кутїа шѡ савѣка	гр:	лѣ:
шѡ кутїа шѡ расѣка	гр:	ѣ:
шѡ кутїа шѡ вадарѣсѣ	гр:	ѣк:
на ѣтѣнѣ шѡ мѣтина се вѡсѣра	гр:	тѣн:
шѡ кутїа шѡ вѣрѣнска	гр:	ѣн:
на дванденъ мѣтина се вѡсѣра	гр:	ѣѣ:
панѣтѣ шѡ зѣдфитѣ шѡ царѣ градъ	гр:	ѣ:
на дванденъ мѣтина шѡ калчїнѣтѣ	гр:	ѣѣ:
шѡ вѣрѣнска мѣтина на дванденъ	гр:	ѣѣ:
на дванденъ шѡ вѣрѣнска мѣтина	гр:	ѣѣ:

ИИУС .
 ✕

Прилог 23.: Тефтер 2

Настоящи тефтера Софер
 рѣва Свѣтите Монастырски
 Чои Чолъх в Покорне За Година
 1888 Април 23

Крестата Милова в Сел-Сел-Сер-
 бани в Покорне За Година в Мо-
 мента, в = 750
 Стари Мамта Заемат в = 278

21-и	Маи	в =	30
23-и	Юни	в =	40
3-и	Септември	в =	50
18-и	Септември	в =	80
19-и	Октомври	в =	200
5-и	Ноември	в =	30
3-и	Декември	в =	40
			145
18-и	Февруари	в =	315
24-и	Март	в =	20
7-и	Април	в =	55
			40
29-и	Април	в =	430
14-и	Маи	в =	47
			50

Прилог 24.: Записот за пречистанските новомаченици Евнувиј,
Пајсиј и Аверкиј

По лето отъ Христа бѣши, ко недела пятая святыхъ четиридесатици, гмьтъ
велеі заповѣніе святыхъ обителі нашеа, егда слыжахъ бжественныхъ литур-
гійю и поахъ Херхемскыю пѣснь, вневѣрѣхъ Епифаніа Братъ Аверкиа и везѣв-
стїма сострахохъ, яко приидоша множество безбожнїихъ за заповѣ-
нїа святыхъ обителі. Бзяхъ се страхохъ чашъ рїю иже свнїца
прекхюшїи и братїа, находящєа во свлчїю муркова, отшершїма
во северїю стрлїа манастирскыю и обрѣтамъ мѣсто и, вовершїхомъ
Божественнїю литургїю и принестїхомъ насъ двандесятъ, поне-
же наидѣхмса смрти и прекхюхъ тѣхъ дождемъ одшерши безбожнїихъ
и возвратїхмса во свлчїа обителі и узрїхомъ велеі заповѣніе
и церковь гордѣцъ, оставши братїа во стїи обителі Пасїе, Евнївїе
Аверкїе, приидша вѣбнїца мученїиески и обрѣтїхомъ мѣртваа
трїдесѣ ко пѣсото мѣсто господнїеца, близъ источнїка на
востомнїанїе многотрїшнїи Пахомїи.

Сїе прїеиса съ бжественнаго архїєпископа Благотѣвїенїе сва-
гылъ Бородинцы. Рїсто свднїкѣ іѣѣ.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Алфеев, И. 2009: *Тајна̄та на вера̄та*. Скопје.
- Андријевска, Н. 2007: *Зборообразува̄њето во Крнинскоӣо̄ дамаскин* (докторска дисертација). Скопје.
- Антоновъ, Н. 1912: *Храмъ Божій и церковныя службы*. С.-Петербургъ.
- Белчовски, Д. 1990: Света Богородица во светлината на светото откровение, Православното Богословие и култот. *Манас̄иир Свѣта Пречист̄а Кичевска* (монографија), 134-145.
- Белчовски, Ј. 1996: Улогата на македонските Словени во црковниот живот на нашите простори до укинува̄њето на Охридската архиепископија. *Крнински ѱосланија I*, 53-64.
- Велев, И. 1990: *Пре̄лед на средновековни цркви и манас̄ири во Македонија*. Скопје.
- Велев, И., Макаријоска, Л., Црвенковска, Е. 2008: *Македонски с̄оменици со гла̄олско и со кирилско ѱисмо*. Скопје.
- Вельаноска, С. 2002: *Црквӣте и манас̄ирӣте во Кичевско Архиеерејско намесниш̄тво*. Кичево.
- Георгиевски, Г. 2010: *Јазичнӣте ѱодновува̄ња во за̄иснӣте и на̄ӣиснӣте во македонска̄та ѱисменос̄ӣ до 18 век*. Скопје.
- Грозданов, Ц. 1990: Словенските учители во живописот на Пречиста Кичевска и развојот на композицијата на седмочислениците во втората половина на 19. век. *Манас̄иир Свѣта Пречист̄а Кичевска* (монографија), 119-133.
- Грозданов, Ц. 1996: Фрескоживописот на Аврам Дичов во олтарот на црквата Свети Никола во селото Вранештица кај Кичево. *Крнински ѱосланија I*, 29-38.
- Димевски, С. 1965: *Црковна ис̄торија на македонскоӣо̄ народ*. Скопје.
- Димитриоска, Г. 1998: Археолошкото минато на кичевската котлина. *Кичево и кичевско* (монографија), 75-90.
- Ѓуркова, А. 2002: *Декларативнӣте зависносложени реченици во Крнинскоӣо̄ дамаскин*. Скопје.

- Збор. Мил. 1983: *Зборник на браќаџа Миладиновци*. Скопје.
- Изб. спис. 2019: *Избирачки список за 2019*. Кичево.
- Илиевски, П. 1972: *Крнински дамаскин*. Скопје.
- Илиевски, П. 1973: Културно-просветна улога на манастирот Пречиста – Кичевско. *Биџорски научно-културни собири* – Гостивар 1971, 73-79.
- Илиевски, П. 1988: *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје.
- Илиевски, П. 1990: Просветната улога на манастирот „Св. Пречиста“. *Манастир Света Пречиста Кичевска* (монографија), 15-39.
- Илиевски, П. 1996: Писмената традиција во кичевско. *Крнински посланија I*, 7-28.
- Илиевски, П. 1998: Св. Пречиста Кичевска чувар на словенската писменост. *Кичево и кичевско* (монографија), 63-68.
- Илиевски, П., Илиевска, К. 2015: *Киевски дамаскин*. Скопје.
- Јованоски, З. 2018: *Леџенди и висџини*. Кичево.
- Кацески, С. 1998: Осврт кон културниот живот. *Кичево и кичевско* (монографија), 41-56.
- Керн, К. 2013: *Евхарисџија*. Охрид.
- Конески, Б. 1970: Црковнословенскиот јазик на фреските во Македонија. *Симпозиум од 1100 – годишнина од смртта на Кирил Солунски*. Кн. 2, 61-65. Скопје.
- Конески, Б. 1981: *Историја на македонскиот јазик*. Скопје.
- Конески, Б. 1986: *Македонскиот XIX век (Јазични и книжевно-историски прилози)*. Скопје.
- Конески, Б. 2018: *Светиот на џеснаџа и леџендаџа*. Том V. Скопје.
- Кънчов, В. 1900: *Етнографија и статистика на Македонија*. Софија.
- Лоски, В. 1998: *Доџмаџика*. Скопје.
- Макаријоска, Л. 2003: *Лексикаџа на маџеријалнаџа кулџура во македонскиџе црковнословенски џексџови*. Скопје.
- Макаријоска, Л., Црвенковска, Е. 2012: *Шафариков џтриод – лингвистичка анализа*. Скопје.
- Макаријоска, Л. 2014: „Кон меџуредакциските контакти во македонската црковнословенска писменост“. *Кирилмеџодиевистџика VIII*, 27-41.
- Малковски, Ѓ. 1996: Борбата и стремежот на македонскиот народ за своја слобода и национална држава во текот на Втората светска војна. *Крнински посланија I*, 65-80.
- Матевски, В. 1998: Природни карактеристики. *Кичево и кичевско* (монографија), 9-22.

- Маневиќ, Т. 1953: Евангелски текстови и дамаскин на галички дијалект. *Македонски јазик* (билтен на катедрата за јуќнословенски јазици при Филозофскиот факултет во Скопје), 121-132.
- Мењ, А. 2010: *Историја на религиите*. Скопје.
- Милановиќ, А. 2004: *Крајка историја српског књижевног језика*. Београд.
- Милев, А., Михайлов, А. 2002: *Грџки език за духовниите училища*. Софија.
- Милетич, Л. 1919: Изъ единъ поменикъ на манастира Прѣчиста (Кичевско). *Историко-филологичниѣ клонѣ*, 31-40.
- Миловска, Д. 2000: *Средновековни дејци и дела*. Скопје.
- Миловска, Д. 2013: *Најиса своеју рукоју (Афиографски записи на македонски книжевници)*. Скопје.
- Мирковиќ, Л. 2001: *Православна Литурџика или наука за богослужението во православната источна Црква, виѣор, ѣосебен дел (Дневни богослуженија, св. литурџии и седмични богослуженија)*. Охрид.
- Мирковиќ, Л. 2002: *Православна Литурџика или наука за богослужението во православната источна Црква, виѣор, ѣосебен дел (свешти ѣајни и моливословија)*. Охрид.
- Мирковиќ, Л. 2004: *Православна Литурџика или наука за богослужението во православната источна Црква, ѣрв, оѣиѣ дел*. Охрид.
- Мошин, В. 1971: *Словенски ракописи во Македонија*. Скопје.
- Мошин, В. 2016: Илуминацијата на средновековните ракописи. *Владимир Мошин – Избрани дела (книѣа 7)*, 9-22. Скопје.
- Нарев, Н. 1912: *Манастир Прѣчиста*. Софија.
- Никовски, И. 2014: *Македонски слави*. Охрид.
- Николовски, А. 1990: Иконописот во црквата и параклисот на манастирот Света Пречиста. *Манасѣир Светѣа Пречистѣа Кичевска* (монографија), 96-110.
- Новески, Ж. 1998: За просветната дејност. *Кичево и кичевско* (монографија), 69-74.
- Пандев, Д. 2015: *Меѣу цркваѣа и чариѣјаѣа*. Скопје.
- Пентковский, А. 2016: Славянское богослужение византийского обряда и корпус славянских богослужебных книг в конце IX – первой половине X веков, *Slovĕne* 2, 46-120.
- Петров, Ѓ. 2016: *Маѣеријали за изучувањето на Македонија*. Скопје.
- Пипер, П. 2000: *Увод у Славистику* 1. Београд.
- Поленаковиќ, Х. 1973: *Никулциите на новата македонска книжевност*. Скопје.

- Поленаковиќ, Х. 1973: *Во музриџе на словенската ѝисменосиџ*. Скопје.
- Поленаковиќ, Х. 1973: *Во екои на народноџо будење*. Скопје.
- Поп-Атанасов, Ѓ. 1989: *Речник на сџараџа македонска лиџераџура*. Скопје.
- Поп-Атанасов, Ѓ., Велев, И., Јакимовска-Тошиќ, М. 1997: *Скриџторски центри во средновековна Македонија*. Скопје.
- Поп-Атанасов, Ѓ. 2017: *Словенски ракоииси оџ Македонија во сџрански збирки X – XIX век I*. Скопје.
- Пројковски, С. 1990: Манастирот Света Пречиста во современоста на МПЦ. *Манасџир Свеџа Пречисџа Кичевска* (монографија), 146-150.
- Пурић, Ј. 2010: *Имена и наџџиси на иконама* (приручник за иконописце). Београд.
- Ракић, В. 1968: *Православна Доџмаџика* (први део). Београд.
- Ракић, В. 1968: *Православна Доџмаџика* (други део). Београд.
- Ракићевић, Т. 2012: Значење термина „иконостас“. *Срџска џеологија данас* (четврти џодишњи симџосион), 335-342.
- Ристески, С. 2007: *Манасџироџ Свеџа Пречисџа Кичевска*. Охрид.
- Ристовски, Б. 1996: Клучна деценија од борбата за македонска државно-национална афирмација (1871-1881). *Крнински џосланија I*, 39-52.
- Ристоски, Д. 1998: Кичево и кичевско низ историјата. *Кичево и кичевско* (монографија), 23-40.
- Савић, В. 2016: Српска редакција црковнословенског језика: од св. Климента, епископа словенског, до св. Саве, архиепископа српског. *Slověne 2*, 231-339.
- Сајкоски, А. 1996: Охридската архиепископија заштитен знак на македонската самобитност. *Крнински џосланија I*, 81-104.
- Св. Писмо 2005: *Свеџо Писмо* (Библија). Скопје.
- Симјаноски, С. 1996: Манастирите во Кичевско и нивното значење – записи. *Крнински џосланија I*, 105-137.
- Служб. преч. 2012: *Свеџи џречисџански џреџодобномаченици*. Охрид.
- Служб. 1998: *Служебник*. Скопје.
- Смиљанић, Т. 1935: „Кичевија.“ *Насеља и џорекло сџановиџџва*, 341-483.
- Снегаров, И. 1932: *История на Охридската архиепископија-патриаршија* (т. II).Софија.
- Сталев, Г. *Иџорија на македонската книжевносџ, 1800 – 1945, I дел, македонската лиџераџура во 19. век*. Скопје.

- Фонд на Томо Смиљаниќ, МАНУ
- Цветковски, С. 2010: *Живойисоѝ на Дичо Зоџраф и Аврам Дичов (сѝуди и ѝрилози)*. Струга.
- Цветковски, С. 2010: *Црква на свейѝиѝе айосѝоли Пеѝар и Павле во Кичево*. Охрид.
- Цветковски, С. 2013. *Пречисѝа Кичевска*. Охрид.
- Цейтлин, М., Р., Благова, Э., Геродес, С. и др. 1994: *Старославјанскиѝ словарь (по рукописям 10-11 веков)*. Москва.
- Целаќоски, Н. 1990: Кон историјата на манастирот Пречиста. *Манасѝир Свейѝа Пречисѝа Кичевска* (монографија), 40-51.
- Цоневъ, Б. 1910: *Описъ на рѝкописитѝ и старопечатнитѝ книги на народната библиотека*. Софија.
- Црвенковска, Е. 1999: *Заџрејски ѝриод*. Скопје.
- Црвенковска, Е. 2006: *Јазикоѝ и сѝилоѝ на Триодоѝ*. Скопје.
- Црвенковска, Е. 2015: *Сѝарословенска чииѝанка*. Скопје.
- Црвенковска, Е. 2016: Првобитниот словенски комплекс на богослужбени книги по византиски обред („Корпусот на Климент“) и формирањето на македонската редакција на црковнословенскиот. *Slovĕne* 2, 179-197.
- Шмеман, А. 2001. *Евхарисѝија*. Скопје.
- Mayendorff, J. 1985: Christ as Word. *From International Review of Mission*, 1985, No 294.
- Mošin, V. 1961: Ракописи на Народниот музеј во Охрид. *Зборник на ѝрудови ѝо ѝовод 10-џодиниѝинаѝа од основањето на музејоѝ, ѝосвейѝено на 12. конџрес на визанѝолозиѝе*. Охрид.
- Mošin, V. 2016: Iluminacija ćirilskih I grćkih rukopisa u Jugoslaviji. *Владимир Мошин – Избрани дела (книџа 7)*, 23-44. Скопје.
- Crvenkovska, E. 2016: Klimentova Ohridska škola I crkvenoslavenski jezik makedonske redakcije. *Slovo*, 109-137.

